

โบราณคดีเมืองนครปฐม:

การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี

โบราณคดีเมืองนครปฐม:

การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี

ผู้แต่ง:

ดร.สฤษฎ์พงศ์ ขุนทรง (ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

สฤษฎ์พงศ์ ขุนทรง.

โบราณคดีเมืองนครปฐม: การศึกษาอดีตของศูนย์กลางแห่งทวารวดี.--

กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.

230 หน้า.

1. โบราณคดี. I. ชื่อเรื่อง.

930.1

ISBN 978-974-641-498-2

พิมพ์ครั้งแรก: มีนาคม 2557

จำนวนพิมพ์: 200 เล่ม

ISBN 978-974-641-498-2

ออกแบบปก รูปเล่ม และพิสูจน์อักษร: สฤษฎ์พงศ์ ขุนทรง

ภาพปกหลัง: ภัทรพร สะลีมา

พิมพ์ที่:

บริษัท เปเปอร์เมท (ประเทศไทย) จำกัด

335 ถนนพัฒนาการ แขวงประเวศ เขตประเวศ กรุงเทพมหานคร 10250

โทรศัพท์: 02-320 3644 โทรสาร: 02-320 3642

<http://www.pim-book.com>, <http://www.papermatethailand.com>

ราคา 150 บาท

คำนำ

“ทวารวดี” เป็นชื่อที่นักวิชาการใช้กำหนดเรียกยุคสมัยแรกเริ่มทางประวัติศาสตร์ของประเทศไทย มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 หรือราว 1,450 – 1,050 ปีมาแล้ว ทั้งยังมีความเชื่อว่ามีบ้านเมืองชื่อเดียวกันนั้นเจริญรุ่งเรืองอยู่โดยมีศูนย์กลางทางวัฒนธรรมอยู่ในแถบลุ่มแม่น้ำท่าจีน-แม่กลอง แต่วัฒนธรรมแบบทวารวดีก็ได้แพร่กระจายไปอย่างกว้างขวาง อันสะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดผ่านงานศิลปกรรมที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาเถรวาทเป็นหลัก

อาจกล่าวได้ว่า ในบรรดาบ้านเมืองโบราณสมัยทวารวดีทั้งหมดนั้น “เมืองนครปฐมโบราณ” หรือ “เมืองนครไชยศรี” จะมีความสำคัญที่สุด ด้วยเป็นเมืองที่มีขนาดใหญ่ที่สุดและยังมีโบราณสถานโบราณวัตถุหลงเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก นักวิชาการจึงเชื่อกันว่านครปฐมเคยเป็นเมืองหลวงหรือศูนย์กลางของบ้านเมืองทวารวดี

อย่างไรก็ตาม การศึกษาอดีตของเมืองนครปฐมที่ผ่านมามักมุ่งเน้นไปที่การค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์และประวัติศาสตร์ศิลปะ แต่การขุดค้นทางโบราณคดีกลับมีการทำงานน้อยมาก เหตุนี้ผู้เขียนจึงได้จัดทำโครงการศึกษาขุดค้นทางโบราณคดีขึ้นในช่วง พ.ศ. 2552 – 2553 เพื่อจัดทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกเรื่อง “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19” ซึ่งผู้เขียนได้ตัดทอนเนื้อหาจากวิทยานิพนธ์มานำเสนอใหม่เป็นหนังสือเล่มนี้

ผู้เขียนขอขอบคุณหน่วยงานและบุคคลต่างๆ ที่ให้ความอนุเคราะห์ในการศึกษา ได้แก่ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาแห่งชาติ สำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ภัณฑุณีธัมมันทา (เจ้าอาวาสวัดทรงธรรมกัลยาณิ) ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ศ.เกียรติคุณ ดร.ผาสุข อินทราวุธ รศ.มยุรี วีระประเสริฐ รศ.สุรพล นาถะพินธุ ผศ.ดร.จิรุตสา คชาชีวะ รศ.ดร.รัศมี ชูทรงเดช รศ.ดร.ชนิก เลิศชาญฤทธิ์ อ.ดร.ประสิทธิ์ เอื้อตระกูลวิทย์ ผศ.ชาลิต ขาวเขียว อ.ดร.กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์ อ.ผุสดี รอดเจริญ รศ.ดร.ดวงเดือน ไกรลาศ พันโท ดร.พิศุทธิ์ ดารารัตน์ อ.ดร.กฤษณ์ วันอินทร์ ดร.รัชนี ทศรัตน์ อ.ดร.อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช อ.สุพิชฌาย์ แสงสุขเอี่ยม นางอุษา จ้วนเพียรภาค นายมนัสศักดิ์ รักอยู่ นายไพบุลย์ พวงสำลี พลตรีวิษณุ วาสิกศิริ อ.ชนกฤต จุมพล อ.พิศมัย นวลจันทร์ นายวีระ ทวีคุณ นางโสภา แก้วสุจริต นายสนอง-นางสุพรรณิ แก้วสุจริต นางสุรัตนา ช้างงาม นายอนุ แซ่ตั้ง ตลอดจนบัณฑิตภาควิชาโบราณคดีทุกท่านผู้เคยมีส่วนร่วมในการสำรวจและขุดค้น และขอขอบคุณในท้ายที่สุดคือ นางณภัทร ชุนทรง ผู้ให้กำลังใจในการทำต้นฉบับพิมพ์

สฤณีพงศ์ ชุนทรง
มีนาคม 2557

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	สภาพภูมิศาสตร์และลักษณะทางกายภาพของเมืองนครปฐม	1
	สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองนครปฐมสมัยโบราณ	2
	ที่ตั้งของเมืองโบราณ	2
	ลักษณะภูมิประเทศ	4
	ลักษณะทางกายภาพของเมืองนครปฐมสมัยโบราณ	5
2	เมืองนครปฐมโบราณในเอกสารทางประวัติศาสตร์	10
	ตำนานเมืองนครไชยศรีและพระประโทณเจติย์	11
	ตำนานพระปฐมเจติย์ และพระยาทรง - พระยาพาน	14
	พระยาทรง - พระยาพานกับพระกฤษณะแห่งกรุงทวารวดี	19
	เมืองนครปฐมภายหลัง พ.ศ. 1800	20
3	ประวัติการศึกษาค้นคว้าเรื่องเมืองนครปฐมโบราณ	22
	ช่วงบุกเบิกงานด้านประวัติศาสตร์ - โบราณคดี	23
	จุดเริ่มต้นของการศึกษาเรื่องเมืองนครปฐม	23
	การรวบรวมโบราณวัตถุในมณฑลนครไชยศรี	29
	การสำรวจของนักวิชาการชาวฝรั่งเศส	33
	การผนวกเมืองนครปฐมเข้ากับ “ทวารวดี”	37
	ช่วงตื่นตัวกับการศึกษาตามแนวทางประวัติศาสตร์ศิลปะ	40
	วัดพระเมรุ: โบราณสถานสำคัญของเมืองนครปฐม	41
	โบราณ	
	การค้นคว้าของศาสตราจารย์ บีแอร์ ดูปองต์	43
	การค้นพบเหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดี	50
	ศรปุณณะ	

บทที่		หน้า
3	เจดีย์จุลประโทนกับประเด็นทางด้านศิลปกรรม	53
	เมืองนครปฐมจากมุมมองทางประวัติศาสตร์ศิลปะ	58
	การขุดค้นทางโบราณคดีครั้งแรกและช่วงแห่งความชบเซา	60
	การขุดค้นทางโบราณคดีที่ตำบลดพระประโทน	60
	ช่วงเวลาแห่งความชบเซาของโบราณคดีเมืองนครปฐม	64
	ช่วงฟื้นฟูงานโบราณคดีเมืองนครปฐม	66
	การขุดแต่งพระประโทณเจดีย์	66
	โครงการสำรวจบริเวณลุ่มแม่น้ำบางแก้ว-บางแถม	68
	สรุปผลการศึกษาที่ผ่านมา	72
	ผลการศึกษาตามแนวทางประวัติศาสตร์ศิลปะ	72
	ผลการศึกษาทางด้านโบราณคดี	74
4	การศึกษาขุดค้น “แหล่งโบราณคดีห่อเอก”	77
	ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี	78
	ข้อมูลจากการสำรวจ	78
	โรงเรียนห่อเอกวิทยา	78
	พื้นที่แปลงผัก	80
	ที่ดินของพลตรีวิชญะ วาสักศิริ	81
	ข้อมูลจากการขุดค้น	81
	ตำแหน่งของหลุมขุดค้น	81
	สรุปลักษณะชั้นดินและชั้นหลักฐาน	83
	สรุปผลการขุดค้นแหล่งโบราณคดีห่อเอก	85
	ผลการวิเคราะห์โบราณวัตถุ	85
	ลำดับชั้นวัฒนธรรมของหลุมขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีห่อเอก	87
	อายุสมัยของแหล่งโบราณคดีห่อเอก	91

บทที่		หน้า
	การกำหนดอายุเชิงเทียบ	91
	ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อน	95
	สรุปผลการขุดค้น	97
5	การศึกษาขุดค้น “แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลา”	98
	ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี	99
	ข้อมูลจากการสำรวจ	99
	บ้านนายประสม นาคใหญ่	99
	บ้านนายวีระ ทวีคุณ	100
	บ้านนายสนอง แก้วสุจริต	100
	บริเวณป่ากระถิ่น	101
	ข้อมูลจากการขุดค้น	102
	ตำแหน่งของหลุมขุดค้น	102
	สรุปลักษณะชั้นดินและชั้นหลักฐาน	103
	ผลการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี	107
	ผลการวิเคราะห์ภาชนะดินเผา	107
	ภาชนะเนื้อดินธรรมดา	107
	เศษเครื่องเคลือบ	115
	ลำดับชั้นวัฒนธรรมของหลุมขุดค้นที่ตำบลธรรมศาลา	120
	อายุสมัยของหลุมขุดค้นที่ตำบลธรรมศาลา	123
	การกำหนดอายุเชิงเทียบ	123
	ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อน	124
	สรุปผลการขุดค้น	126
6	ชุมชนระยะแรกเริ่มที่เมืองนครปฐมโบราณ	127
	หอเอก: แหล่งชุมชนโบราณก่อนหน้าสมัยทวารวดี	128
	หลักฐานที่เมืองโบราณอู่ทอง	130
	หลักฐานที่เมืองโบราณจันเสน	131

บทที่	หน้า
	ร่องรอยของพูนดินในภาคกลางของประเทศไทย ? 132
7	นครไชยศรี: เมืองศูนย์กลางแห่งทวารวดี 137
	ตำนานกับพัฒนาการของ “เมืองนครไชยศรี” 138
	บทบาทของเมืองนครปฐมโบราณในสมัยทวารวดี 139
	บทบาทด้านการเมืองการปกครอง 139
	บทบาทด้านเศรษฐกิจการค้า 146
	บทบาทการเป็นเมืองศูนย์กลางทางศาสนา 151
	และศิลปกรรม
	วิถีชีวิตของชาวทวารวดีที่เมืองนครปฐมโบราณ 159
	แบบแผนการยังชีพ 160
	แบบแผนการผลิตสิ่งของเครื่องใช้ 161
	การเสื่อมลงของวัฒนธรรมทวารวดีที่เมืองนครปฐมโบราณ 167
8	ร่องรอยของขอมโบราณที่เมืองนครปฐม 169
	ประติมากรรมขอมพบที่เมืองนครปฐมโบราณ 170
	พระพุทธรูป 171
	พระพิมพ์ 176
	ประติมากรรมศาสนาพราหมณ์ 179
	ภาพปูนปั้นประดับศาสนสถาน 181
	บทบาทของเมืองนครปฐมโบราณใน 183
	ช่วงพุทธศตวรรษที่ 18
	เมืองนครปฐมโบราณกับเมืองสระโกสินารายณ์ 184
	ชื่อ “ศัมพูภูมิภูณะ” ในจารึกปราสาทพระขรรค์ 190
9	สรุปและเสนอแนะ 194
	นครปฐมโบราณช่วงก่อนหน้าสมัยทวารวดี 195
	นครปฐมโบราณช่วงต้นสมัยทวารวดี 195
	นครปฐมโบราณช่วงปลายสมัยทวารวดี 196

บทที่	หน้า
นครปฐมโบราณภายหลังสมัยทวารวดี	197
เสนอแนะ	198
บรรณานุกรม	200
ประวัติผู้แต่ง	219

“พุทธเจดีย์สมัยทวารวดีมีอยู่ที่เมืองนครปฐมมากกว่าแห่งอื่น
เป็นพุทธเจดีย์ที่เก่าที่สุดในประเทศไทย
และเชื่อว่าได้แบบอย่างมาแต่มคธรัฐ”

จากหนังสือ “ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์”
พระนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ
(พ.ศ. 2469)

บทที่ 1

สภาพภูมิศาสตร์และลักษณะทางกายภาพของเมืองนครปฐม

เมืองนครปฐมเป็นที่รู้จักกันดีโดยเฉพาะในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทย เนื่องด้วยเป็นที่ตั้งขององค์พระปฐมเจดีย์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า “เป็นองค์พระมหาศูปเจดีย์ของโบราณแรกตั้ง พระพุทธศาสนา” (กรมศิลปากร 2528: 64) ถึงแม้ว่าการศึกษาในชั้นหลังจะทำให้ได้ความรู้เพิ่มเติมซึ่งไม่สอดคล้องกับพระราชวินิจฉัยข้างต้นแล้ว แต่ก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า นครปฐมเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญแห่งหนึ่ง เพราะในเขตเมืองนี้มี โบราณวัตถุสถานหลงเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก

สภาพภูมิศาสตร์ของเมืองนครปฐมสมัยโบราณ

ด้วยเหตุที่องค์พระปฐมเจดีย์เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ได้รับความสนพระราช หฤทัยจากพระมหากษัตริย์นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา บริเวณนี้จึง กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนมาตั้งแต่บัดนั้นจนถึงปัจจุบัน เดิมจึงเชื่อกันว่า ศูนย์กลางของเมืองเก่าอยู่ที่องค์พระปฐมเจดีย์ จนกระทั่งได้มีการค้นคว้ากันอย่าง จริงจังจึงได้ทราบว่าศูนย์กลางเมืองเก่าที่มีคูน้ำล้อมรอบนั้นตั้งอยู่ถัดออกมาจาก องค์พระปฐมเจดีย์ทางทิศตะวันออกเกือบ 2 กิโลเมตร

ที่ตั้งของเมืองโบราณ

เมืองนครปฐมในสมัยโบราณอยู่ในเขตอำเภอเมือง มีอาณาบริเวณกว้างขวาง ครอบคลุมเขตการปกครองขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่นหลายพื้นที่ เช่น เทศบาล นครนครปฐม เทศบาลตำบลธรรมศาลา องค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน องค์การบริหารส่วนตำบลสนามจันทร์ เป็นต้น การค้นพบเมืองนครปฐมสมัยโบราณ นี้เกิดขึ้นเมื่อนักวิชาการ 2 ท่านได้กล่าวถึงการค้นพบร่องรอยของเมืองเก่าใน ระยะเวลาไล่เลี่ยกันในช่วงปี พ.ศ. 2508 – 2509

ช็อง บวสเซลลิเยร์ (Jean Boisselier) นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศส ได้ทำการ สืบสวนในไทยระหว่างวันที่ 28 กรกฎาคม ถึง 28 พฤศจิกายน พ.ศ. 2508 และได้ สังเกตจากแผนที่ทหาร พบร่องรอยเมืองโบราณที่มีพระประโทณเจดีย์เป็นศูนย์กลาง เมืองนี้มีขนาดกว้าง 2,000 เมตร ยาว 3,700 เมตร (Boisselier 1969: 51 – 52)

พระปฐมเจดีย์

พระประโทณเจดีย์

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายทางอากาศเมืองนครปฐมโบราณ ปี พ.ศ. 2516

ในปี พ.ศ. 2509 ศรีศักร วัลลิโภดม ได้ศึกษาภาพถ่ายทางอากาศพบร่องรอยคูน้ำของเมืองที่มีขนาดกว้าง 2,000 เมตร ยาว 3,600 เมตร มีพระประโทณเจดีย์ตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางเมือง เมื่อสำรวจภาคสนามก็ได้พบโบราณสถานจำนวนมาก ซึ่งส่วนใหญ่ถูกทำลายไปแล้ว ทั้งยังได้พบकुโลงและชุมชนโบราณที่มีความสัมพันธ์กับเมืองด้วย (ศรีศักร วัลลิโภดม 2525: 47 – 48) (ภาพที่ 1)

ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่ส่วนใหญ่ของจังหวัดนครปฐมเป็นที่ราบลุ่ม มีความสูงเฉลี่ยจากระดับน้ำทะเลปานกลางราว 3 เมตร โดยไม่มีภูเขาที่จะเป็นแหล่งหินหรือแหล่งแร่ธาตุใดๆ ในเขตอำเภอเมืองซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองนครปฐมโบราณมีลักษณะภูมิประเทศลาดเอียงจากทิศตะวันตกไปตะวันออกเล็กน้อย เพราะทิศตะวันตกเป็นที่ดอน ขณะที่ทางทิศตะวันออกเป็นแม่น้ำท่าจีน เนื่องจากตั้งอยู่ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำท่าจีนพื้นดินส่วนใหญ่จึงอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก ทั้งยังใช้ลำน้ำเป็นเส้นทางหลักในการคมนาคมติดต่ออีกด้วย

ทางตอนเหนือของเมืองนครปฐมโบราณติดต่อกับจังหวัดสุพรรณบุรี ซึ่งมีเมืองโบราณอยู่ทางตั้งอยู่ห่างจากเมืองนครปฐมราว 60 กิโลเมตร ทางทิศตะวันตกและตะวันตกเฉียงใต้ของจังหวัดนครปฐมติดต่อกับจังหวัดกาญจนบุรีและราชบุรี มีชุมชนโบราณพงดึกที่อำเภอท่ามะกาตั้งอยู่ติดกับลำน้ำแม่กลองห่างจากเมืองนครปฐมไปทางตะวันตกเฉียงเหนือราว 25 กิโลเมตร และในเขตอำเภอเมืองราชบุรีมีเมืองโบราณคูบัวตั้งอยู่ห่างจากเมืองนครปฐมไปทางตะวันตกเฉียงใต้ราว 40 กิโลเมตร ส่วนทางทิศใต้ของจังหวัดนครปฐมติดต่อกับเขตของจังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งเป็นพื้นที่ลุ่มต่ำใกล้ชายฝั่งทะเลอ่าวไทย

ลักษณะทางกายภาพของเมืองนครปฐมสมัยโบราณ

นครปฐมเป็นเมืองโบราณที่มีคูน้ำล้อมรอบซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศ ในช่วงก่อนหน้าสมัยอยุธยา มีพื้นที่ประมาณ 3,809 ไร่ ลักษณะผังเมืองเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้ามุมมนวางตัวในแนวนอน กว้าง 2 กิโลเมตร ยาว 3.6 กิโลเมตร คูเมืองโดยรอบยาวราว 10 กิโลเมตร คาดว่าแต่เดิมคูเมืองนี้คงมีความกว้างราว 50

– 60 เมตร คูเมืองด้านทิศเหนือคือ “คลองเจดีย์บูชา” ซึ่งขุดลอกในสมัยรัชกาลที่ 4 (กรมศิลปากร 2528: 99) ส่วนคูเมืองทิศใต้มีชื่อเรียกว่า “คลองพระยากง” ปัจจุบันคูเมืองได้ตื้นเขินเหลือความกว้างเพียง 10 - 20 เมตรเท่านั้น

ศูนย์กลางของเมืองนครปฐมโบราณคือ บริเวณวัดพระประโทณเจดีย์ ซึ่งเป็นเจดีย์สำคัญกลางเมือง (ภาพที่ 2) เกือบกึ่งกลางเมืองยังมีคลองที่มนุษย์ในอดีตขุดขึ้นเป็นแนวตรงเพื่อเชื่อมคูเมืองด้านทิศเหนือกับทิศใต้ของเมืองเข้าด้วยกัน คลองนี้มีชื่อว่า “คลองพระประโทณ” แต่ในปัจจุบันคลองนี้ก็หมดความสำคัญลงอย่างสิ้นเชิงเหลือสภาพเป็นคูน้ำขนาดเล็กเท่านั้น

ภาพที่ 2 พระประโทณเจดีย์

(ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2547 ก่อนมีการขุดแต่งโดยกรมศิลปากรใน พ.ศ. 2548)

คูเมืองนครปฐมโบราณได้รับน้ำมาจากลำน้ำสำคัญ 2 สาย ได้แก่

1. ลำน้ำบางแก้ว

เป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำท่าจีน เกิดจากการไหลมารวมกันของลำคลองและลำรางต่างๆ ที่แยกจากแม่น้ำท่าพลวงทางทิศเหนือของเมืองโบราณ แม่น้ำบางแก้วนี้ไหลมาเชื่อมต่อกับคูเมืองทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และไหลผ่านกลางเมืองโบราณทางตอนเหนือ ก่อนไปออกทางตะวันออกบริเวณวัดธรรมศาลา หลังจากนั้นจะไหลผ่านชุมชนต่างๆ ในเขตอำเภอนครชัยศรี ก่อนไหลออกแม่น้ำท่าจีนที่วัดกลางบางแก้วในเขตตัวอำเภอนครชัยศรีในปัจจุบัน

2. ลำน้ำบางแถม

เป็นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำแม่กลอง ไหลแยกจากแม่น้ำแม่กลองบริเวณบ้านท่าผา อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี จากนั้นไหลผ่านชุมชนในเขตจังหวัดนครปฐม ก่อนไหลมาบรรจบกับคลองบ่อโตนดที่ขุดขึ้นเพื่อเชื่อมลำน้ำบางแถมเข้ากับคูเมืองโบราณด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ลำน้ำบางแถมยังไหลผ่านทิศใต้ของเมืองโบราณ ซึ่งลำน้ำช่วงนี้เรียกกันว่า “คลองพระยาพาน” ก่อนไหลผ่านชุมชนในเขตอำเภอนครชัยศรี และไหลไปออกแม่น้ำท่าจีนที่บ้านบางช้างในเขตอำเภอสสามพราน

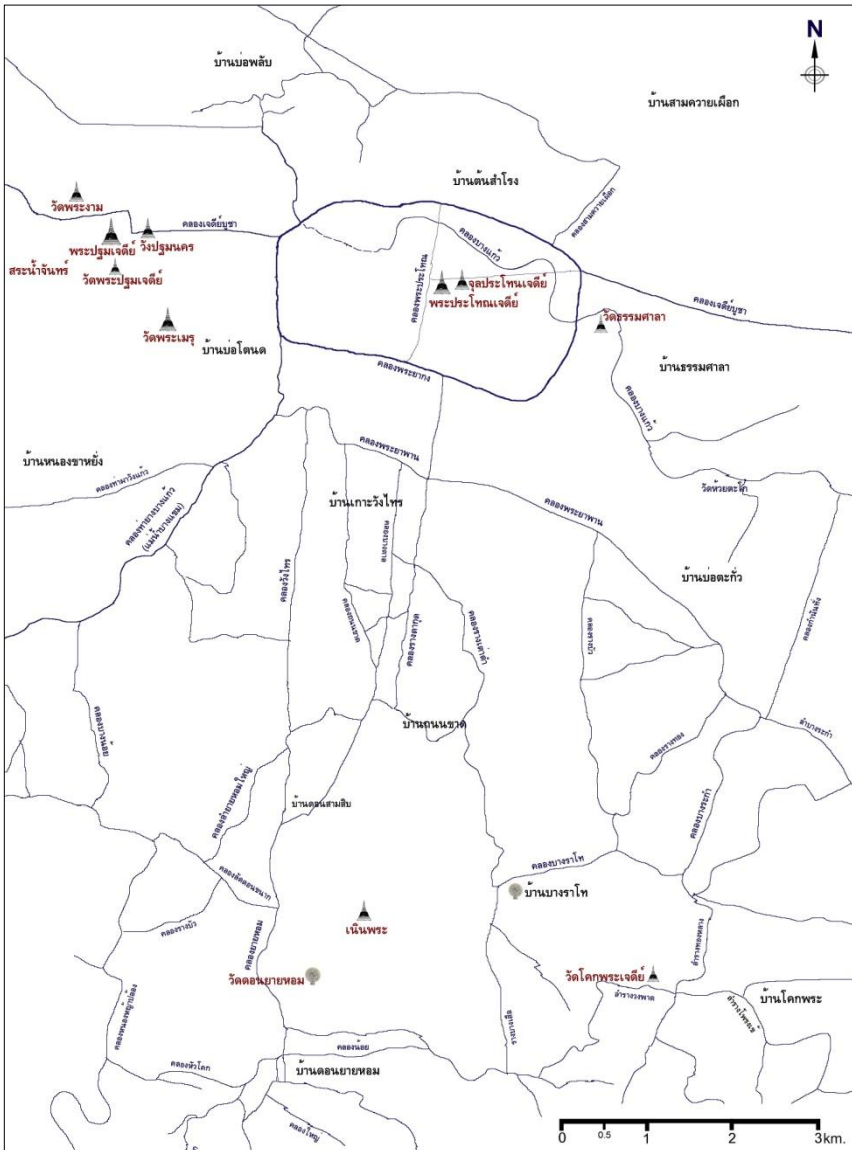
จากการศึกษาของ ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน พบว่าคูเมืองและคูคลองต่างๆ ของเมืองนครปฐมมีการขุดลอกต่างยุคต่างสมัย และอาจมีเมืองเก่าหรือศาสนสถานตั้งอยู่บริเวณคูเมืองด้านใต้ช่วงที่บรรจบกับคลองพระประโทน เพราะคลองนี้ซึ่งขุดเป็นแนวตรงมาจากทิศเหนือได้วกไปทางตะวันตกเล็กน้อยก่อนจะไหลรวมกับคูเมืองด้านใต้ (ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน 2525: 3) ภายในเขตเมืองโบราณเคยมีร่องรอยของสระน้ำขนาดใหญ่อย่างน้อย 6 สระ รวมทั้งสระน้ำขนาดเล็กอีกเป็นจำนวนมาก ทางด้านตะวันตกของพระประโทนเจดีย์มีสระแห่งหนึ่งที่มีร่องรอยว่าเคยมีการขุดคลองนำน้ำเข้ามาเก็บกักที่สระแห่งนี้หลายครั้งด้วย (เรื่องเดียวกัน: 3)

ลักษณะเด่นของเมืองนครปฐมโบราณคือไม่มีคันดิน ต่างจากเมืองโบราณสมัยทวารวดีแห่งอื่นๆ ที่จะมียันดินสูงล้อมรอบ 1 หรือ 2 ชั้น การที่ไม่มีคันดินนี้อาจเอื้อประโยชน์ให้กับการเดินเรือเข้ามาภายในเขตเมืองก็ได้ เพราะนอกจากคูเมืองและแม่น้ำบางแก้วที่ไหลผ่านเมืองจะเป็นแหล่งน้ำสำหรับการอุปโภคบริโภคอย่างดี

แล้ว ลำน้ำเหล่านี้ต้องเป็นเส้นทางคมนาคมหลักอีกด้วย สมเด็จพระยาตำราจ ราชานุภาพทรงเล่าว่า เมื่อครั้งที่พระองค์เป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เคยขุด พบสมอเรือและสายโซ่ของเรือเดินทะเลที่วัดธรรมศาลา ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำบางแก้ว นอกเมืองนครปฐมโบราณทางด้านทิศตะวันออก (ตรี อมาตยกุล 2492 (2): 55 ; กรมศิลปากร 2538: 80) ดังนั้นเรือสำเภาจากชุมชนภายนอกจะสามารถเดินทางเข้ามาติดต่อภายในเขตตัวเมืองได้ (ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน 2525: 3) และนี่ก็จะเป็นปัจจัยทางกายภาพที่ช่วยส่งเสริมให้เมืองนครปฐมโบราณเป็น เมืองท่าค้าขายสำคัญแห่งหนึ่งในอดีต

สำหรับเมืองนครปฐมปัจจุบันอยู่ห่างจากชายฝั่งทะเลราว 40 กิโลเมตร ลำน้ำ บางแก้วที่ไหลผ่านเมืองนครปฐมเคยเป็นเส้นทางที่สามารถไปออกทะเลด้านทิศ ตะวันออกได้ ส่วนทางด้านทิศใต้ของเมืองก็มีคลองวังไทรที่สามารถไปออกทะเล ได้เช่นกัน (ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน 2525: 2 - 5) ตรี อมาตยกุล เคยกล่าวถึงผลการสำรวจตามลำน้ำเก่าที่ได้ดำเนินงานร่วมกับหลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2472 ว่า เมืองนครปฐมซึ่งในขณะนั้นเชื่อกันว่าตั้งอยู่ที่ บริเวณองค์พระปฐมเจดีย์ มีคลองพระประโทะ คลองบางแก้ว คลองพระยางง คลองถนนขาด โดยคลองเหล่านี้จะมีมาแล้วตั้งแต่สมัยทวารวดี คลองบางแก้วนั้น สามารถใช้เดินทางไปออกทะเลทางทิศตะวันออกได้ ส่วนคลองถนนขาดอาจมีไว้ ใช้ในการเดินเรือระหว่างเมืองนครปฐมและตำบลดอนยายหอม เพราะตำบล ดอนยายหอมนี้แต่เดิมน่าจะตั้งอยู่ตรงปากอ่าวหรือริมทะเล นอกจากนี้ยังมีแนว คันดินหรือถนนขาดเลียบขนานไปกับลำคลองถนนขาด และคาดว่าแนวคันดินนี้เป็น ถนนที่เชื่อมต่อระหว่างเมืองนครปฐมกับชุมชนแถบตำบลดอนยายหอมที่อยู่ปากอ่าว อีกด้วย (ตรี อมาตยกุล 2492 (1) และ (2))

ตัวเมืองนครปฐมในสมัยโบราณนั้นมีอาณาบริเวณกว้างขวางมาก ทางด้าน ทิศตะวันตกห่างออกไปราว 2 กิโลเมตร มีศาสนสถานสำคัญคือ พระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) ซึ่งน่าจะเป็นศูนย์กลางของชุมชนนอกเมือง ทางทิศใต้มีแนวคลองและ คันดินที่เรียกกันว่า “ถนนขาด” ซึ่งน่าจะเชื่อมต่อไปยังชุมชน “บ้านดอนยายหอม” ที่ตั้งอยู่ห่างออกมาราว 10 กิโลเมตร (แผนที่ 1)

แผนที่ 1 แสดงตำแหน่งของเมืองนครปฐมสมัยโบราณ
ตำแหน่งโบราณสถาน และเส้นทางน้ำ

ในปัจจุบันเมืองนครปฐมโบราณถูกเปลี่ยนแปลงสภาพไปมาก แม้ว่าลำน้ำบางแก้วและคูเมืองอาจตื่นขึ้นมาแล้วตั้งแต่สมัยโบราณ แต่ศาสนสถานต่างๆ ก็ถูกทำลายไปเป็นจำนวนมาก ทั้งจากการสร้างทางรถไฟสายใต้ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 และโดยเฉพาะการสร้างถนนเพชรเกษม เมื่อช่วงปี พ.ศ. 2511 ซึ่งตัดผ่านกลางเมืองโบราณ อันนำมาซึ่งการตั้งถิ่นฐานของชุมชนสมัยปัจจุบันตามแนวถนนเพชรเกษม และมีการเข้ามาจับจองพื้นที่ปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนของราษฎรรวมทั้งสถานที่ราชการภายในเขตเมืองโบราณในที่สุด

บทที่ 2

เมืองนครปฐมโบราณในเอกสารทางประวัติศาสตร์

เรื่องเล่าเกี่ยวกับประวัติของเมืองนครปฐมในความรู้ของชนโบราณนั้น มีอยู่ไม่กี่ประเด็น ทั้งหมดเกี่ยวข้องกับชื่อ “เมืองนครไชยศรี” , “พระประโทณเจดีย์” , “พระปฐมเจดีย์” , “พระยาangk” และ “พระยาพาน” ชื่อเหล่านี้มีปรากฏอยู่ในเอกสารต่างๆ ได้แก่ พงศาวดารเหนือ ตำนานพระปฐมเจดีย์ และตำนานพระประโทณเจดีย์ ฉบับพระยามหาอรรคณิกกร ฉบับนายทอง ฉบับพระยาราชสัมภารากร ฉบับตาปะขาวรอด และฉบับของนายอ่อง ไวกำลัง (กรมศิลปากร 2528: 1 – 35)

เอกสารเหล่านี้ระบุถึงเรื่องราวที่มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน แต่ก็ไม่มีความละเอียดในการจดบันทึกอย่างชัดเจน พงศาวดารเหนือเพิ่งรวบรวมขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2350 สมัยรัชกาลที่ 1 โดยพระวิเชียรปรีชา (น้อย) ตำแหน่งเจ้ากรมราชบัณฑิตขวา ส่วนตำนานต่างๆ ก็เพิ่งรวบรวมขึ้นโดยเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) เมื่อครั้งมีการปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ข้อความในเอกสารจึงมีความคลาดเคลื่อนอยู่หลายจุด แต่ก็มีเนื้อความบางอย่างที่ตรงกัน และมีข้อมูลบางอย่างที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในครั้งนี้

ทั้งนี้สามารถแบ่งเรื่องราวที่กล่าวถึงในเอกสารต่างๆ ออกได้เป็น 2 เรื่องหลัก คือ เรื่องเมืองนครไชยศรีกับพระประโทณเจดีย์ และเรื่องพระปฐมเจดีย์กับพระยาangk - พระยาพาน

ตำนานเมืองนครไชยศรีและพระประโทณเจดีย์

ก่อนที่จะมีการสร้าง “เมืองนครไชยศรี” ขึ้น บริเวณนี้มีหมู่บ้านพราหมณ์ตั้งอยู่ก่อนแล้ว ชื่อว่า “บ้านโทณะพราหมณ์” เพราะเป็นสถานที่ที่พวกพราหมณ์ได้บรรจุ “โทณะ” หรือเท้านทองที่ใช้ตวงพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ในเรือนหิน ข้อความในตำนานฉบับพระยามหาอรรคณิกกรและฉบับนายทองกล่าวว่าเหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 1133 (เรื่องเดียวกัน: 20)

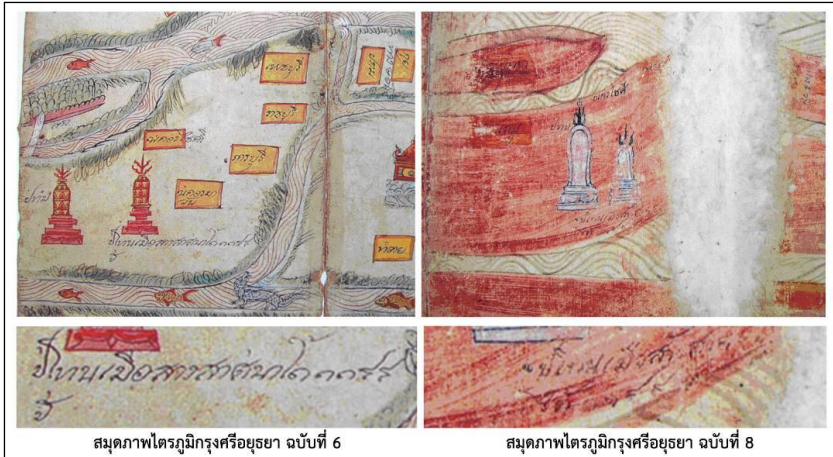
ส่วนเมืองนครไชยศรีนั้นสร้างขึ้นภายหลังโดยพระเจ้าศรีสิทธิไชยพรหมเทพ ซึ่งพระองค์เสด็จมาจากเมืองมโนห์ (หรือมโนหน) ใกล้กับเมืองยศโสธร ตำนานกล่าวว่า “ท้าวเธอจึงมาสร้างเมืองนครไชยศรีขึ้นเป็นเมืองใหญ่” (เรื่องเดียวกัน: 20 - 21)

เมื่อความเกี่ยวกับโทณะเป็นที่เลื่องลือออกไปถึงลังกาทวีป เจ้าเมืองลังกาจึงใคร่อยากจะได้โทณะมาไว้ในครอบครอง จึงโปรดให้ภิกษุชื่อกัลยาติศเถรไปขอโทณะนั้นกับพระเจ้าศรีสิทธิไชยพรหมเทพ โดยแลกกับพระบรมสารีริกธาตุทะนันทน์จากลังกาทวีป แต่พวกพราหมณ์ที่ดูแลรักษาโทณะทะนันทน์ของก็ไม่ยินยอมมอบให้กับพระเจ้าศรีสิทธิไชยพรหมเทพ พระองค์จึงทรงยกไพร่พลไปตั้งเมืองแห่งใหม่ชื่อว่า “เมืองปาวัน” (หรือป้านัน) และโปรดให้สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดใหญ่ (บางท่านเชื่อว่าหมายถึง พระปฐมเจดีย์ ซึ่งแต่เดิมเรียกว่า พระปทม) และทรงนำเอาพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ภายใน ส่วนโทณะนั้นพระองค์ได้ทรงนำมาจากพวกพราหมณ์ได้สำเร็จ และมอบให้กับพระกัลยาติศเถร เพื่อถวายแด่เจ้าเมืองลังกาในที่สุด (เรื่องเดียวกัน: 1 - 3, 21 - 22)

เนื้อความในตำนานฉบับนายอ่อง ไวกำลัง ได้กล่าวถึงเหตุการณ์หลังจากรัชกาลพระเจ้าศรีสิทธิไชยพรหมเทพว่า มีพระยาสมตามหาราชผู้ครองเมือง “ดักกสิลามหานคร” ได้ตั้งจุลศักราชขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 1133 (เรื่องเดียวกัน: 4) (น่าสังเกตว่าศักราชนี้ตรงกับปีที่พวกพราหมณ์บรรจุโทณะไว้ในเรือนหิน) เจ้าผู้ครองดักกสิลามหานครสืบมาคือ “พระยาภาววัฒนดิศเถร” ซึ่งได้เกิดเหตุการณ์ที่พระองค์ทรงขับไล่พวกพราหมณ์ให้ไปอยู่ที่เมืองละโว้ (ลพบุรี) เมื่อ พ.ศ. 1192 (เรื่องเดียวกัน: 4)

ถึงแม้ว่าตำนานฉบับพระยามหาอรรคนิกรและฉบับนายทองจะกล่าวต่างออกไปว่า พระยาภาควรรณดิศราชเป็นกษัตริย์เมืองละโว้ แต่เอกสารทุกฉบับก็ระบุตรงกันว่า ในปี พ.ศ. 1199 พระยาภาววัฒนดิศราช (หรือภาควรรณดิศราช) ได้ทรงก่อพระเจดีย์ล้อมเรือนหินที่บรรจุโทณะเอาไว้ แล้วให้นามว่า “พระประโทณเจดีย์” (เรื่องเดียวกัน: 4, 19, 23)

น่าสังเกตว่าจิตรกรรมในสมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 และ 8 ซึ่งเขียนเป็นภาพพระปฐม (ปทม) และพระประโทณ (ปโทณ) ตั้งอยู่เคียงคู่กันบริเวณเมือง “นครไชยศรี” หรือ “นครไชยสี” โดยเขียนเป็นเจดีย์ทรงปรางค์ทั้งคู่ มีตัวอักษรกำกับไว้ที่ด้านล่างว่า “..ปโทณเมื่อสงสาสนาได้ 1199 ปี..” ด้วย (กรมศิลปากร 2542: 94, 200) (ภาพที่ 3)

ภาพที่ 3 ภาพเขียนพระปฐมเจดีย์และพระประโทณเจดีย์

ในสมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา

(ที่มา: กรมศิลปากร 2542: 94, 200)

เรื่องราวในเอกสารข้างต้นสามารถสะท้อนภาพอดีตของเมืองนครปฐมโบราณที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 (ทั้งปี พ.ศ. 1133 พ.ศ. 1192 และ พ.ศ. 1199) เหตุการณ์ดำเนินไปภายใต้การติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างเมืองโบราณต่างๆ ทั้งภายในภูมิภาค (เมืองละโว้) และภายนอกภูมิภาค (ลังกาทวิป) ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นจากพื้นฐานสำคัญที่มีเหมือนกันคือ ความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาของกษัตริย์ผู้ครองเมือง ซึ่งมีพวกราชโอรสอยู่ในราชสำนักด้วย

ข้อความในตำนานพระประโทณเจดีย์ข้างต้นนี้ มานิต วัลลิโกดม ได้เคยวิเคราะห์อย่างละเอียดมาก่อนแล้ว ท่านได้ตรวจสอบเนื้อความในตำนานกับเอกสารฉบับอื่นๆ โดยเฉพาะพงศาวดารเหนือ ซึ่งท่านเห็นว่าเนื้อเรื่องในพงศาวดารเหนือนั้นไม่ค่อยปะติดปะต่อกัน ทำให้อ่านแล้วค่อนข้างสับสน และข้อมูลด้านปีพุทธศักราชก็คลาดเคลื่อนมาก แต่ปีจุลศักราชนั้นสามารถจะยอมรับและยึดถือได้ รวมทั้งยังมีข้อความบางจุดที่เชื่อถือได้และมีความสัมพันธ์กับตำนานเมืองนครปฐมข้างต้น (มานิต วัลลิโกดม 2515: 60)

มานิต วัลลิโภดม ได้ยกเนื้อความในพงศาวดารเหนือที่กล่าวว่า “ศุภมัสตฺ พระพุทธศักราช 306 ปีกุน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกรุงกษัตริย์เมืองตักกสิลามหานคร ทรงพระนามชื่อพระยาจักรตามหาราชาราชทรงอนุภาพมหิทธิฤทธิ์...ให้ตั้ง จุลศักราชไว้สำหรับกรุงกษัตริย์สืบไป” เรื่องราวตอนนั้นก็คล้ายกับเหตุการณ์ในตำนาน พระประโทณเจดีย์ที่กล่าวถึงพระยาสกตตามหาราชผู้ครองเมือง “ตักกสิลามหานคร” ได้ตั้งจุลศักราช ขึ้นใหม่ในปี พ.ศ. 1133 และยังมีข้อความอีกตอนหนึ่งกล่าวว่า “พระพุทธศักราช 1002 ปี จุลศักราช 10 ปีระกาสัมฤทธิ์ศก จึงพระยา กาวรรณดิศราชบุตรของ พระยาภากะพัตรได้เสวยราชสมบัติเมืองตักกสิลามหานคร จึงให้พราหมณ์ทั้งหลายยกพลลงไปสร้างเมืองละโว้ได้ 19 ปี...” เมื่อท่าน ได้คำนวณเทียบปีจุลศักราชที่ 10 กับปีพุทธศักราชแล้ว พบว่าตรงกับ พ.ศ. 1192 ดังนั้นพระยา กาวรรณดิศราชก็คือพระยา กาวณดิศราช (หรือภากะวารณดิศราช) สอดคล้องกับข้อความในตำนานพระประโทณเจดีย์และเมือง “ตักกสิลามหานคร” ก็หมายถึง “เมืองนครไชยศรี” นั่นเอง (เรื่องเดียวกัน: 61 – 62 ; พระยาวิเชียรปรีชา (น้อย) 2501: 1- 2, 16 – 17)

หาก “ตักกสิลามหานคร” หมายถึง “เมืองนครไชยศรี” จริงแล้ว ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของเมืองในด้านความเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาและศิลปะวิทยาการได้อีกทางหนึ่ง เนื่องจากเมือง “ตักศิลา” ในประเทศอินเดียสมัยโบราณเคยเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยที่เก่าแก่มาาก ตักศิลาเป็นศูนย์กลางของการศึกษาทั้งพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เป็นแหล่งรวมของศิลปะวิทยาการแขนงต่างๆ และได้กลายเป็นตัวแทนของความเจริญในด้านดังกล่าวมาอย่างยาวนาน ดังมีข้อความกล่าวถึงอยู่ในเอกสารโบราณหลายฉบับ เช่น รามายณะ มหาภารตะ คัมภีร์ชาดก เป็นต้น (Marshall 1960: 10, 23 -24 ; Chakravarti 2006: 116)

ตำนานพระปฐมเจดีย์ และพระยา ก - พระยาพาน

ข้อความในตำนานพระปฐมเจดีย์กล่าวว่า “เดิมเมื่อแรกสร้างพระปฐมเจดีย์ นั้น พระพุทธศักราชล่วงได้พระวัสสาหนึ่ง จะเป็นผู้ใดสร้างหาแจ้งไม่” (กรมศิลปากร 2528: 23) และ “เดิมเมื่อแรกสร้างพระปฐมเจดีย์นั้น จุลศักราชยังไม่มี ตั้งแต่ พระพุทธศักราชศาสนาพระพุทธรูปเจ้าได้ปีหนึ่งนั้นมา...” (เรื่องเดียวกัน: 4) ข้อความ

ข้างต้นบ่งชี้ถึงถึงความเก่าแก่ของพระปฐมเจดีย์ซึ่งอาจมีมาก่อนพระประโทณเจดีย์ เพราะน่าสังเกตว่าในเอกสารฉบับเดียวกันนั้นได้กล่าวถึงพระประโทณเจดีย์ที่สร้างโดยพระยากาวัดศิราษ เมื่อ พ.ศ. 1199 ด้วย แต่เรื่องปีที่สร้างพระปฐมเจดีย์ก็เชื่อถือได้ยาก เพราะยังไม่มีเอกสารและหลักฐานทางโบราณคดีอื่นใดมารองรับ ต่างจากมูลเหตุของการสร้างพระปฐมเจดีย์ที่เกี่ยวข้องกับพระยากง - พระยาพาน อันเป็นเรื่องราวที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง

ตำนานพระปฐมเจดีย์ ฉบับตาปะขาวรอด กล่าวว่า มีกษัตริย์ชื่อท้าวสิการาช ครองราชย์สมบัติอยู่ที่ “เมืองศรีวิชัย” ซึ่งเชื่อว่าเป็นเมือง นครไชยศรี มีพระโอรสคือ “พระยากง” ซึ่งได้ครองราชย์สืบต่อมา (พงศาวดารเหนือกล่าวว่าพระยากงครองเมืองกาญจนบุรี) พระมเหสีของพระองค์ได้ประสูติโอรสองค์หนึ่ง ซึ่งโอรสท่านายว่ามีบุญญาธิการมาก แต่จะกระทำปิตุฆาตคือฆ่าพ่อ พระยากงจึงให้นำพระโอรสไปฆ่าเสียพระมเหสีจึงลอบนำเอาพระกุมารไปให้ “ยายหอม” เลี้ยงไว้

เมื่อพระกุมารเจริญพระชันษายายหอมก็นำไปมอบให้กับพระยาราชบุรีเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม เมืองราชบุรีนั้นเป็นเมืองขึ้นของพระยากง จึงจำเป็นต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองไปเป็นเครื่องบรรณาการทุกปี แต่พระโอรสหนุ่มกลับมีดำริว่าไม่จำเป็นจะต้องจัดส่งสิ่งของเหล่านั้นไปให้พระยากงอีก พระยากงจึงยกทัพมายังเมืองราชบุรีโทษฐานคิดเป็นกบฏ ศักครั้งนั้นนำไปสู่เหตุการณ์ชนช้างระหว่างพ่อกับลูก แล้วพระโอรสก็ได้กระทำปิตุฆาตฆ่าพระยากงขาดคอช้างที่ตรงจุดนั้นเรียกกันว่า “ถนนขาด” จากนั้นพระโอรสก็สามารถเข้ายึดเมืองของพระยากงได้สำเร็จ เหล่าขุนนางต่างยกพระราชมบัติให้ ทรงมีพระนามว่า “พระยาพาน”

ในคำคืนหนึ่งพระยาพานได้เข้าไปยังตำหนักพระมเหสีของพระยากง (คือแม่ของตัวเอง) หมายจะกระทำสังวาสด้วย สรรพสัตว์หลายชนิดต่างส่งเสียงเป็นสัญญาณเตือนถึงเหตุร้ายนี้ แต่พระมเหสีก็จำได้ดีว่าพระยาพานคือพระโอรสของพระองค์ที่ไปฝากยายหอมเลี้ยงไว้ เพราะทรงจำรอยแผลบนพระพักตร์ที่เกิดขึ้นจากการนำพานมารองรับเมื่อครั้งประสูติได้ (อันเป็นที่มาของชื่อพระยาพาน) เมื่อพระยาพานทราบความตามนั้นแล้วจึงโกรธยายหอมมากเพราะไม่ยอมบอกความจริง จึงได้สั่งให้ฆ่ายายหอมเสีย (บางที่เขียนเป็น “พระยาพาล” ด้วยเหตุที่ฆ่าพ่อตัวเองและฆ่า

ยายหอมที่เลี้ยงดูมา) สถานที่ที่พ่ายายหอมนั้นก็เรียกกันว่า “บ้านยายหอม” หรือ “โคกยายหอม”

จากเหตุการณ์คราวนั้นก็หาความเศร้าโศกมาให้พระยาพานเป็นอย่างมาก พระองค์จึงคิดที่จะไถ่บาป โดยเรียกประชุมเหล่าขุนนางอำมาตย์และภิกษุสงฆ์ สถานที่ที่ประชุมนั้นจึงเรียกว่า “ธรรมศาลา” พระมหาเถระจึงแนะนำให้พระองค์ก่อพระเจดีย์ขนาดใหญ่เพื่อไถ่บาป พระยาพานจึงได้สร้าง “พระเจดีย์สูงใหญ่ชั่วนกเขา เห็น สร้างวัดเบื้องสูงท่าประชม ทำพระวิหาร 4 ทิศ ไว้พระจกกรมองค์ 1 พระสมาธิ ทั้ง 3 ด้าน ประตูแขวนฆ้องใหญ่ ปากกว้าง 3 คอกทั้ง 4 ประตู ทำพระระเบียงรอบ พระวิหาร แล้วบรรจุพระบรมธาตุเขี้ยวแก้วในพระเจดีย์ใหญ่...” (เรื่องเดียวกัน: 33) เจดีย์องค์นี้เชื่อกันว่าคือ พระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม)

ตำนานพระปฐมเจดีย์ได้ให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ โดยเฉพาะการกล่าวถึงชื่อสถานที่ต่างๆ ที่ยังคงปรากฏชื่ออยู่ในปัจจุบัน ทั้ง “บ้านยายหอม” , “ธรรมศาลา” , “ถนนขาด” ซึ่งล้วนเป็นสถานที่ที่มีร่องรอยหลักฐานทางโบราณคดีทั้งสิ้น ที่บ้านยายหอมหรือดอนยายหอมในปัจจุบันมีโบราณสถานเนินพระ (ภาพที่ 4) ซึ่งเชื่อว่าเป็น “โคกยายหอม” ที่นี้เคยขุดพบธรรมจักร กวางหมอบ และเสารองรับธรรมจักร (กรมศิลปากร 2538: 85 – 86) ส่วนธรรมศาลาก็คือวัดธรรมศาลาในปัจจุบัน ภายในวัดมีโบราณสถานขนาดใหญ่เป็นเจดีย์สมัยทวารวดี (ภาพที่ 5) ขณะที่ถนนขาดก็คือ “บ้านถนนขาด” ซึ่งมีผู้กล่าวว่าในอดีตยังมีแนวคันดินหลงเหลืออยู่ชัดเจน แนวคันดินหรือถนนขาดนี้ก็เชื่อว่าเป็นถนนที่เชื่อมต่อกับเมืองนครปฐมไปยังบ้านดอนยายหอมทางทิศใต้แน่นอน

ภาพที่ 4 โบราณสถานเนินพระ อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

ภาพที่ 5 โบราณสถานวัดธรรมศาลา อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม
(ขณะดำเนินการขุดศึกษาโดยกรมศิลปากร เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2555)

พระยาภัง – พระยาพานกับพระภุชณะแห่งกรุงทวารวดี

ถึงแม้ว่าเรื่องราวของพระยาภัง – พระยาพาน จะสัมพันธ์กับความเชื่อในพุทธศาสนา คือ มูลเหตุของการสร้างพระปฐมเจดีย์ แต่น่าสังเกตว่าชื่อของตัวเอกในตำนานนั้นกลับมีความเกี่ยวข้องกับพระผู้เป็นเจ้าของศาสนาพราหมณ์ คือ พระภุชณะ ซึ่งเป็นอวตารปางที่ 8 ของพระวิษณุ เทพเจ้าสูงสุดในศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพนิกาย

ตำนานของพระภุชณะผูกพันอยู่กับการปราบปรามอสูรต่าง ๆ อสูรตนสำคัญคือ “ท้าวกังสะ” หรือ “พระยาภัง” และยังมี “พาลาสูร” หรือ “พระเจ้ากรุงพาล” รวมอยู่ด้วย (Wilkins 1972: 166 – 184) แม้กระทั่งพระภุชณะเอง บางครั้งก็มีชื่อเรียกว่า “พาลภุชณะ” (Moor 1976: 198) ชื่อเหล่านี้คงเป็นต้นเค้าของนาม “พระยาภัง” และ “พระยาพาน” (หรือพาล) ทั้งยังน่าสังเกตว่าเมืองหลวงที่พระภุชณะได้เคยครองราชย์นั้นชื่อ “ทวารกา” (Dvaraka - เมืองในรัฐคุชราตทางตะวันตกของประเทศอินเดีย) หรืออีกชื่อหนึ่งคือ “ทวารวดี” ที่แปลว่า “เมืองที่มีกำแพงเป็นประตู” ก็เป็นการพ้องกันกับหลักฐานที่บ่งบอกว่ามีบ้านเมืองโบราณในแถบภาคกลางของประเทศไทยในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 ชื่อว่า “ทวารวดี” (Beal 1969: 200 ; Sircar 1971: 324 ; Jacques 2009: 27)

ข้อสังเกตข้างต้นนี้ไม่ได้มุ่งหมายที่จะตีความว่าบ้านเมืองทวารวดีนับถือศาสนาพราหมณ์เป็นหลัก เพราะชื่อ “ทวารวดี” ยังปรากฏอยู่ในคัมภีร์พุทธศาสนาหลายเล่ม (Skilling 2546: 107) หลักฐานหลายประเภท ทั้งจารึก โบราณสถาน และประติมากรรมรูปเคารพต่างๆ ที่คาดว่า เป็นของบ้านเมืองทวารวดีนี้ ส่วนใหญ่ก็สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา แต่เราก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่าในช่วงสมัยทวารวดีย่อมมีการนับถือศาสนาพราหมณ์ปะปนอยู่ด้วย โดยเฉพาะกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับกษัตริย์ผู้ครองเมือง ดังเห็นได้จากเค้ารางที่เหลืออยู่ในตำนานพระยาภัง - พระยาพาน

เมืองนครปฐมภายหลัง พ.ศ. 1800

หนังสือเล่มนี้จำกัดขอบเขตด้านเวลาภายในกรอบของช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 หรือก่อน พ.ศ. 1800 เท่านั้น แต่ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ของช่วงหลังจากนั้นก็มีส่วนช่วยในการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดีที่พบในเขตเมืองนครปฐมด้วย

จารึกสุโขทัยหลักที่ 2 จารึกวัดศรีชุม ซึ่งน่าจะจารขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 19 - 20 ได้กล่าวถึง ประวัติของพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามณีแห่งราชวงศ์พ่อขุนผาเมือง ซึ่งได้ออกผนวชแล้วเดินทางจาริกไปยังสถานที่ต่างๆ มีความตอนหนึ่งในด้านที่ 2 บรรทัดที่ 21 - 23 กล่าวว่า “พระศรีราชจุฬามณีเป็นเจ้าพยายามให้แผ้วแผ้วจึงก่ออิฐขึ้นเจ็ดวาสายปูน แล้วบริบูรณ์พระธาตุหลวงก่อใหม่ด้วยสูงได้ร้อยสองวา ขอมเรียกพระธมน์นั้นแล สถิตครึ่งกลางนครพระกฤษณ์” (คำในจารึกคือ นครพระกฤษ) (กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร 2527: 29)

“พระธาตุหลวง” ในจารึกข้างต้นมีผู้สันนิษฐานว่าอาจหมายถึง พระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) เพราะก่อนหน้าสมัยรัชกาลที่ 4 ราษฎรในท้องที่เรียกกันว่า “พระปทม” (กรมศิลปากร 2528: 82) คำว่า “ธม” ในจารึกเป็นภาษาเขมรแปลว่า “ใหญ่” (เรื่องเดียวกัน: 106) หากพระธมในจารึกคือ พระปฐมเจดีย์แล้ว “นครพระกฤษณ์” ก็คงหมายถึงเมืองนครไชยศรี (กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร 2527: 62, 64) ซึ่งมีตำนานผูกพันอยู่กับเรื่องของพระกฤษณะดังกล่าวแล้วข้างต้น

ในสมัยอยุธยาพระราชพงศาวดารหลายฉบับกล่าวไปในทางเดียวกันถึงเหตุการณ์ในรัชสมัยของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิที่มีความเกี่ยวข้องกับเมืองนครไชยศรี เอกสารระบุว่าภายหลังจากเสร็จศึกกับพม่าในปี พ.ศ. 2086 ซึ่งศึกครั้งนั้นทำให้สูญเสียสมเด็จพระสุริโยทัย สมเด็จพระมหาจักรพรรดิมีรับสั่งว่า ในการทำสงครามมีไพร่พลหนีหายเข้าป่าไปเป็นจำนวนมาก จึงโปรดฯ ให้ตั้งหัวเมืองต่างๆ ขึ้นเพื่อรวบรวมไพร่พลสำหรับเป็นกำลังของบ้านเมือง โดยให้ตั้งบ้านท่าจีนเป็นเมืองสาครบุรี บ้านตลาดขวัญตั้งเป็นเมืองนนทบุรี ส่วนแขวงเมืองราชบุรี และแขวงเมืองสุพรรณบุรีให้แบ่งมาตั้งเป็น “เมืองนครไชยศรี” (หรือ “นครชัยศรี”) (พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิพงศ์ (จาด) 2507: 60 - 61 ; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน 2514: 60 - 61; พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล

2549: 56 ; พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา 2534: 81) แต่นครไชยศรีในสมัยอยุธยาไม่ได้ตั้งอยู่ที่พระประโทนเจดีย์ดังเช่นในสมัยก่อน เพราะเชื่อว่าย้ายมาอยู่ที่บ้านท่านาในเขตอำเภอนครชัยศรีในปัจจุบัน (สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ 2529: ไม่ปรากฏเลขหน้า (จดหมายลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2480))

ระยะเวลาหลังจากนั้นไม่ทราบว่าจะเกิดอะไรขึ้นที่เมืองนครไชยศรีเดิมบ้าง มีเพียงหลักฐานในสมุดภาพไตรภูมิกรุงศรีอยุธยา เลขที่ 6 และ 8 ดังได้กล่าวแล้วข้างต้น ซึ่งอย่างน้อยก็แสดงว่าเมืองนครไชยศรีและเจดีย์สำคัญของเมืองยังเป็นที่รู้จักกันอยู่ในสมัยอยุธยา และก็น่าจะเป็นในช่วงสมัยนี้เองที่มีการก่อสร้างเจดีย์ทรงปราสาทอยู่บนพระเจดีย์องค์เดิม แต่ก็ไม่สามารถระบุเจาะจงลงไปได้ว่าเป็นสมัยอยุธยาช่วงใด เพราะพระปฐมเจดีย์ถูกก่อครอบไปแล้วในสมัยรัชกาลที่ 4 ส่วนพระประโทนเจดีย์ (ในส่วนของพระปราสาท) ก็ผ่านการบูรณะจนแทบไม่เหลือรูปแบบศิลปกรรมดั้งเดิมให้วิเคราะห์ได้อีก

เมืองนครไชยศรีเดิมยังมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์ของสยามประเทศ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เพราะทรงมีพระราชศรัทธาโปรดฯ ให้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) งานคราวนั้นยังคงทำต่อเนื่องมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งทรงโปรดฯ ให้ตั้งมณฑลนครไชยศรีขึ้นใหม่ที่พระปฐมเจดีย์ เมื่อ พ.ศ. 2434 (กรมศิลปากร 2528: 105) และใน พ.ศ. 2444 ก็ทรงโปรดฯ ให้ย้ายเมืองนครไชยศรีจากบริเวณบ้านท่านาไปยังตำบลพระปฐมเจดีย์ (เรื่องเดียวกัน: 105) จนกระทั่ง พ.ศ. 2456 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ก็ทรงโปรดฯ ให้เปลี่ยนชื่อจากเมืองนครไชยศรีเป็น “เมืองนครปฐม” (เรื่องเดียวกัน: 105) ทั้งยังได้ทรงบูรณะองค์พระปฐมเจดีย์สืบมา และทรงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังสนามจันทร์ไว้เป็นที่ประทับอีกด้วย (กัญญรัตน์ เวชชาศาสตร์ 2543)

บทที่ 3

ประวัติการศึกษาค้นคว้าเรื่องเมืองนครปฐมโบราณ

ภาพถ่ายเก่าการขุดแต่งวัดพระเมรุ เมืองนครปฐมโบราณ

การศึกษาเกี่ยวกับอดีตของเมืองนครปฐมเริ่มต้นขึ้นในเวลาเดียวกันกับการบุกเบิกงานโบราณคดีในสยามประเทศ ความสนพระทัยด้านประวัติศาสตร์ของพระวชิรญาณเถระ (คือ “เจ้าฟ้ามงกุฎ” ซึ่งต่อมาเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4) ซึ่งเสด็จจรดงค์มายังพระปฐมเจดีย์องค์เดิมได้นำไปสู่การศึกษาประวัติอันเก่าแก่ขององค์พระปฐมเจดีย์และเมืองโบราณแห่งนี้

จากการประมวลประวัติการค้นคว้าเรื่องเมืองนครปฐมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พบว่ามีนักวิชาการหลายสาขาให้ความสนใจ เมื่อพิจารณาจากประเด็นหลักที่ศึกษาและเทคนิควิธีการ จึงสามารถแบ่งช่วงระยะเวลาในการศึกษาออกได้เป็น 4 ช่วง ดังต่อไปนี้

1. ช่วงบุกเบิกงานด้านประวัติศาสตร์ - โบราณคดี (พ.ศ. 2396 - พ.ศ. 2481)
2. ช่วงตื่นตัวกับการศึกษาตามแนวทางประวัติศาสตร์ศิลปะ (พ.ศ. 2482 - พ.ศ. 2523)
3. การขุดค้นทางโบราณคดีครั้งแรกและช่วงแห่งความซบเซา (พ.ศ. 2524 - พ.ศ. 2547)
4. ช่วงฟื้นฟูงานโบราณคดีเมืองนครปฐม (ตั้งแต่ พ.ศ. 2548 เป็นต้นมา)

ช่วงบุกเบิกงานด้านประวัติศาสตร์ - โบราณคดี

จุดเริ่มต้นของการศึกษาเรื่องเมืองนครปฐม

ในปี พ.ศ. 2374 พระวชิรญาณเถระ ได้เสด็จจรดงค์ไปยังพระปฐมเจดีย์องค์เดิมซึ่งมีขนาดใหญ่ ทรงมีพระดำริว่าสมควรที่จะต้องทำการบูรณปฏิสังขรณ์ จึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 แต่ทรงมีพระราชดำรัสว่า “เป็นของอยู่ในป่ารก จะทำขึ้นก็เห็นไม่เป็นประโยชน์อันใดนัก” (กรมศิลปากร 2528: 85) พระวชิรญาณเถระจึงต้องระงับพระดำริไว้ก่อน จนกระทั่งได้เสด็จขึ้นครองราชย์ จึงทรงเริ่มทำการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์ตามที่เคยตั้งพระทัยไว้

การบูรณะพระปฐมเจดีย์เริ่มต้นขึ้นอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ. 2396 (เรื่องเดียวกัน: 122) แม่กองท่านหนึ่งคือเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) นอกจากจะควบคุมการก่อสร้างแล้วท่านยังรวบรวมเอกสารตำนานเก่าๆ ของเมืองนี้มาพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก เจ้าพระยาทิพากรวงศ์บันทึกไว้ว่า แต่เดิมเจดีย์องค์นี้ไม่ได้เรียกว่า “พระปฐมเจดีย์” แต่ราษฎรในพื้นที่เรียกกันว่า “พระปทม” (เรื่องเดียวกัน: 82) เพราะเชื่อว่าเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมาบรรทม รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริว่าน่าจะไม่ต้องที่เรียกเช่นนั้น เมื่อตรวจสอบไปทั่วราชอาณาจักรสยามก็ไม่พบพระเจดีย์ขนาดใหญ่เท่านี้ พิจารณาแล้วทรงเห็นว่าน่าจะเป็นเจดีย์เก่าแก่สร้างมาก่อนพระเจดีย์องค์อื่นๆ จึงทรงกำหนดเรียกว่า “พระปฐมเจดีย์” (เรื่องเดียวกัน: 82)

ถึงแม้ว่าจะมีการก่อสร้างพระเจดีย์จำลองไว้ที่ลานด้านทิศใต้ของพระปฐมเจดีย์ รวมทั้งมีการเขียนภาพจิตรกรรมแสดงให้เห็นถึงการก่อครอบพระเจดีย์องค์เดิมเอาไว้ในพระวิหารด้านทิศตะวันออก (ภาพที่ 6) แต่เรื่องขนาดอันใหญ่โตของพระเจดีย์องค์เดิมก็ยังไม่ทราบได้แน่ชัด อย่างไรก็ตาม สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “รู้ที่มีอยู่ 4 ด้านองค์ระฆังพระปฐมเจดีย์นั้น ทำเป็นทางสำหรับคนเดินเข้าไปได้ถึงพระปฐมเจดีย์องค์เก่าซึ่งอยู่ข้างใน เมื่อสร้างพระปฐมองค์ใหญ่ในรัชกาลที่ 4 โปรดให้ทำรูนั้นตรงระดับพื้นทักษิณพระปรางค์เดิม...” (เรื่องเดียวกัน: 135) (ภาพที่ 7)

ภาพที่ 6 จิตรกรรมฝาผนังภาพพระปฐมเจดีย์องค์เดิม
ภายในวิหารทิศตะวันออกขององค์พระปฐมเจดีย์

ภาพที่ 7 องค์พระปฐมเจดีย์
(ถ่ายเมื่อ พ.ศ. 2555)

เมื่อพิจารณาจากแบบแปลนขององค์พระปฐมเจดีย์พบว่า พระเจดีย์มีความสูงตั้งแต่ระดับพื้นดินถึงยอดพระมหามงกุฎตอนบนสุด 120.45 เมตร รูปร่าง 4 ทิศที่องค์ระฆังสูงจากพื้นดินราว 46 เมตร ดังนั้นพระเจดีย์องค์เดิมที่มีลักษณะเป็นทรงโอคว่ำ อาจมีความสูงเมื่อครั้งมีการบูรณะในสมัยรัชกาลที่ 4 ประมาณ 46 เมตร ส่วนพระเจดีย์ทรงปรางค์ ซึ่งน่าจะก่อเพิ่มเติมขึ้นในสมัยอยุธยาชั้นไม่ทราบความสูงที่แท้จริง

ข้อความตอนหนึ่งในบันทึกของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวว่า “...ได้ชั้นสูตรขุดลงไปดูลึกสองศอกสามศอกบ้าง พบอิฐยาวศอกหนึ่งหน้าใหญ่สิบสองนิ้วหน้า น้อยหกนิ้วก็เป็นพื้นอยู่ พิศระห์ดูเห็นว่าจะเป็นองค์พระเจดีย์เดิมจะหักพังลงมา...” (เรื่องเดียวกัน: 82 – 83) ข้อความนี้เป็นหลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงการขุดค้นครั้งแรกเพื่อตรวจสอบของโบราณในประเทศไทย ก่อนจะมีการวางรากฐานการศึกษาขุดค้นทางโบราณคดีอย่างเป็นระบบในเวลาต่อมา (ปฐมฤกษ์ เกตุทัต 2538: 27)

การบูรณปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์ดำเนินไปพร้อม ๆ กับการก่อสร้าง “พระราชวังปฐมนคร” ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออกขององค์พระปฐมเจดีย์ รัชกาลที่ 4 มีพระราชดำริจะให้เป็นที่ประทับที่ประทับคู่กับวัด (กรมศิลปากร 2528: 99) ความในตอนนี้ได้กล่าวต่อไปอีกว่า บริเวณเมืองเก่าขณะนั้นยังมีพระเจดีย์อยู่เป็นจำนวนมาก “ติดเนื่องกันไปไม่ขาดระยะยิ่งกว่ากรุงเก่า” (เรื่องเดียวกัน: 99) (กรุงเก่าในที่นี้หมายถึงพระนครศรีอยุธยา) บันทึกยังระบุอีกว่า มีฐานปราสาทพระราชวัง โบสถ์พราหมณ์ สระน้ำ และกำแพงวัง อยู่ทางด้านตะวันตกขององค์พระปฐมเจดีย์ (เรื่องเดียวกัน: 99 ; วิไลรัตน์ ยักรอด 2543: 52 - 58) และในครั้งนั้นยังมีการขุด “คลองเจดีย์บูชา” เพื่อใช้เป็นเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคมายังพระปฐมเจดีย์ (เรื่องเดียวกัน: 99) ควรกล่าวไว้ด้วยว่า คลองเจดีย์บูชาในช่วงที่ผ่านเขตเมืองนครปฐมโบราณก็ไหลเข้ามารวมกับคูเมืองเดิมด้านทิศเหนือด้วย

ไม่เพียงแต่ทรงสนพระราชหฤทัยในการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์เท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังมีพระราชนิพนธ์ถึงศิลาจารึกคาถาเย ธมมา ขุดพบบริเวณพระปฐมเจดีย์ (เข้าใจว่าจารึกแผ่นนี้ในปัจจุบันติดอยู่ที่ผนังของอาคารเก๋งจีน ซึ่งใช้เป็นสำนักงานมูลนิธิห้องสมุดโรงเรียนสหศึกษาบาลีด้านหน้าพระอุโบสถขององค์พระปฐมเจดีย์) พระองค์ทรงกล่าวอีกว่า ในบริเวณ

องค์พระปฐมเจดีย์ยังเคยพบจารึกคาถา เย ธมฺมา บนแผ่นอิฐ และพระพิมพ์ด้วย
(เรื่องเดียวกัน: 66 – 69) (ภาพที่ 8)

ภาพที่ 8 จารึกคาถา เย ธมฺมา สมัยทวารวดี
ปัจจุบันติดอยู่ที่ผนังของอาคารเก๋งจีน ด้านหน้าอุโบสถขององค์พระปฐมเจดีย์

ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบรมวงศานุวงศ์อีกท่านหนึ่งที่ทำให้ความสนพระทัยในเรื่องประวัติศาสตร์โบราณคดีคือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาภรณ์ ซึ่งได้มีพระนิพนธ์เรื่อง “พระปฐมเจดีย์” ทรงกล่าวว่าเคยมีโบราณสถานอยู่เป็นจำนวนมาก ดังนี้ “แผ่นดินในเมืองนั้นก็หนาสูงขึ้นมาก วัดวิหารเจดีย์สถานหักพังจมลงอยู่ใต้ดินมีมาก หลายแห่ง หลายตำบล เขาเล่าว่าสองศอกบ้าง สามศอก

บ้าง สามศกเศษบ้างต่าง ๆ กัน...” (เรื่องเดียวกัน: 70) ทั้งยังทรงกล่าวถึงพระพิมพ์ดินเผาและธรรมจักรศิลาอีกด้วย (เรื่องเดียวกัน: 73 - 74)

จะสังเกตได้ว่า งานบุกเบิกในช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ทำเพียงการกำหนดอายุสมัยของสิ่งก่อสร้างอย่างคร่าว ๆ คือกล่าวว่ามีความเก่าแก่มากเท่านั้น โดยไม่มีการกำหนดอายุเวลาเป็นพุทธศตวรรษหรือศักราชใดๆ แต่ก็ต้องยอมรับว่าการรวบรวมและตรวจสอบเอกสารโบราณ การวิเคราะห์รูปแบบและเทคนิคการก่อสร้างศิลปกรรมโบราณ ตลอดจนเทคนิคการสำรวจและการขุดค้นแบบวิชาโบราณคดีในสมัยหลังได้เริ่มขึ้นแล้วในสยามประเทศที่องค์พระปฐมเจดีย์

การรวบรวมโบราณวัตถุในมณฑลนครไชยศรี

การบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระปฐมเจดีย์ยังดำเนินการต่อเนื่องมาในสมัยรัชกาลที่ 5 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชศรัทธาแจกเช่นพระราชบิดา การบูรณะยังได้ทำควบคู่ไปกับการสร้างชุมชนใหม่รอบๆ พระเจดีย์ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯ ให้ตั้งขึ้นเป็น “มณฑลนครไชยศรี”

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ในฐานะเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ได้เสด็จมาตรวจราชการที่มณฑลนครไชยศรีในปี พ.ศ. 2441 ในครั้งนั้นมีรับสั่งถึงโบราณวัตถุพบที่เมืองนครไชยศรีว่า

มาพระปฐมคราวนี้ ได้เอาเปนธุระสืบค้นของโบราณได้พระพิมพ์หลายรูป พิศระห์รูปพระพิมพ์เป็นทำนองอินดูคล้ายกับที่ใต้ในแหลมมลายู แลได้ไปพิจารณาดูศิลาจำหลักที่ตั้งไว้ในลานพระปฐม ท่วงที่มีมือคล้ายกับที่มีในเกาะชวา ดูพอเปนพยานในความสันนิษฐานได้อย่างหนึ่งว่าพระปฐมเจดีย์นี้ชาวขอมมีประเทศ คงจะเปนผู้สร้างหรือเปนครูให้สร้าง แต่เทวรูปที่ขุดได้เปนเทวรูปอย่างเดียวกับขอม เหมือนกับที่มีในเมืองสรรค์ เมืองสิงห์ แลเมืองนครราชสีมา ตลอดจนเมืองขอม (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ 2511: 25)

ข้อความข้างต้นเป็นหลักฐานชิ้นแรกๆ ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบรูปแบบโบราณวัตถุพบที่เมืองนครไชยศรีกับโบราณวัตถุจากแหล่งโบราณคดีอื่นๆ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพยังมิรับสั่งถึงหลักฐานประเภทเหรียญเงินพบในเมืองโบราณอีกด้วย ความว่า

ได้พบของสำคัญในคราวนี้อย่างหนึ่ง คือ เงินเหรียญโบราณ พวกจีนชุดใต้ทางคลองพระปโทน จีนพุกผู้ใหญ่บ้านนำมาให้หู้ดราเป็นทำนองปราสาทมีรูปปลาอยู่ใต้นั้นด้านหนึ่ง เป็นอุณาโลมกับลายรูปอะไรไม่รู้ อีกด้านหนึ่ง ไม่เคยเห็นเงินอย่างนี้มาแต่ก่อน (เรื่องเดียวกัน: 26)

ในปี พ.ศ. 2443 หนึ่งปีก่อนหน้าการย้ายเมืองนครไชยศรีได้มีโครงการก่อสร้างทางรถไฟสายใต้ ซึ่งผ่านท้องที่เมืองนครไชยศรีที่จะตั้งขึ้นใหม่ แน่แน่นอนว่าทางรถไฟสายนี้จะตัดผ่านเมืองนครไชยศรีที่มีมาแต่สมัยโบราณด้วย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ในฐานะนายกรัฐมนตรีสมัยแรก มีรับสั่งถึงเรื่องนี้ใน พ.ศ. 2473 ว่า

มีเรื่องที่ข้าพเจ้ายังไม่หายเสียดายอยู่เรื่องหนึ่ง คือเมื่อเริ่มสร้างรถไฟสายใต้ใน พ.ศ. 2443 เวลานั้นท้องที่รอบพระปฐมเจดีย์ยังเป็นป่าเปลี่ยวอยู่โดยมาก ในป่าเหล่านั้นมีซากพระเจดีย์โบราณขนาดใหญ่ ซึ่งสร้างทันสมัยพระปฐมเจดีย์อยู่หลายองค์ พวกรับเหมาทำทางรถไฟไปรื้อเอาอิฐพระเจดีย์เก่ามาถมเป็นอัฒจันทร์กลางรางรถไฟ ได้อิฐถมถมตั้งแต่สถานีบางกอกน้อยไปตลอดระยะทางกว่า 50 กิโลเมตร ขอให้คิดดูก็จะได้เห็นว่ารื้อพระเจดีย์ที่เป็นของควรสงวนเสียสักกี่องค์ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ 2519: 315 - 316)

เหตุการณ์ครั้งนั้นก็นำไปสู่การรวบรวมโบราณวัตถุที่พบในบริเวณเมืองนครไชยศรีกันอย่างจริงจัง ดังความที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวต่อไปว่า

เมื่อย้ายที่ว่าการมณฑลจากกริมแม่น้ำขึ้นไปตั้ง ณ ตำบลพระปฐมเจดีย์ซึ่งรื้อกันเสียหมดแล้ว ก็ได้แต่เก็บศิลาเครื่องประดับพระเจดีย์เก่าเหล่านั้นมารวบรวมรักษาไว้ ยังปรากฏอยู่รอบพระระเบียงพระปฐมเจดีย์บัดนี้ ถ้ามีราชบัณฑิตยสถานอยู่ในเวลานั้น ก็จะหาเป็นเช่นนั้นไม่ (เรื่องเดียวกัน: 316)

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพรับสั่งให้เจ้าพระยาศรีวิไชยชนินทร์ซึ่งดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลนครไชยศรี เป็นผู้รวบรวมโบราณวัตถุเจ้าพระยาศรีวิไชยชนินทร์จึงได้มอบให้หลวงพุทธเกษตราษฎ์ (จร จรณี) ซึ่งมีนิสัยชอบแสวงหาโบราณวัตถุกับหลวงไชยราษฎร์รักษา (โพธิ์ เคหะนันท์) (ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระพุทธเกษตราษฎ์) เป็นผู้ช่วยรวบรวมโบราณวัตถุนำมาเก็บรักษาให้เป็นระเบียบที่ระเบียงคดและลานรอบองค์พระปฐมเจดีย์ (ภาพที่ 9 - 10) ก่อนจะนำโบราณวัตถุส่วนใหญ่มาไว้ในอาคารซึ่งจัดสร้างเป็น “พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถาน” หรือพิพิธภัณฑขององค์พระปฐมเจดีย์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2454 (อุษาง้วนเพียรภาค 2548: 11) ทั้งนี้โบราณวัตถุที่รวบรวมมาไว้ที่องค์พระปฐมเจดีย์จะได้รับความสนใจจากนักวิชาต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 5 - 6

ภาพที่ 9 โบราณวัตถุเก็บรักษาไว้ที่ลานรอบองค์พระปฐมเจดีย์
เอื้อเพื่อภาพถ่ายเก่าโดยพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ภาพที่ 10 โบราณวัตถุเก็บรักษาไว้ที่ลานรอบองค์พระปฐมเจดีย์
เอื้อเพื่อภาพถ่ายเก่าโดยพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

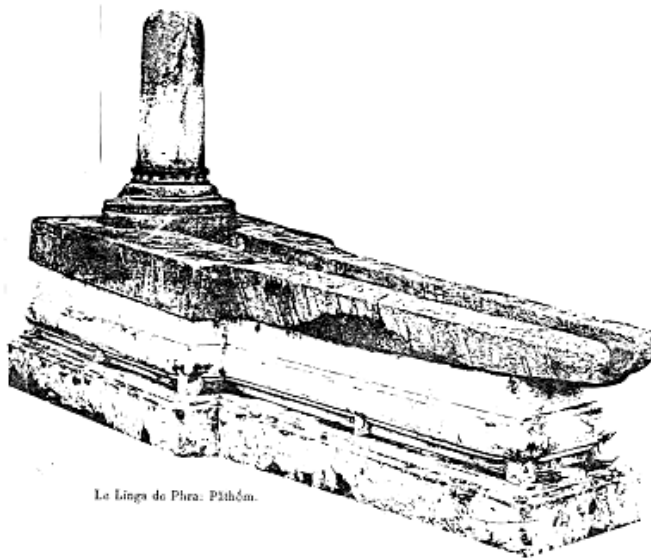
การสำรวจของนักวิชาการชาวฝรั่งเศส

ช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ต่อเนื่องมาในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ลัทธิล่าอาณานิคมได้เข้ามามีบทบาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศมหาอำนาจในขณะนั้นทั้งอังกฤษและฝรั่งเศสต่างเข้ามาเพื่อหวังจะครอบครองดินแดนแถบนี้ แนวทางหนึ่งในการป้องกันอิทธิพลของชาติตะวันตกก็คือ ความสนพระทัยขององค์พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ต่องานค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์ เพื่อสร้างความภาคภูมิใจต่อประวัติความเป็นมาอันเก่าแก่ของสยามประเทศ (ปฐมฤกษ์ เกตุทัต 2538: 31 – 33)

ข้อดีประการหนึ่งของลัทธิล่าอาณานิคมที่มีต่อภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็คือ การสำรวจทางโบราณคดี โดยเฉพาะงานของนักวิชาการชาวฝรั่งเศส ที่ควรกล่าวถึงเป็นคนแรกคือ ลูเซียง ฟัวร์เนอโร (Lucien Fournereau) ซึ่งได้เข้ามาสำรวจประเทศสยาม 2 ครั้งในช่วงปี พ.ศ. 2434 - 2435 และตีพิมพ์เผยแพร่ผลงานในปี พ.ศ. 2438 (Fournereau 1895: 117 – 136)

ฟัวร์เนอโรได้เข้ามาสำรวจที่องค์พระปฐมเจดีย์ โดยกล่าวถึงงานบูรณปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ น่าสังเกตว่าเขาได้สอดแทรกเรื่องราวในตำนานพระยาภัง - พระยาพานด้วย (Ibid.: 118) แต่ก็ไม่เข้าใจคลาดเคลื่อนเกี่ยวกับองค์พระปฐมเจดีย์ว่าแรกเริ่มคงสร้างเพื่อบูชาองค์ศิวลึงค์ในศาสนาพราหมณ์ (Ibid.: 118) ความเข้าใจนี้คงเป็นผลมาจากการได้พบเห็นโบราณวัตถุต่างๆ ซึ่งเก็บรักษาไว้ที่องค์พระปฐมเจดีย์ โดยกล่าวว่า “มีพระวิหารซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปและเทวรูปในศาสนาพราหมณ์ที่ชำรุดแตกหักจำนวนมาก” (Ibid.: 120)

ฟัวร์เนอโรได้ให้รายละเอียดพร้อมทั้งตีพิมพ์ภาพถ่ายของโบราณวัตถุที่องค์พระปฐมเจดีย์ไว้ด้วย ได้แก่ ศิลาธรรมจักร 2 ชิ้น และแท่นรองรับธรรมจักรที่มีภาพสลักอีก 2 ชิ้น (Ibid.: 120 - 121) นอกจากนี้ก็มีภาพศิวลึงค์ตั้งอยู่บนฐานโยนที่มีขนาดใหญ่มาก (Ibid.: 123) (ภาพที่ 11) ปัจจุบันฐานโยนนี้ตั้งอยู่บนลานด้านทิศตะวันออกเฉียงขององค์พระปฐมเจดีย์ แต่องค์ศิวลึงค์ที่เคยประกอบอยู่นั้นหายไปนานแล้ว ทั้งนี้ฐานโยนที่มีขนาดใหญ่ใกล้เคียงกันมีถึง 3 ฐาน ไม่ใช่แค่ฐานเดียว

ภาพที่ 11 ภาพถ่ายเก่าคิวลิ่งและฐานโยนิ ที่ลานขององค์พระปฐมเจดีย์
(ที่มา: Fournereau 1895: 123)

ฟูร์เนอโรยังได้ตีพิมพ์ภาพ คำอ่าน และคำแปลจารึกคาถา เย ธมมา บนอิฐ 2 แผ่นพบที่เมืองนครไชยศรีและพระปฐมเจดีย์ (Ibid.: 125 - 130) และก่อนที่จะเดินทางต่อไปยังเมืองสุพรรณบุรีก็ได้พบกับเนินดินตั้งอยู่ทางตะวันตกเฉียงเหนือขององค์พระปฐมเจดีย์ ที่เนินดินแห่งนี้เขาได้พบประติมากรรมปูนปั้นจำนวนมาก สันนิษฐานว่าเนินดินดังกล่าวคือวัดพระงาม (Ibid.: 131) ปัจจุบันโบราณสถานแห่งนี้ยังไม่ได้รับการขุดแต่งบูรณะ แม้จะได้พบประติมากรรมศิลปะทวารวดีหลายชิ้นที่นี้ก็ตาม (ภาพที่ 12) (สุภัทรทิศ ดิศกุล 2539: 7 ; อุษา จ้วนเพียรภาค 2548: 46, 66 - 69, 116, 172 - 174)

ภาพที่ 12 เศียรพระพุทธรูปดินเผา จากวัดพระงาม
ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
เอื้อเฟื้อภาพประกอบโดยสุพิชฌาย์ แสงสุขเอี่ยม

องค์พระปฐมเจดีย์และโบราณวัตถุจำนวนมากที่เก็บรักษาไว้ในขณะนั้นได้เป็นที่รู้จักกันมากขึ้นไปอีกจากผลการสำรวจทางโบราณคดีของพันตรี ลูเน็ต เดอ ลาจองกีแยร์¹ (Lunet de Lajonquière) เมื่อปี พ.ศ. 2455 (ลูเน็ต เดอ ลาจองกีแยร์ 2552: 57 – 72) นอกจากให้รายละเอียดเรื่องโครงสร้างทางสถาปัตยกรรมขององค์พระปฐมเจดีย์แล้ว พันตรีลาจองกีแยร์ยังได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับโบราณวัตถุอีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งท่านกล่าวว่าเดิมของเหล่านั้นวางไว้ที่ลานรอบองค์พระปฐมเจดีย์ แต่ตอนที่ได้ไปสำรวจนั้นมีการนำโบราณวัตถุมาจัดวางไว้บนแท่นรอบระเบียงคดแล้ว (เรื่องเดียวกัน: 64)

ภาพโบราณวัตถุที่พันตรีลาจองกีแยร์นำมาตีพิมพ์ ประกอบด้วยแท่นฐานรองรับธรรมจักร 2 ชั้นที่มีภาพสลักซึ่งฟูร์เนอโรเคยกล่าวถึงไปแล้ว ชิ้นส่วนหินสลักภาพมกรคายสิงห์และลายประจำยามก้ามปู ซึ่งน่าจะเป็นพุทธบัลลังก์ ภาพสลักพระพุทธรูปประทับเหนือพนัสบดี ธรรมจักรจำนวนหนึ่งซึ่งวงหนึ่งมีภาพคช-ลักษณะมีสลักอยู่เบื้องล่าง กวางหมอบที่มีกว่า 10 ชั้น รวมทั้งหินบดและยอดสถูปดินเผาที่มีจารึก (เรื่องเดียวกัน: 64 - 71) (ภาพที่ 13)

ภาพที่ 13 โบราณวัตถุที่พันตรี ลูเน็ต เดอ ลาจองกีแยร์ กล่าวถึง
ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

¹ สำหรับชื่อภาษาไทยของ “พันตรี ลูเน็ต เดอ ลาจองกีแยร์” ในเนื้อความที่แตกต่างจากเอกสารอ้างอิงนั้น เนื่องจากผู้เขียนยึดตามที่ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงใช้

น่าสังเกตว่าทั้งฟูร์เนอโรและพันตรีลาจองกีแยร์ไม่ได้จัดจำแนกโบราณวัตถุที่เก็บไว้ที่องค์พระปฐมเจดีย์ในขณะนั้นว่าเป็นศิลปะทวารวดี สำหรับพันตรีลาจองกีแยร์นั้นคงจัดหลักฐานเหล่านี้ไว้ในกลุ่มศิลปะที่ท่านกำหนดชื่อเรียกมาตั้งแต่ พ.ศ. 2452 ว่า “ศิลปะฮินดูไม่ใช่ขอม” ซึ่งเป็นแบบศิลปะเฉพาะตัวแตกต่างจากศิลปะขอมและศิลปะไทย พบในแถบเมืองนครปฐม ลพบุรี ราชบุรี อโยธยา และปราจีนบุรี (Lajonquière 1902: 120)

การผนวกเมืองนครปฐมเข้ากับ “ทวารวดี”

คำว่า “ทวารวดี” ได้รับการกล่าวถึงเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2427 โดย แชมมวล บील (Samuel Beal) ผู้แปลบันทึกของหลวงจีนเหียนจิ่งหรือซวนจาง (Xuan Zhang) ซึ่งจาริกแสวงบุญไปยังอินเดียระหว่าง พ.ศ. 1170 – 1188 และได้กล่าวถึงอาณาจักรในแถบนี้ที่ชื่อ “โตโลโปตี้” (To-lo-po-ti)² (Beal 1969: 200) ซึ่งแชมมวล บील เสนอว่าเป็นการถ่ายทอดเสียงของคำภาษาสันสกฤตคำว่า “ทวารวดี”

ถึงแม้จะยังไม่มีหลักฐานที่สนับสนุนว่าเคยมีเมืองชื่อ “ทวารวดี” ตั้งอยู่ในดินแดนสยามประเทศ แต่ใน พ.ศ. 2468 ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาทำงานที่ราชบัณฑิตยสภา ตั้งแต่ พ.ศ. 2460 ภายใต้งานกำกับดูแลของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ก็ได้เรียบเรียงหนังสือชื่อ “เอกสารเกี่ยวกับความเป็นมาของลาวภาคพายัพ” โดยท่านเสนอเป็นครั้งแรกว่าเมืองละโว้หรือลพบุรีอาจเป็นเมืองหลวงของทวารวดี และโบราณสถานที่พระปฐมเจดีย์ก็เป็นส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมทวารวดี (Coedès 1925: 16 - 17)

ในปีถัดมา ยอร์ช เซเดส์ได้แต่งหนังสือเรื่อง “ตำนานพระพิมพ์” โดยผนวกเอาพระพิมพ์พบที่พระปฐมเจดีย์ หรือ “พระพิมพ์แบบพระปฐม” เข้ากับชื่อทวารวดีในจดหมายเหตุจีน โดยกล่าวว่า “ข้าพเจ้าเข้าใจว่าพระพิมพ์สมัยพระปฐมจะต้องเป็นฝีมือของชาวทวารวดี” (ยอร์ช เซเดส์ 2526: 35 – 36, 37 – 38) ทั้งยังสันนิษฐาน

² จากการสอบถาม อธิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช (อาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี) ได้ความว่า ในระบบการถ่ายทอดเสียงภาษาจีนปัจจุบันคำนี้ คือ Duo-luo-bo-di (堕落钵底) อ่านว่า ตั่วหลัวบั่วตี้

อีกว่า “กรุงทวารวดีเก่านั้น บางที่จะอยู่ที่เมืองสุพรรณบุรีหรือเมืองนครปฐมบัดนี้” (เรื่องเดียวกัน: 38)

ในปี พ.ศ. 2469 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพก็เป็นคนไทยคนแรก ที่ได้นำเสนอเรื่องราวของพุทธศิลปะสมัยทวารวดี ในหนังสืออันทรงคุณค่าของงาน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ศิลปะของไทยเรื่อง “ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์” ได้ทรง กำหนดว่าสมัยทวารวดีมีอายุประมาณ พ.ศ. 500 (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพ 2469: 88) ทรงกล่าวว่า “พุทธเจดีย์สมัยทวารวดีมีอยู่ที่เมืองนครปฐม มากกว่าแห่งอื่น เป็นพุทธเจดีย์ที่เก่าที่สุดในประเทศสยาม และเชื่อว่าได้แบบอย่าง มาแต่มคธราชู” (เรื่องเดียวกัน: 88) และทรงกล่าวด้วยว่าเมืองนครปฐมเป็นราชธานี ของเมืองทวารวดี ส่วนชนชาติที่อาศัยอยู่ขณะนั้นคือ พวกละว้า (เรื่องเดียวกัน: 72)

สำหรับ “มคธราชู” นั้นหมายถึงอินเดียในสมัยโบราณ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า เดิมทีพุทธศาสนาลัทธิหินยานหรือเถรวาทใน สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์โมริยะของอินเดียได้มาประดิษฐานที่เมือง นครปฐมเป็นแห่งแรก พระปฐมเจดีย์และศิลาธรรมจักรคือหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึง รูปแบบและคติอันเก่าแก่ย้อนไปถึงในสมัยพระเจ้าอโศก (เรื่องเดียวกัน: 98) จึงเป็น การตอกย้ำข้อสันนิษฐานของพระองค์ที่มีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2459 ที่ว่า “สุวรรณภูมิ” ซึ่งเอกสารโบราณกล่าวว่าพระเจ้าอโศกมหาราชส่งสมณทูต (คือพระโสณะและ พระอุตตระเถระ) มาเผยแผ่พระศาสนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 3 ตั้งอยู่ในสยาม ประเทศ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพ 2503: 43)

ยอร์ช เซเดส์ยังคงทำงานอย่างต่อเนื่อง ผลจากการค้นคว้าด้านจารึกในปี พ.ศ. 2472 นำไปสู่ข้อเสนอเรื่อง “กรุงทวารวดี” ว่ามีเมืองสำคัญได้แก่ เมืองลพบุรี กรุงศรีอยุธยา ราชบุรี และนครปฐม อันเป็นสถานที่ค้นพบพระพุทธรูปที่มีแบบศิลปะ คล้ายกับพระพุทธรูปอินเดียสมัยคุปตะ จึงกำหนดอายุอยู่ในราว พ.ศ. 1000 - 1200 (ยอร์ช เซเดส์ 2472: 4) จารึกที่พบส่วนใหญ่เป็นภาษามอญโบราณ (จารึกจากเมือง ลพบุรี และจารึกถ้ำฤาษีเขางู จังหวัดราชบุรี) เซเดส์จึงกล่าวว่า “จำเป็นที่จะต้องมี พวกมอญอาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานั้นแล้ว” (เรื่องเดียวกัน: 5 ; Pelliot 1904: 231)

จะสังเกตได้ว่า ยอร์ช เซเดส์ไม่ได้ระบุว่าพวกมอญมีบทบาทอะไรบ้าง หรือมีเฉพาะพวกมอญเท่านั้นในกรุงทวารวดี ถึงแม้ว่าในขณะนั้นจะยังไม่มีข้อมูลจารึกภาษามอญจากเมืองนครปฐม แต่ต่อมาก็ได้พบร่องรอยมอญโบราณที่เมืองนครปฐมโบราณด้วย เพราะจารึกพบที่วัดโพธิ์ (ร้าง) ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ขององค์พระปฐมเจดีย์ เป็นจารึกภาษามอญโบราณที่เก่าที่สุดหลักหนึ่งที่ค้นพบในขณะนี้ กำหนดอายุจากแบบอักษรปัลลวะ อยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 12 หรือเก่ากว่านั้นเล็กน้อย (ยอร์ช เซเดส์ 2504: 53 – 58) (ภาพที่ 14)

ภาพที่ 14 จารึกวัดโพธิ์ (ร้าง)

ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ในปี พ.ศ. 2472 พันตำรวจตรี อีริก ไฮเดนฟาเดน (Erik Seidenfaden) ชาวเดนมาร์ก ได้ตีพิมพ์หนังสือนำเสนอเมืองนครปฐมขึ้น โดยแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าในงานสำรวจภูมิประเทศ ท่านกล่าวถึงแนวชายฝั่งทะเลโบราณที่เคยครอบคลุมพื้นที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งหมด แนวชายฝั่งนั้นก็อยู่ห่างจากนครปฐมเพียง 20 กิโลเมตร (Seidenfaden 1929: 2- 3) ท่านยังกล่าวอีกว่า เมืองนครปฐมนั้นมีชื่อเสียงมากเพราะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และเป็นเสมือนเมืองท่าที่ต้อนรับนักเดินทางจากอินเดีย (Ibid.: 9, 37)

สิ่งสำคัญในงานของพันตำรวจตรีไชยเดนฟาเดนคือ การบันทึกรายละเอียดของโบราณวัตถุจำนวนมากที่องค์พระปฐมเจดีย์ ทั้งยังได้จัดแบ่งออกเป็นหมวดหมู่ได้ 3 กลุ่มหลักๆ ได้แก่ โบราณวัตถุที่มีอิทธิพลศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ เช่น พระพุทธรูป พระพิมพ์ ธรรมจักร มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 โบราณวัตถุศิลปะขอม ได้แก่ พระพุทธรูปนาคปรก เทวรูป ศิวลึงค์ และฐานโยนิหรือรางโสมสูตร กำหนดอายุในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 18 และโบราณวัตถุสมัยอยุธยา ราวพุทธศตวรรษที่ 19 (Ibid.: 43 - 44) โบราณวัตถุเหล่านี้ในปัจจุบันบางชิ้นยังอยู่ที่ระบียงครรอบองค์พระปฐมเจดีย์ บางส่วนอยู่ที่พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถาน และอีกส่วนหนึ่งอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์

พันตำรวจตรีไชยเดนฟาเดนเป็นชาวต่างชาติคนแรกที่กล่าวถึง “วัดพระเมรุ” ซึ่งขณะนั้นเป็นซากเจดีย์ใหญ่ มีสอปเป็นแกนกลางและมีมุขยื่นออกมา 4 ทิศเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทขนาดใหญ่ 4 องค์ ท่านคาดว่าอายุของวัดพระเมรุคงจะร่วมสมัยกับพระปฐมเจดีย์องค์เดิม (Ibid.: 44) ต่อมาได้กล่าวถึงพระประโทณเจดีย์ซึ่งสันนิษฐานจากเรื่องราวในตำนานว่าน่าจะมีอายุเก่าแก่กว่าพระปฐมเจดีย์องค์เดิม พระปรางค์ที่เห็นนั้นสร้างทับอยู่บนศาสนสถานองค์เก่า (Ibid.: 45) สถานที่แห่งหนึ่งทางด้านใต้ของทางรถไฟจากพระปฐมเจดีย์มายังพระประโทณเจดีย์ก็ยังมีอิฐเป็นแนวยาว ซึ่งท่านคาดว่าจะเป็นส่วนที่เก่าที่สุดของเมืองนครปฐม (Ibid.: 45) และนี่ก็น่าจะเป็นข้อสันนิษฐานระยะแรกสุดเกี่ยวกับร่องรอยของเมืองเก่าที่แท้จริง ก่อนจะมีการค้นพบคูน้ำของเมืองนครปฐมโบราณในอีก 36 ปีให้หลัง

ช่วงต้นตัวกับการศึกษาตามแนวทางประวัติศาสตร์ศิลปะ

การศึกษาเรื่องเมืองนครปฐมโบราณดูเหมือนจะเกี่ยวเนื่องอยู่กับโบราณวัตถุสถานมาตั้งแต่แรกเริ่ม วิธีการค้นคว้าหลักจึงเป็นไปตามแนวทางประวัติศาสตร์ศิลปะ โดยเน้นวิธีการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบของประติมากรรมหรือสิ่งก่อสร้างต่างๆ และผลจากการวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์ศิลปะก็ทำให้เมืองนครปฐมเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักวิชาการจวบจนถึงปัจจุบัน

วัดพระเมรุ: โบราณสถานสำคัญของเมืองนครปฐมโบราณ

วัดพระเมรุตั้งอยู่นอกเมืองนครปฐมโบราณ ห่างจากคูเมืองไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ราว 1 กิโลเมตร มีอีกชื่อหนึ่งคือ “สวนนันทอุทยาน” ด้วยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 มีพระราชประสงค์สร้างพระตำหนักสวนนันทอุทยานไว้เป็นที่ประทับใกล้วัดพระเมรุ (กัญญรัตน์ เวชชาสูตร 2543: 27)

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้เสด็จไปเกาะชวา เมื่อ พ.ศ. 2477 ทรงเล่าไว้ในหนังสือ “เล่าเรื่องไปชวา ครั้งที่ 3” ถึงความเป็นมาของพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทขนาดใหญ่ 4 องค์จากวัดพระเมรุ ทรงคาดว่าสร้างขึ้นพร้อมกันเมื่อราว พ.ศ. 1400 โดยมีรูปแบบคล้ายกับศิลปะอินเดียนสมัยคุปตะ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ 2480: 48) (ภาพที่ 15)

เมื่อครั้งเสด็จไปประเทศพม่าใน พ.ศ. 2478 พระองค์ทรงนิพนธ์หนังสือ “เที่ยวเมืองพม่า” ทรงเล่าถึงการไปเยี่ยมชมอาณันทเจดีย์ ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1633 ในรัชกาลของพระเจ้ากัณยสินธดา และทรงเปรียบเทียบถึงความคล้ายกันระหว่างแผนผังของอาณันทเจดีย์กับวัดพระเมรุ (สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ 2489 : 368) ทั้งยังทรงสังเกตว่าพระพิมพ์ที่เมืองพุกามก็มีลักษณะคล้ายกับพระพิมพ์ดินเผาพบที่เมืองนครปฐมอีกด้วย (เรื่องเดียวกัน: 382) พระองค์จึงมีข้อเสนอเกี่ยวกับการสิ้นสุดของสมัยทวารวดีที่เมืองนครปฐมไว้ว่าคงเป็นผลมาจากการรุกรานของพระเจ้าอโนรัมหาราชกษัตริย์แห่งอาณาจักรพุกาม (ครองราชย์ พ.ศ. 1587 - 1620) และทรงเสนอว่าโบราณวัตถุที่เมืองนครปฐมไม่มีแบบศิลปะขอม เพราะถูกพระเจ้าอโนรัมกวาดต้อนผู้คนไปหมดและกลายเป็นเมืองร้างมาช้านานแล้ว คือในระหว่าง พ.ศ. 1600 - 1900 (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ 2513: 380 – 383)

ถึงแม้ว่าข้อสันนิษฐานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเกี่ยวกับการรุกรานของพระเจ้าอโนรัมหาราชที่ทำให้บ้านเมืองทวารวดีสิ้นสุดลงจะไม่ค่อยเป็นที่ยอมรับกันมากนัก เพราะนักวิชาการส่วนใหญ่ให้น้ำหนักไปทางการแพร่หลายของวัฒนธรรมขอมโบราณเข้ามายังภาคกลางของไทยภายใต้รัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 (ครองราชย์ พ.ศ. 1545 - 1593) (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2539: 9 ;

สุภัทรดิศ ดิศกุล 2535: 188 – 189) แต่ประเด็นนี้ก็ต้องพิสูจน์กันต่อไป ในกรณีของเมืองนครปฐมนั้นก็ต้องตรวจสอบว่ามีร่องรอยการอยู่อาศัยภายหลังจากช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 หรือไม่

ภาพที่ 15 พระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท ศิลปะทวารวดี เดิมประดิษฐานที่วัดพระเมรุ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ที่ลานด้านทิศใต้ขององค์พระปฐมเจดีย์

การค้นคว้าของศาสตราจารย์ปีแอร์ ดูปองต์

การขุดแต่งวัดพระเมรุมีขึ้นในปี พ.ศ. 2482 เป็นความร่วมมือกันระหว่างกรมศิลปากรกับสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพทิศ (École française d'Extrême-Orient) ภายใต้การควบคุมของปีแอร์ ดูปองต์ (Pierre Dupont) ซึ่งเดินทางเข้ามาสำรวจในประเทศไทยโดยให้ความสนใจเป็นพิเศษกับเมืองนครปฐมและเมืองศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี แต่งานของท่านเกือบทั้งหมดก็มีขึ้นที่เมืองนครปฐมโบราณ

เดิมวัดพระเมรุมีสภาพเป็นเนินดินขนาดใหญ่ ภายหลังจากการขุดแต่งในระหว่างวันที่ 25 มกราคม – 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2482 และเสร็จสิ้นลงในอีกปีถัดมา จึงได้พบกับอาคารก่ออิฐ มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสย่อเก็จ (หรือยกเก็จ) มีขนาดกว้างยาวด้านละเกือบ 70 เมตร ลักษณะเด่นคือ มีแกนกลางรองรับเครื่องบนที่เป็นสถูปเจดีย์ ตรงกลางด้านของแกนกลางนี้มีฐานสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทขนาดใหญ่ 4 องค์ มีระเบียงทางเดินโดยรอบแกนกลางนี้ และมีซุ้มรายรอบจำนวน 16 ซุ้ม ส่วนนอกสุดมีลักษณะเป็นมุขยื่นออกไป 8 มุขซึ่งมีอัมรินทร์และบันไดนำขึ้นสู่ภายในอาคาร (Dupont 1959: 54 – 56) (ภาพที่ 16)

ภาพที่ 16 การขุดแต่งเมื่อ พ.ศ. 2482
ภาพถ่ายเก่าจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ปีแอร์ ดูปองต์ เปรียบเทียบวัดพระเมรุกับอาณันทเจดีย์ที่เมืองพุททามและศาสนสถานแบบปยู ซึ่งมีการทำแกนกลางรองรับเครื่องบนและมีพระพุทธรูปประดิษฐาน 4 องค์ตรงกลางในแต่ละด้านของแกนนั้นคล้ายกัน (Ibid.: 57 – 59) ทั้งยังชี้แนะถึงความคล้ายคลึงกันทางด้านแผนผังกับพุทธสถานปหารปุระ ซึ่งสร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 ในสมัยราชวงศ์ปาละของอินเดีย (ปัจจุบันอยู่ในประเทศบังกลาเทศ) (Ibid.: 59 - 63)

ถึงแม้ว่าปีแอร์ ดูปองต์ จะกำหนดอายุวัดพระเมรุอย่างคร่าวๆ ว่าสร้างขึ้นก่อนอาณันทเจดีย์ (พ.ศ. 1633) (Ibid.: 64) แต่ท่านก็วิเคราะห์ไว้ว่าวัดพระเมรุมีการก่อสร้างอย่างน้อย 3 ครั้ง (Ibid.: 32 – 42) ความสำคัญของวัดพระเมรุยังแสดงออกผ่านประติมากรรมพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทขนาดใหญ่ 4 องค์ (ธนิต อยู่โพธิ์ 2510) และโบราณวัตถุที่ขุดแต่งพบอีกเป็นจำนวนมากที่น่าสนใจคือ พระพิมพ์ดินเผา ทั้งศิลปะทวารวดีและขอม ซึ่งมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 (Dupont 1959: 47 – 49, fig. 34 – 47) (ภาพที่ 17) ปีแอร์ ดูปองต์เองก็กล่าวว่านี่คือหลักฐานที่แสดงว่าศาสนสถานสมัยทวารวดีแห่งนี้มีร่องรอยการใช้งานในสมัยพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 ด้วย (Ibid.: 47)

ภาพที่ 17 พระพิมพ์ดินเผา พบจากการขุดแต่งวัดพระเมรุ เมื่อ พ.ศ. 2482
(ที่มา: Dupont 1959: fig. 36, 43 and 46 – 47)

งานของปีแอร์ ดูปองต์ ยังคงมีต่อเนื่องมาใน พ.ศ. 2483 คือ การขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน (ในขณะนั้นกำหนดเรียกว่า “วัดพระปะโทน”) ตั้งแต่ช่วงปลายเดือนเมษายนถึงวันที่ 22 มิถุนายน แม้ว่าตอนนั้นจะขุดแต่งได้บางส่วนของเจดีย์ แต่ก็ได้พบร่องรอยการก่อสร้างอย่างน้อย 3 ครั้ง ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงองค์เจดีย์ทั้งทางด้านแผนผังและการประดับตกแต่ง (ภาพที่ 18)

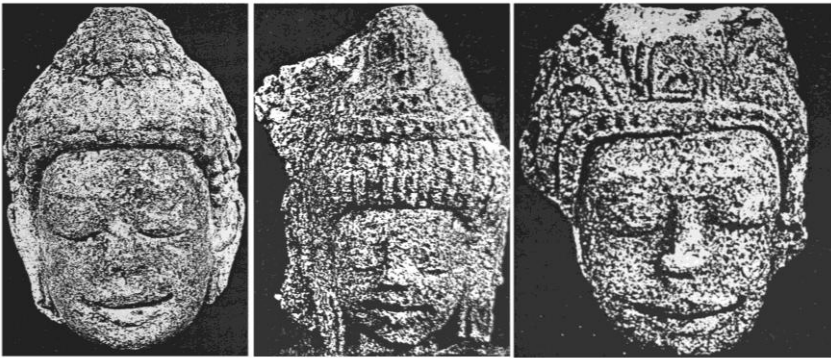
ภาพที่ 18 ศาสตราจารย์ ปีแอร์ ดูปองต์ (คนกลางที่สูงที่สุด)
และคณะที่เจดีย์จุลประโทน (ก่อนขุดแต่ง)
เอื้อเฟื้อภาพถ่ายเก่าโดยพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมของเจดีย์จุลประโทนคงเป็นเจดีย์ทรงปราสาทซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป (Dupont 1959: 98) อยู่ในผังสี่เหลี่ยมย่อเก็จ (ยกเก็จ) สิ่งก่อสร้างระยะแรกมีลานทักษิณที่มีบันไดขึ้น 4 ด้าน องค์เจดีย์ประดับด้วยพระพุทธรูปประทับยืน 5 องค์ประดิษฐานอยู่ในซุ้ม ระยะต่อมามีการก่อลานทักษิณให้สูงขึ้นและปิดทับส่วนล่างของเจดีย์เอาไว้ ในระยะสุดท้ายจึงมีการก่อเจดีย์ขนาดเล็กที่มุมทั้ง 4 ของลานทักษิณที่ขยายให้ใหญ่ขึ้นกว่าเดิมเล็กน้อย ทั้งยังมีการเปลี่ยนแปลงโดยได้นำพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาท 3 องค์ พร้อมทั้งพระพุทธรูปนาคปรก 2 องค์ มาประดิษฐานภายในซุ้มแทนที่พระพุทธรูปประทับยืน (Ibid.: 66 – 73) (ภาพที่ 19)

ภาพที่ 19 การขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน เมื่อ พ.ศ. 2483
เอื้อเฟื้อภาพถ่ายเก่าโดยพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ถึงแม้ว่าเจดีย์จุลประโทนจะมีขนาดเล็กกว่าวัดพระเมรุ แต่โบราณวัตถุที่ได้จากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทนก็มีมากกว่าสิ่งของที่ได้จากการขุดแต่งวัดพระเมรุ ส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนพระพุทธรูปและลวดลายปูนปั้นประดับศิลปะทวารวดี แต่ปิแอร์ ดูปองต์ก็ได้ตั้งข้อสังเกตถึงร่องรอยของศิลปะขอมโบราณ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 ที่ปะปนอยู่ในเค้าพระพักตร์ของพระพุทธรูปและใบหน้าของรูปบุคคลด้วย (Ibid.: 76, 79) (ภาพที่ 20)

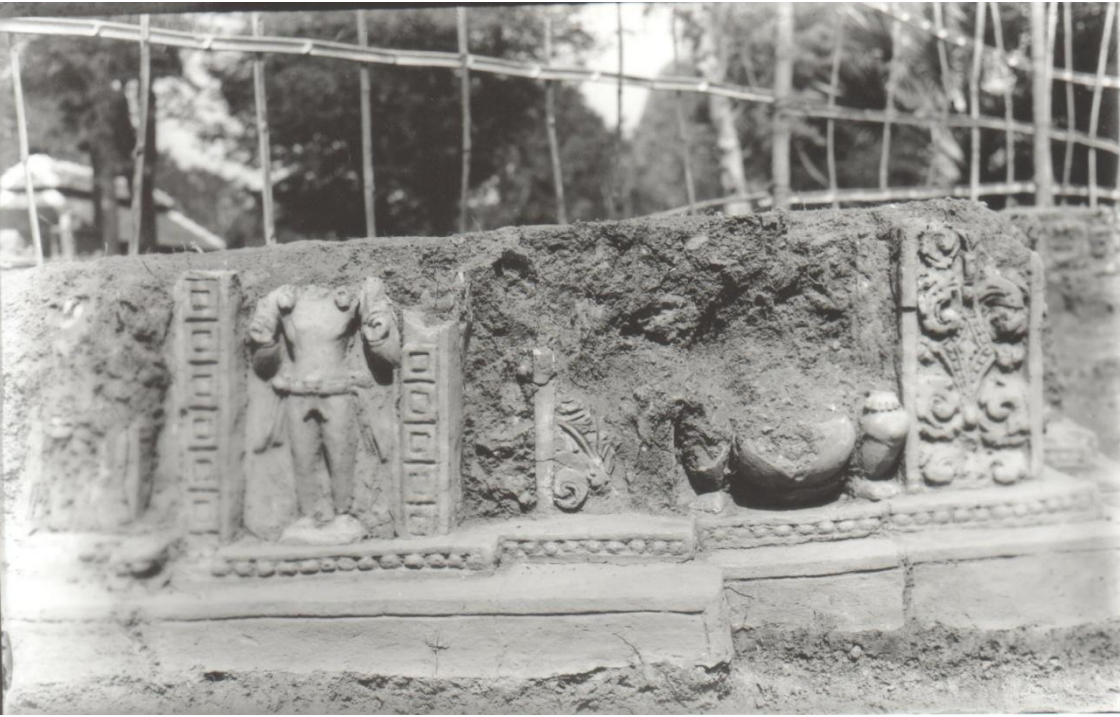
ภาพที่ 20 เศียรประติมากรรมปูนปั้น พบจากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน
(ที่มา: Dupont 1959: fig. 145, 177, 179)

โบราณวัตถุที่น่าสนใจชิ้นอื่นๆ ได้แก่ แผ่นดินโลหะภาพพระพุทธรูปและสาวก พระมหากัจจายณะ และวัตถุโลหะที่ดูคล้ายห่วงมีลักษณะเป็นก้านงอโค้งที่มีห่วงเล็กๆ ประกอบอยู่กับก้านนั้น (ภาพที่ 21) ปิแอร์ ดูปองต์ไม่ได้ตีความว่าโบราณวัตถุชิ้นนี้คืออะไร แต่ต่อมามห่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล ก็ชี้แนะว่าอาจเป็นยอดไม้เท้า (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2540 : 66) เมื่อไม่นานมานี้ พิริยะ ไกรฤกษ์ เสนอว่าโบราณวัตถุชิ้นนี้คือยอดไม้เท้าหรือ “ขักขระ” ซึ่งเป็นบริวารอย่างหนึ่งของภิกษุในนิกายมหายาน (พิริยะ ไกรฤกษ์ 2552: 60) และเป็นสัญลักษณ์ของพระโพธิสัตว์กษิติครรภ์ตามคติมหายาน (ผาสุข อินทราวุธ 2543: 73 – 74)

ภาพที่ 21 โบราณวัตถุพบจากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน เมื่อ พ.ศ. 2483
(ที่มา: Dupont 1959: fig. 253, 262, 267)

ปีแอร์ ดูปองต์ยังได้กล่าวถึงโบราณสถานในวัดพระปฐมเจดีย์หรือวัดใหญ่ ซึ่งเป็นซากอาคารที่ก่อด้วยศิลาแลงและมีปูนปั้นประดับ แม้ว่าที่นี่จะมีสภาพไม่สมบูรณ์ (ปัจจุบันก็ไม่เหลือสภาพแล้ว) แต่ก็มีลวดลายประดับหลงเหลืออยู่บ้าง คือมีรูปคนหรือคนแคระประดับที่ส่วนฐาน (Dupont 1959: 102) ทั้งยังมีประติมากรรมบุคคลประทับยืน พระกรทั้งสองข้างยกขึ้นถือวัตถุอย่างหนึ่งซึ่งสังเกตเห็นเป็นแนวเส้นคล้ายก้านดอกไม้ แต่ส่วนเหนือขึ้นไปรวมทั้งพระเศียรได้หักหายไปแล้ว (ประติมากรรมชิ้นนี้เก็บอยู่ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์) (ภาพที่ 22)

ภาพที่ 22 ภาพถ่ายเก่าโบราณสถานวัดใหญ่ (วัดพระปฐมเจดีย์)
เอื้อเฟื้อภาพถ่ายเก่าโดยพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ขณะนั้น บีแอร์ ดูปองต์ไม่ได้ตีความว่าภาพบุคคลข้างต้นคือใคร (Ibid.: 102 – 103) ในที่นี้จึงขอเสนอว่าน่าจะเป็นพระสุริยะ เพราะลักษณะทางประติมานวิทยา หรือลักษณะรูปเคารพของพระสุริยะนั้นมักถือดอกบัวสองดอกชูขึ้นในระดับพระอังสา (Rao 1914 – 1916 : 306 – 309) แต่ถึงแม้ว่าจะพบประติมากรรมพระสุริยะที่เมืองนครปฐมด้วยอย่างน้อย 1 องค์ (พิริยะ ไกรฤกษ์ 2520: รูปที่ 3) แต่ก็ไม่จำเป็นว่าโบราณสถานที่วัดใหญ่จะต้องเป็นเทวสถาน เนื่องจากพระธรรมจักรบางวงที่เมืองนครปฐมก็มีภาพพระสุริยะประดับอยู่ด้วย (อุษา จ้วนเพ็ชรภาค 2548: 118 – 119) จึงไม่ทราบว่าฐานอาคารที่วัดใหญ่สร้างขึ้นในลัทธิศาสนาใดแน่

ปีแอร์ ดูปองต์ยังได้กล่าวถึงการขุดแต่งที่เนินพระอย่างเร่งด่วน เมื่อ พ.ศ. 2480 ที่นี้ได้มีการค้นพบประติมากรรมหลายชิ้น ทั้งพระพุทธรูป ธรรมจักร กวางหมอบ และเสารองรับธรรมจักร แต่น่าเสียดายที่ไม่ทราบตำแหน่งดั้งเดิมของหลักฐานว่าตั้งอยู่ที่จุดใดขององค์เจดีย์ (Dupont 1959: 117 - 118)

อาจกล่าวได้ว่า การขุดแต่งโบราณสถานของปีแอร์ ดูปองต์และคณะได้ทำให้การศึกษาเรื่องศิลปะทวารวดีเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง เมืองนครปฐมได้กลายเป็นจุดสนใจอย่างแท้จริงของนักวิชาการมานับตั้งแต่บัดนั้น ดูปองต์กล่าวไว้ว่างานของท่านมีเป้าหมายจะจัดลำดับอายุสมัย (chronological sequence) ของโบราณสถาน ซึ่งในขณะนั้นทำได้ยคร่าวๆ คือ สมัยทวารวดีมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 หรือ 12 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 แต่ท่านหวังว่าจะมีการศึกษาเพิ่มเติมและได้ลำดับอายุสมัยที่แน่ชัดในโอกาสต่อไป (ibid.: 23)

การค้นพบเหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดีศตวรรษ

ถึงแม้การศึกษาเรื่องทวารวดีโดยเฉพาะทางด้านศิลปกรรมจะก้าวหน้าไปมาก แต่ก็ยังไม่พบหลักฐานซึ่งจะช่วยยืนยันถึงการมีอยู่ของบ้านเมืองนี้ในดินแดนประเทศไทยได้เลย จนกระทั่งปี พ.ศ. 2507 จึงมีการพิมพ์เผยแพร่บทความเกี่ยวกับคำอ่านและคำแปลจารึกที่ปรากฏบนเหรียญเงิน

เหรียญเงินมีจารึกนี้ค้นพบเป็นครั้งแรกที่แหล่งเนินหินในเมืองนครปฐมโบราณ ตามประวัติกล่าวว่าพบในปี พ.ศ. 2486 และอยู่ในความครอบครองของนายเฉลิม ยงบุญเกิด ต่อมานายเฉลิมได้นำมาให้กับทางสยามสมาคม (Siam Society) เป็นผู้ศึกษา เหรียญเงินดังกล่าวบรรจุอยู่ในภาชนะดินเผาพร้อมกับเหรียญตราแบบอื่นๆ เช่นเหรียญเงินรูปสังข์ แต่เหรียญเงินที่มีจารึกมีเพียง 2 เหรียญ อีกด้านของเหรียญหนึ่งเป็นรูปสัตว์ที่น่าจะเป็นแม่วัว - ลูกวัว อีกเหรียญหนึ่งเป็นรูปหมอน้ำปูลมฉก ทั้ง 2 เหรียญมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 2 เซนติเมตร (Boeles 1964: 100 - 102) (ภาพที่ 23)

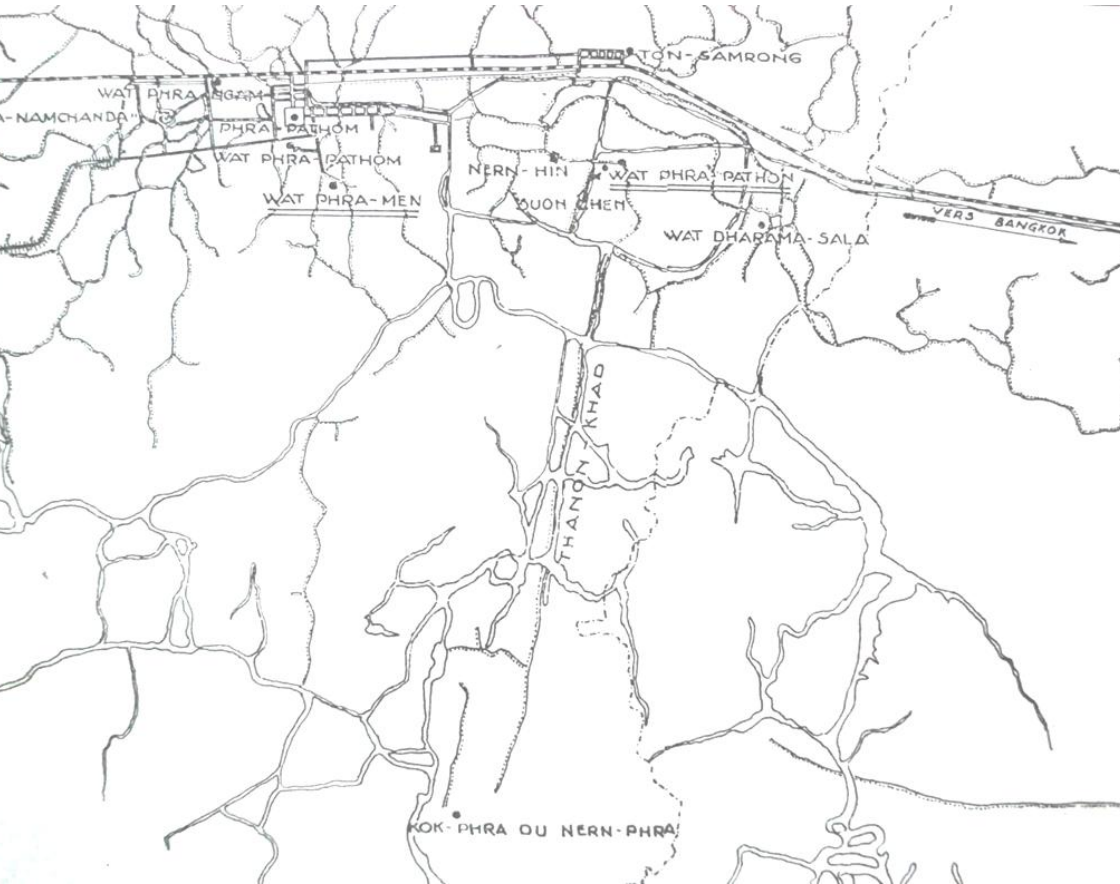

ภาพที่ 23 เหรียญเงินมีจารึก “ศรีทวารวดีศวรปุณยะ”
พบที่เนินหินในเมืองนครปฐมโบราณ
(ที่มา: Boeles 1964: photo I – II)

ยอร์ช เซเดส์เป็นผู้ศึกษาจารึกอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤตบนเหรียญเงินดังกล่าว ท่านอ่านได้ความว่า “ศรีทวารวดีศวรปุณยะ” แปลว่า “บุญกุศลของพระราชแห่งศรีทวารวดี” (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2535 : 26) หรือ “พระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ” (เซอเม แก้วคล้าย 2534 : 59) กำหนดอายุจากแบบอักษรอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 หลักฐานชิ้นนี้จึงยืนยันถึงการมีตัวตนของบ้านเมืองทวารวดีในจดหมายเหตุจีน และครั้งหนึ่งก็เคยนำไปสู่ข้อสันนิษฐานที่ว่า นครปฐมเป็นเมืองหลวงของกษัตริย์แห่งทวารวดี (Boeles 1964: 10)

อย่างไรก็ตาม ข้อสันนิษฐานที่ว่าเมืองนครปฐมโบราณเคยเป็นเมืองหลวงของทวารวดีโดยใช้จารึกบนเหรียญเงินข้างต้นก็ต่อความสำคัญลงไป เพราะได้มีการค้นพบเหรียญเงินมีจารึกลักษณะเดียวกันตามเมืองโบราณอีกหลายแห่ง ได้แก่ เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี (Boisselier 1972: fig. 85 ; สำนักงานโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี 2545: 124) เมืองโบราณบ้านคูเมือง

จังหวัดสิงห์บุรี (ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2523: 4)
เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี (กรมศิลปากร 2534: 84) เมืองดงคอนและเมืองอู่ตะเภา
จังหวัดชัยนาท (จารึก วิไลแก้ว 2534: 8) รวมทั้งได้พบเพิ่มเติมอีก 1 เหรียญที่แหล่ง
โบราณคดีห่อเอนในเขตเมืองนครปฐมโบราณเมื่อไม่นานมานี้ด้วย (เต็นดาว
ศิลปานนท์ 2547: 165 – 167)

แผนที่ 2 แหล่งโบราณคดีในเขตเมืองนครปฐมที่ศาสตราจารย์ปิแอร์ ดูปองต์ สำรวจ
(ที่มา: Pierre Dupont 1959: Carte C)

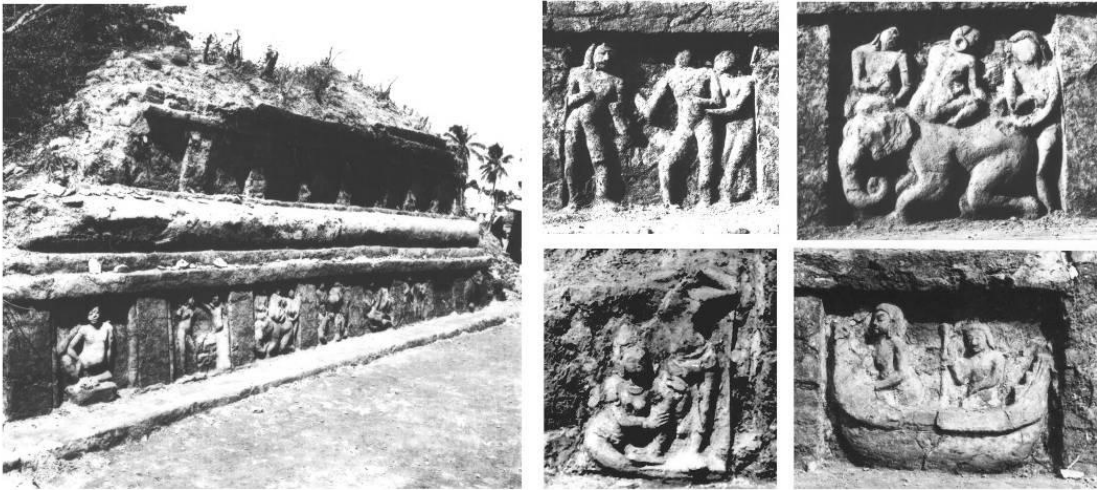
สำหรับแหล่งเนินหินที่พบเหรียญเงินมีจารึกนั้นดูจะมีปัญหาค่อนข้างมากว่าตั้งอยู่ตรงจุดใดแน่ นักวิชาการคนแรกที่กล่าวถึงเนินหินคือ บีแอร์ ดูปองต์ ท่านได้กล่าวถึงการสำรวจบริเวณเมืองนครปฐมใกล้ๆ กับพระประโทณเจดีย์ซึ่งได้พบแหล่งโบราณคดีหลายแห่ง เช่น บริเวณ ต้นสำโรง ได้พบกองอิฐและรางโสมสูตรขนาดยาวราว 2.5 เมตร (คือรางโสมสูตรที่ลานองค์พระปฐมเจดีย์) ห่างจากจุลประโทณเจดีย์มาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ราว 200 เมตร มีแหล่งสวนเย็นที่มีซากสฤงษโอบราณทางทิศเหนือของสวนเย็นประมาณ 100 เมตร มีแหล่งเนินหินซึ่งเป็นฐานศาสนสถานก่อด้วยอิฐ และที่นี้ก็ได้พบภาพปูนปั้นที่ดูปองต์เรียกว่านางอัปสร รวมทั้งรางโสมสูตรขนาดใหญ่ ซึ่งปัจจุบันอยู่ที่องค์พระปฐมเจดีย์ (Dupont 1959: 20) (แผนที่ 2 หน้า 52)

หากพิจารณาแผนที่ของบีแอร์ ดูปองต์จะพบว่า ตำแหน่งของเนินหินไม่ได้ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของสวนเย็นดังที่ท่านกล่าวไว้ในรายงาน แต่กลับตั้งอยู่ก่อนมาทางตะวันตกของวัดพระประโทณเจดีย์ ประมาณ 800 เมตร หรืออยู่ทางฝั่งตะวันตกของเมืองโบราณหากยึดถือเอาคลองพระประโทณที่ไหลผ่านกลางเมืองเป็นแกนเมื่อวิเคราะห์จากแผนที่แล้วเข้าใจว่าเนินหินอาจตั้งอยู่บริเวณสะพานหอนาฬิกาเข้าเมืองนครปฐมหรือบริเวณใกล้เคียง ดังนั้นแหล่งเนินหินอาจถูกทำลายไปแล้วจากการก่อสร้างถนนเพชรเกษม เมื่อ พ.ศ. 2511 หรือการปลูกสร้างอาคารบ้านเรือนของราษฎรที่มีหนาแน่นในช่วงที่ติดกับแนวถนนดังกล่าว

เจดีย์จุลประโทนกับประเด็นทางด้านศิลปกรรม

งานโบราณคดีที่เมืองนครปฐมดูเหมือนจะหยุดชะงักไปช่วงระยะหนึ่งภายหลังจากงานของบีแอร์ ดูปองต์ จนกระทั่งมีการก่อสร้างถนนเพชรเกษมเมื่อ พ.ศ. 2511 จึงทำให้ประเด็นเกี่ยวกับศิลปะทวารวดีที่เมืองนครปฐมโบราณกลับมาอยู่ในความสนใจอีกครั้ง โดยเฉพาะเรื่องของเจดีย์จุลประโทน แม้ว่าเจดีย์องค์นี้จะได้รับการขุดแต่งมาแล้วบางส่วน เมื่อปี พ.ศ. 2483 แต่เมื่อเวลาผ่านไปก็ทำให้เจดีย์องค์นี้กลายสภาพเป็นเพียงเนินดินเท่านั้น

ในการก่อสร้างถนนครั้งนั้นมีความจำเป็นจะต้องสร้างโรงเก็บเครื่องจักรไว้ในบริเวณวัดพระประโทน ขณะที่มีการขุดปรับพื้นที่เพื่อสร้างโรงเรียนอยู่นั้นรถไถก็ได้ขุดเอาแผ่นภาพปูนปั้นที่ติดอยู่กับฐานเจดีย์จุลประโทนขึ้นมา เจ้าอาวาสวัดในขณะนั้นจึงได้เก็บรักษาภาพปูนปั้นเอาไว้ ก่อนที่กรมศิลปากรจะได้เข้ามาทำการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระเจดีย์และภาพปูนปั้นดังกล่าว (ภาพที่ 24)

ภาพที่ 24 เจดีย์จุลประโทนและภาพเล่าเรื่องระดับส่วนฐาน เมื่อ พ.ศ. 2511
เอื้อเฟื้อภาพถ่ายเก่าโดยพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

การขุดแต่งเจดีย์จุลประโทนในปี พ.ศ. 2511 ดำเนินการโดยนายสมศักดิ์ รัตนกุล (กรมศิลปากร) โดยได้รับความช่วยเหลือจากชอง บอสเชอเลียร์ งานคราวนั้นนอกจากจะขุดแต่งองค์เจดีย์เพิ่มเติมแล้ว ยังมีการวิเคราะห์ภาพเล่าเรื่องที่ประดับฐานพระเจดีย์ ซึ่งไม่ได้ค้นพบในการขุดแต่งครั้งก่อน และการตีความภาพเล่าเรื่องเหล่านี้ก็นำไปสู่ประเด็นถกเถียงที่สำคัญประเด็นหนึ่งในการศึกษาศิลปะทวารวดี

ซ็อง บวสเชอลิเยร์กล่าวว่า ภาพปูนปั้นส่วนใหญ่คงเป็นภาพชาดกในลัทธิเถรวาท แต่ก็มีรูปพระโพธิสัตว์ของมหายานอยู่ด้วย (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2540: 80) ท่านเข้าใจว่าพุทธศาสนามหายานที่ปรากฏนี้น่าจะเป็นอิทธิพลจากดินแดนทางภาคใต้ที่แพร่หลายขึ้นมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 (เรื่องเดียวกัน: 80) อย่างไรก็ตามการกำหนดอายุแผ่นภาพเล่าเรื่องก็ดูจะมีความซับซ้อน (ภาพที่ 25) เพราะไม่ได้พบเฉพาะภาพปูนปั้นเท่านั้น แต่ยังขุดพบแผ่นภาพดินเผาซึ่งน่าจะมียุคเก่ากว่าภาพปูนปั้นเล็กน้อย (แผ่นภาพดินเผาคือภาพตรงกลางแถวล่างของภาพที่ 24) ซ็อง บวสเชอลิเยร์นำเสนอผลการกำหนดอายุเจดีย์จุลประโทนอย่างคร่าวๆ ว่ามีการก่อสร้างอย่างน้อย 3 ครั้ง ได้แก่ (เรื่องเดียวกัน: 80 – 82)

ภาพที่ 25 ภาพปูนปั้นประดับฐานเจดีย์จุลประโทน พบเมื่อ พ.ศ. 2511
เอื้อเฟื้อภาพถ่ายเก่าโดยพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

การก่อสร้างครั้งที่ 1 – มีการสร้างพระเจดีย์พร้อมกับลานทักษิณ มีบันไดขึ้นลง 4 ด้าน มีลวดลายเครื่องประดับทำด้วยดินเผา กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 ระยะนี้เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนานิกายเถรวาท

การก่อสร้างครั้งที่ 2 – มีการปรับเปลี่ยนทำให้ลานทักษิณหายไป และเพิ่มลวดลายเครื่องประดับปูนปั้น กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 15 และแสดงให้เห็นอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายมหายานจากศิลปะศรีวิชัย

การก่อสร้างครั้งที่ 3 – ระยะนี้คงเกิดจากการเปลี่ยนแปลงกลับไปนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาท จึงมีการก่อฐานขึ้นใหม่ซึ่งปิดทับภาพปูนปั้นของเดิมเอาไว้ พร้อมกันนั้นก็มีการวางอิฐฤกษ์ จากลักษณะลวดลายที่แกะสลักบนอิฐฤกษ์ (ลายก้านขด - ลายพันธุ์พฤกษา) ทำให้สามารถกำหนดได้ว่าจะมีอายุอยู่ในช่วงต้นหรือกลางพุทธศตวรรษที่ 15 (ภาพที่ 26)

ภาพที่ 26 อิฐมีลวดลายสลัก พบจากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน
ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

นอกจากนี้ ในบทความเรื่อง “การค้นคว้าเมื่อเร็วๆ นี้ ณ เมืองนครปฐม” ของ บวสเชอเลียร์ ยังได้กล่าวถึงประเด็นการลำดับอายุสมัยของศิลปะทวารวดีไว้อย่างน่าสนใจตอนหนึ่งว่า

ความรู้ในเรื่องนี้มีน้อยมากจนกระทั่งในปัจจุบันเรายังไม่สามารถกำหนดอายุ แม้ว่าจะให้มีความแน่นอนแต่เพียงเล็กน้อยแก่ผลงานชิ้นใดชิ้นหนึ่งในศิลปะทวารวดีได้ ศิลปะทวารวดีทั้งหมดในขณะนี้ได้กำหนดอายุไว้อย่างคร่าวๆ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 เท่านั้นเอง ... ดังนั้นสำหรับระยะเวลาตลอด 500 ปีนี้ ความพยายามทั้งหมดที่จะจัดผลงานในศิลปะทวารวดีให้เป็นไปตามกำหนดระยะเวลาอายุตามลำดับชั้น จึงต้องใช้ความรู้สึกส่วนตัว (subjective) เป็นเกณฑ์ คือตั้งอยู่บนความขึ้นลงในคุณค่าทางด้านสุนทรียภาพเท่านั้น (เรื่องเดียวกัน: 79)

เจดีย์จุลประโทนและภาพเล่าเรื่องประดับส่วนฐานยังได้รับการศึกษาอย่างละเอียด โดยพิริยะ ไกรฤกษ์ ซึ่งได้จัดทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาเอกเรื่อง “The Chula Pathon Cedi: Architecture and Sculpture of Dvaravati” เมื่อ พ.ศ. 2518 (Krairiksh 1975) ก่อนหน้านั้นในปี พ.ศ. 2517 หม่อมเจ้า สุภัทราดิศ ดิศกุล ได้ทรงแปลเนื้อหาบางส่วนและตีพิมพ์เป็นหนังสือภายใต้ชื่อ “พุทธศาสนนิทานที่เจดีย์จุลประโทน” (พิริยะ ไกรฤกษ์ 2517)

พิริยะ ไกรฤกษ์ เสนอว่า ภาพเล่าเรื่องทั้งหมดควรจะทำขึ้นพร้อมกับการสร้างเจดีย์จุลประโทน กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 - 11 เนื้อหาของภาพเล่าเรื่องไม่ได้มีที่มาจากคัมภีร์อรรถกถาชาดกภาษาบาลีของพุทธศาสนาเถรวาทตามที่เคยเชื่อกัน แต่เนื้อหาของภาพส่วนใหญ่มีที่มาจากคัมภีร์ภาษาสันสกฤต โดยเฉพาะคัมภีร์อวทานของพุทธศาสนิกายธรรมาสรวาสติวาท ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของลัทธิเถรวาทหรือหินยาน แต่เป็นนิกายที่ใช้ภาษาสันสกฤต

พิริยะ ไกรฤกษ์ กล่าวว่า ไม่ปรากฏอิทธิพลของศิลปะศรีวิชัยที่เจดีย์จุลประโทน หากแต่เป็นอิทธิพลจากศิลปะอินเดียสมัยคุปตะ อิฐที่มีลวดลายสลักก็มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 ตรงกับการก่อสร้างระยะที่ 2 และการก่อสร้างระยะ

ที่ 3 คงเกิดขึ้นในต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 13 ซึ่งทั้งระยะที่ 2 และ 3 นี้เกี่ยวเนื่องในพุทธศาสนานิกายเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลี (Krairiksh 1975: 35 - 37)

ประเด็นหลักที่ พิริยะ ไกรฤกษ์ นำเสนอคือ การนับถือพุทธศาสนานิกาย สรรวาสติวาทที่เจติยจุลประโชน แต่หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล ได้ทรงวิจารณ์ประเด็นนี้ไว้แล้วตั้งแต่ พ.ศ. 2517 ทั้งยังทรงแนะนำให้พิจารณาถึงจารึกภาษาบาลีที่พบจำนวนมากในเขตเมืองนครปฐม จึงไม่จำเป็นว่าจะต้องมีนิกายสรรวาสติวาทที่เมืองนครปฐมก็ได้ (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2540: 229 – 232)

ใน พ.ศ. 2520 นันทนา ชุตินันท์ ได้วิจารณ์ข้อเสนอของพิริยะ ไกรฤกษ์ โดยมีความเห็นว่า แผ่นภาพดินเผาควรสร้างขึ้นก่อนแผ่นภาพปูนปั้นแต่ก็มีอายุไม่ห่างกันมากนัก โดยมีอายุอยู่ระหว่างต้นพุทธศตวรรษที่ 13 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 14 (นันทนา ชุตินันท์ 2520: 31, 51) ภาพบางภาพก็อาจตีความได้ต่างออกไปโดยมีที่มาจากหลายคัมภีร์ ทั้งคัมภีร์ภาษาสันสกฤตและบาลี เรื่องเล่าต่างๆ ก็มีอยู่แล้วในอินเดียสมัยโบราณก่อนที่พุทธศาสนาจะแยกออกเป็นหลายนิกาย (เรื่องเดียวกัน: 36 – 39) หลักฐานส่วนใหญ่ยังบ่งชี้ว่า พุทธศาสนาเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีได้กลายเป็นความเชื่อพื้นฐานของพุทธศาสนิกชนชาวทวารวดีไปแล้ว (เรื่องเดียวกัน: 52 - 53)

เมืองนครปฐมจากมุมมองทางประวัติศาสตร์ศิลปะ

ผลจากการศึกษางานศิลปกรรมที่เมืองนครปฐม ทำให้พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้นำเสนอ “แนวความคิดใหม่เกี่ยวกับเมืองนครปฐมก่อนพุทธศตวรรษที่ 19” เมื่อ พ.ศ. 2523 ข้อเสนอนี้มีการเชื่อมโยงอายุสมัยของศิลปวัตถุเข้ากับเรื่องราวในเอกสารจีนที่กล่าวถึงบ้านเมืองโบราณในแถบนี้ด้วย พิริยะได้จัดแบ่งศิลปวัตถุพบที่เมืองนครปฐมโบราณ ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษที่ 19 ได้เป็น 5 สมัยดังต่อไปนี้ (พิริยะ ไกรฤกษ์ 2524: 120)

สมัยที่ 1 รับอิทธิพลอินเดีย – หลักฐานที่เมืองนครปฐม คือเหรียญเงินรูปสังข์และเครื่องประดับโลหะ มีลักษณะคล้ายกับหลักฐานจากเมืองออกแก้ว (Oc-Eo) ประเทศเวียดนาม (เชื่อว่าเป็นเมืองท่าของอาณาจักรฟูนัน) ระยะเวลานี้ตรงกับช่วงที่อาณาจักรพนัน (Pan Pan) เจริญรุ่งเรือง เอกสารจีนระบุว่าอาณาจักรพนันได้จัดส่งเครื่องบรรณาการไปจีนครั้งแรกใน พ.ศ. 967 และครั้งสุดท้ายในพ.ศ. 1178

(เรื่องเดียวกัน: 121) พริยะ ไกรฤกษ์ เสนอว่าเมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี น่าจะเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรพันพัน ขณะที่เมืองนครปฐมโบราณคงเป็นเพียงเมืองท่าของอาณาจักรพันพัน (เรื่องเดียวกัน: 121)

สมัยที่ 2 สมัยมอญยุคแรกเริ่ม – เอกสารจีนซึ่งเขียนขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 ชื่อตองเตียน (*Tong Dian*) ได้กล่าวถึงผู้ปกครองในราชวงศ์ตูเหลว (*Tou He Lou*) ซึ่งเข้าใจว่าหมายถึง “ทวารวดี” เอกสารจีนบันทึกไว้ว่ามีที่ตั้งทางตอนเหนือของอาณาจักรพันพันและทิศตะวันตกของเจนละ (ขอมโบราณ) พริยะ ไกรฤกษ์ เสนอว่าเมืองลพบุรีเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรทวารวดี โดยมีเมืองหลวงชื่อ “ลวปุระ” ดังได้พบเหรียญเงินมีจารึกว่า “ลวปุระ” ที่เมืองอู่ทอง (เรื่องเดียวกัน: 122) อาณาจักรตูเหลวนี้น่าจะรู้จักกันของจีนมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์สุย (พ.ศ. 1132 - 1161) และได้ส่งบรรณาการไปจีนครั้งแรกในปี พ.ศ. 1181 ส่วนบรรณาการครั้งสุดท้ายส่งไปในปี พ.ศ. 1192 (เรื่องเดียวกัน: 122)

พริยะ ไกรฤกษ์ เสนอว่า ในช่วงนี้เมืองนครปฐมโบราณเป็นอิสระจากอาณาจักรพันพัน โดยใช้ชื่อว่าอาณาจักรเกลัว (*Ge Luo*) พงศาวดารราชวงศ์ถังใหม่ระบุว่าอาณาจักรนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของพันพัน และน่าจะเป็นอาณาจักรเดียวกับ “เกลัวซีเฟิน” (*Ge Luo She Fen*) ซึ่งเอกสารจีนชื่อเซฟูยวนกุย (*Ce Fu Yuang Gui*) กล่าวว่าตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของอาณาจักรทวารวดี (เรื่องเดียวกัน: 122) พริยะยังกล่าวว่าในช่วงสมัยนี้คงมีการก่อสร้างพระประโทณเจดีย์ซึ่งตำนานพระปฐมเจดีย์กล่าวว่า พระยาตากะวันดิษราชกษัตริย์เมืองละโว้มาสร้างไว้ในปี พ.ศ. 1199 (เรื่องเดียวกัน: 122)

สมัยที่ 3 สมัยมอญยุครุ่งเรือง – ช่วงนี้อาณาจักรเกลัวได้เจริญขึ้นแทนที่อาณาจักรทวารวดี โดยส่งเครื่องบรรณาการไปจีนครั้งแรกในปี พ.ศ. 1203 และครั้งสุดท้ายส่งไปในปี พ.ศ. 1302 (เรื่องเดียวกัน: 123) อาณาจักรเกลัวนี้คงเป็นผู้ผูกขาดการค้าขายของบ้านเมืองรอบอ่าวไทยกับจีน ดังนั้นศูนย์กลางจึงน่าจะอยู่ที่เมืองนครปฐมโบราณ เพราะโบราณวัตถุโบราณสถานในเมืองนครปฐมโบราณซึ่งกำหนดอายุอยู่ในช่วงนี้มีเป็นจำนวนมากและมีขนาดใหญ่ด้วย (เรื่องเดียวกัน: 123)

สมัยที่ 4 สมัยมอญยุคเสื่อม – อาณาจักรแก้วเริ่มเสื่อมลงในตอนต้นของพุทธศตวรรษที่ 14 ขณะที่อาณาจักรศรีวิชัยทางตอนใต้ได้เจริญรุ่งเรืองอย่างมากหลักฐานที่เมืองนครปฐมในช่วงนี้จึงมีไม่มากนัก แต่ก็ไม่ปรากฏศิลปะขอมเลย (เรื่องเดียวกัน: 124)

สมัยที่ 5 สมัยรับอิทธิพลขอม – เมืองนครปฐมตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรศรีวิชัย โดยมีชื่อในขณะนั้นว่า “ครหิ” หรือที่เอกสารจีนเรียกว่า “เจียโลซิ” (Jia Luo Xi) พริยะมีความเห็นว่า เจียโลซินั้นน่าจะเพี้ยนมาจากคำว่า “แก้วซีเฟิน” หรือ “แก้ว” คือเมืองนครปฐมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 ทั้งยังได้อ้างตำนานพระปฐมเจดีย์ที่กล่าวว่า เมืองนครปฐมนั้นมีชื่อเดิมว่า “เมืองศรีวิไชย” (เรื่องเดียวกัน: 125)

จะเห็นได้ว่า พริยะ ไกรฤกษ์ พยายามชี้ให้เห็นว่า เมืองนครปฐมมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 8 จนถึงราวปลายพุทธศตวรรษที่ 18 และมีความเกี่ยวข้องกับชื่อบ้านเมืองที่ปรากฏในเอกสารจีนอยู่ตลอดเวลา

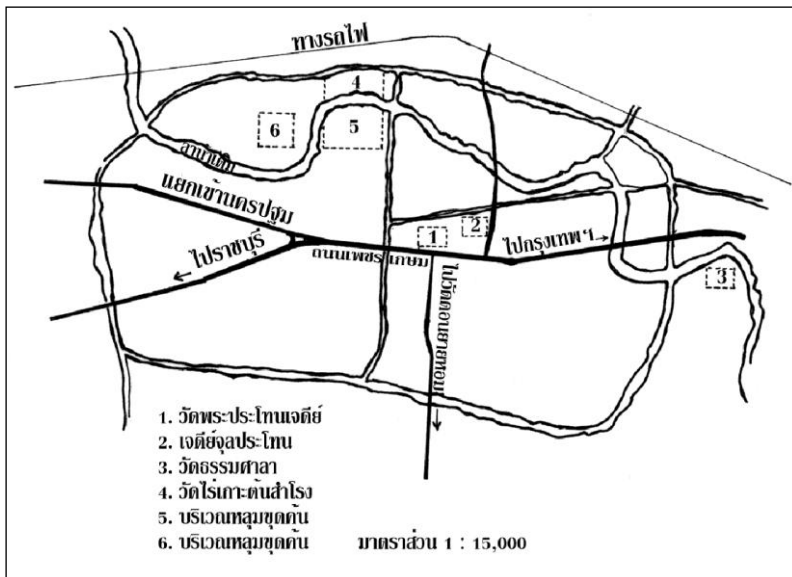
การขุดค้นทางโบราณคดีครั้งแรก และช่วงแห่งความชบเซา

แนวคิดเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองนครปฐมของพริยะ ไกรฤกษ์ ข้างต้นนี้ คงจะกระตุ้นให้นักวิชาการสาขาต่างๆ หันมาให้ความสำคัญกับเมืองนครปฐมโบราณกันมากขึ้น ที่สำคัญคือ มีการขุดค้นทางโบราณคดีเพื่อศึกษาร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์ในอดีตที่เมืองนครปฐมโบราณเป็นครั้งแรก

การขุดค้นทางโบราณคดีที่ตำบลพระประโทน

การขุดค้นที่เมืองนครปฐมโบราณมีขึ้นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2524 ผาสุข อินทราวุช ได้ทำการขุดค้นพื้นที่ในเขตตำบลพระประโทน โดยจุดมุ่งหมายหลักของการวิจัยคือ เก็บข้อมูลเศษภาชนะดินเผาเพื่อจัดทำดัชนีภาชนะสมัยทวารวดี (ผาสุข อินทราวุช 2526 (1): ฉ ; ผาสุข อินทราวุช 2528) และมีคำถามสำคัญในเรื่องพัฒนาการคือ “เมืองโบราณแห่งนี้มีความรุ่งเรืองสูงสุดในศตวรรษที่เท่าใด เริ่มมีชุมชนมาอยู่อาศัยตั้งแต่เมื่อใด และทิ้งร้างไปเมื่อใด” (เรื่องเดียวกัน: ฉ)

พื้นที่ในเขตตำบลพระประโทน ในหมู่ที่ 1 และหมู่ที่ 4 มีความน่าสนใจของหลักฐาน จึงกำหนดเป็นหลุมขุดค้นจำนวน 4 หลุม พื้นที่หมู่ 4 นั้นขุดค้น 1 หลุม ขนาด 3x3 เมตร (PTN 4) ส่วนในพื้นที่หมู่ 1 มีจำนวน 3 หลุมขุดค้น (PTN 1/1, 1/2, 1/3) (แผนที่ 3) โดยตำแหน่งของหลุมขุดค้นในหมู่ที่ 1 นั้นอยู่ตรงข้ามกับวัดไร่เกาต้นสำโรง (เรื่องเดียวกัน: แผนที่ 3)

แผนที่ 3 แสดงตำแหน่งของบริเวณที่ทำการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน
ของ ดร.ผาสุข อินทรารุท เมื่อ พ.ศ. 2524

จากการขุดค้นพบร่องรอยการอยู่อาศัยเฉพาะในหลุมขุดค้น PTN 1/1 และ PTN 1/2 โดยได้พบชั้นดินทับถมทางปฐพีวิทยา 5 ชั้น มีระดับความลึกรวมกันราว 150 เซนติเมตร กิจกรรมสมัยโบราณมีเพียงช่วงเดียวเท่านั้น ซึ่งปรากฏอยู่ในระดับชั้นดินที่ 3 - 5 โดยหลักฐานทางโบราณคดีมีอยู่อย่างหนาแน่นมากในระดับชั้นดินที่ 4

หลักฐานที่ขุดพบมีทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ (ภาชนะดินเผา แวดินเผา เครื่องมือเหล็ก หินบด ฯลฯ) เครื่องประดับ (ลูกปัดหิน ลูกปัดแก้ว กำไลแก้ว แหวนสำริด กำไลสำริด ต่างหู ฯลฯ) รวมทั้งชิ้นส่วนกระดูกสัตว์และเปลือกหอย (หอยกาบ หอยโข่ง หอยเจดีย์ หอยแครง) นอกจากนี้ยังได้พบลานดินเผาหรือเตาเผาภาชนะกลางแจ้งด้วย

ในการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี ผาสุข อินทราวุธ ได้ทำการจัดจำแนกตามวัสดุ โดยแบ่งเป็นหลักฐานประเภทโลหะ หิน แก้ว กระดูก เซรามิก เปลือกหอย และดินเผา ข้อมูลที่จัดจำแนกประกอบด้วย จำนวน ขนาด สี เนื้อสภาพ และความแพร่หลาย

ภาพที่ 27 เศษภาชนะมีลายประทับในช่องสี่เหลี่ยม สมัยทวารวดี
พบจากการขุดค้นเมื่อ พ.ศ. 2524 โดย ดร.ผาสุข อินทราวุธ

สำหรับเศษภาชนะดินเผานั้นมีการวิเคราะห์เป็นพิเศษทั้งลักษณะกายภาพ และองค์ประกอบทางเคมี จากการวิเคราะห์ทางเคมีพบว่า มีภาชนะ 2 กลุ่มใหญ่คือ กลุ่มเนื้อหยาบ ซึ่งเป็นภาชนะที่ใช้งานทั่วไปไม่คำนึงถึงความสวยงาม ไม่มีความพิถีพิถันในการเตรียมดิน อีกกลุ่มหนึ่งคือ ภาชนะเนื้อละเอียด ซึ่งมีการตกแต่งด้วยลายเขียนสี ลายประทับ (ภาพที่ 27) มีการเตรียมดินอย่างดี แต่ภาชนะทั้งหมดคงผลิตมาจากแหล่งเดียวกัน เพียงแต่มีความแตกต่างกันในเรื่องการเตรียมดินเท่านั้น (เรื่องเดียวกัน: 54 - 55)

ผาสุข อินทราวุช ได้กำหนดอายุชั้นกิจกรรมที่มีความหนาแน่นด้วยวิธีการเปรียบเทียบรูปแบบโบราณวัตถุ เพราะตัวอย่างถ่านในชั้นดินนี้มีปริมาณไม่มากพอสำหรับกำหนดอายุ ท่านเสนอว่าช่วงเวลาที่เหมาะสมที่สุดของชุมชนที่เมืองนครปฐมโบราณน่าจะอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 โดยเปรียบเทียบภาชนะดินเผาที่พบกับภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นเมืองจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ซึ่งท่านอ้างอิงว่า เบเนตต์ บรอนสัน (Bennet Bronson) กำหนดอายุไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 14 จึงเสนอว่า ภาชนะดินเผาจากเมืองนครปฐมโบราณซึ่งผลิตจากเนื้อดินที่เตรียมขึ้นด้วยความประณีตกว่าและมีฝีมือการตกแต่งที่ประณีตกว่า น่าจะผลิตขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 สอดคล้องกับผลการศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะของพิริยะ ไกรฤกษ์ ที่เสนอว่าเมืองนครปฐมคงมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 (เรื่องเดียวกัน: 72 - 73)

สำหรับช่วงเวลาสิ้นสุดการอยู่อาศัยนั้น ผลการกำหนดอายุด้วยวิธีเรดิโอคาร์บอนได้ค่าอายุของคาร์บอนอยู่ที่ 2800 ± 23 ปีก่อน ค.ศ. 1950 เท่ากับปีปฏิทินช่วงระหว่าง พ.ศ. 1653 - 1699 ดังนั้นชุมชนโบราณแห่งนี้คงทิ้งร้างไปในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งอาจเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเดินของแม่น้ำสายหลักที่ไหลผ่านเมือง (เรื่องเดียวกัน: 73) แม้ว่าผลการกำหนดอายุจะออกมาในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 17 แต่ในตอนท้ายของรายงานการวิจัยนั้น ผาสุข อินทราวุช ได้สรุปว่า เมืองนครปฐมคงร้างไปตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 16 สอดคล้องกับข้อสันนิษฐานทางประวัติศาสตร์ (เรื่องเดียวกัน: 73)

ช่วงเวลาแห่งความชบเซาของโบราณคดีเมืองนครปฐม

ภายหลังจากการขุดค้นของผาสุข อินทราวุธ งานโบราณคดีที่เมืองนครปฐมแทบจะหยุดชะงักไปเป็นเวลานานเกือบ 25 ปี แต่ในช่วงเวลาแห่งความชบเซานี้ก็มีความเกี่ยวข้องกับเมืองนครปฐมที่น่าสนใจเผยแพร่ออกมาบ้างเป็นระยะๆ ตัวอย่างเช่น

การศึกษาของผาสุข อินทราวุธ เรื่องตราดินเผารูปคช-ลักษมีและกุเวร (ภาพที่ 28) ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งโชคลาภ ความอุดมสมบูรณ์ และความมั่งคั่งร่ำรวย สันนิษฐานว่าใช้เป็นเครื่องรางของพ้อคำ เพราะเมืองนครปฐมโบราณคงมีบทบาทด้านการค้าทางทะเลด้วย (ผาสุข อินทราวุธ 2526 (2): 92 – 101)

ภาพที่ 28 ตราดินเผา คช-ลักษมีและกุเวร
อยู่ในความครอบครองของเอกชนในจังหวัดนครปฐม

ในปี พ.ศ. 2528 ได้มีการเผยแพร่บทความของ อนุวิทย์ เจริญศุภกุล เกี่ยวกับแผ่นอิฐสลักภาพใบหน้าชาวต่างชาติ ซึ่งพบจากการขุดแต่งเจดีย์จุลประโทน เมื่อ พ.ศ. 2511 ภาพบุคคลดังกล่าวสวมหมวกกูปิเยาะ จมูกโตงุ้ม และมีเครา (ภาพที่ 29) คาดว่าคงเป็นชาวอาหรับมุสลิมที่เข้ามายังเมืองนครปฐมโบราณในสมัย ทวารวดี (อนุวิทย์ เจริญ ศุภกุล 2528: 32 – 33)

ภาพที่ 29 แผ่นอิฐสลักภาพชาวต่างชาติจากเจดีย์จุลประโทน
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

หลักฐานทางโบราณคดีที่เมืองนครปฐมยังถูกนำมาวิเคราะห์แปลความโดยใช้มุมมองทางด้านประวัติศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. 2531 ธิดา สารยา ในฐานะนักประวัติศาสตร์ ได้นำเสนอพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ โดยเฉพาะประเด็น “การก่อตัว” ของเมือง โดยให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านนิเวศน์วิทยา (ecology) และ

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ - สังคมที่เกิดขึ้นภายในภูมิภาค (ธิดา สารยา 2531: 84 – 85)

ธิดา สารยา มีความเห็นว่า บ้านเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำท่าจีน – แม่กลอง ซึ่งรวมทั้งเมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี และเมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี มีลักษณะการปกครองแบบรัฐ (state) โดยนครปฐมมีบทบาทเป็นศูนย์กลางของภูมิภาคนี้ ซึ่งมีลักษณะเป็นสังคมเมืองในบริเวณลุ่มแม่น้ำลำคลอง (reverine region) ธิดาเสนอว่า นครปฐมเป็น “เมืองที่ถูกจัดตั้ง” ขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 เพื่อรองรับจำนวนประชากรที่มีเพิ่มมากขึ้น และรองรับต่อการขยายตัวทางการค้าที่เกิดขึ้นทั้งภายในและภายนอกภูมิภาค (หรือการค้าโพ้นทะเล) (เรื่องเดียวกัน: 89 – 91)

ช่วงฟื้นฟูงานโบราณคดีเมืองนครปฐม

งานโบราณคดีที่เมืองนครปฐมดูเหมือนจะหยุดชะงักไปนาน จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2548 สำนักศิลปากรที่ 2 สุพรรณบุรี จึงมีโครงการหลายโครงการในการรื้อฟื้นอดีตของเมืองนครปฐมโบราณ

การขุดแต่งพระประโทณเจดีย์

ถึงแม้ว่ากรมศิลปากรจะประกาศขึ้นทะเบียนพระประโทณเจดีย์เป็นโบราณสถานของชาติแล้วตั้งแต่วันที่ 22 ตุลาคม พ.ศ. 2483 ทั้งยังเป็นที่รู้จักกันดีจากการทำงานของปีแอร์ ดูปองต์ ซึ่งเรียกชื่อเจดีย์จุลประโทนที่ขุดแต่งในคราวนั้นว่า “วัดพระปะโทณ” แต่พระประโทณเจดีย์ที่เป็นศาสนสถานกลางเมืองนั้นกลับเพิ่งได้รับการขุดแต่ง เมื่อ พ.ศ. 2548

พระประโทณเจดีย์ในช่วงก่อนการขุดแต่งมีลักษณะเป็นเนินดินที่ด้านบนมีพระปรางค์สร้างซ้อนทับอยู่ จึงไม่ทราบว่ายากายใต้เนินดินนั้นมีเจดีย์องค์เดิมอยู่หรือไม่ และมีลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นเช่นไร จนกระทั่งกรมศิลปากรได้ทำการขุดแต่งบูรณะระหว่างปี พ.ศ. 2548 - 2550 (ภาพที่ 30) จึงทำให้ทราบถึงลักษณะของพระเจดีย์องค์เดิม (Nguanphienphak 2009: 145 – 148)

ภาพที่ 30 พระประโทณเจดีย์ในระหว่างการขุดแต่งบูรณะเมื่อ พ.ศ. 2550

พระประโทณเจดีย์องค์เดิมใช้อิฐเป็นวัสดุหลักและมีศิลาแลงเป็นส่วนประกอบ องค์เจดีย์อยู่ในผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จ ฐานทักษิณด้านล่างมีบันไดทั้ง 4 ด้าน เพื่อนำขึ้นไปสู่ฐานทักษิณชั้นที่ 2 ลักษณะของฐานเจดีย์ทั้งการทำลวดบัวหรือช่องสี่เหลี่ยมนั้นคล้ายกับที่เจดีย์จุลประโทน ตอนบนของเจดีย์เป็นส่วนเรือนธาตุที่อยู่ในผังยกเก็จเช่นเดียวกับด้านล่าง แต่ละด้านของเรือนธาตุมีจระนำ 5 จระนำ เหนือจระนำมีซุ้มโค้งคล้ายกับซุ้มกุฑู แต่ไม่มีหลักฐานว่าในจระนำนี้ประดิษฐานประติมากรรมรูปใด และส่วนที่อยู่เหนือขึ้นไปจากนี้ก็ไม่อาจทราบได้ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร เพราะอยู่ในสภาพชำรุดและมีพระเจดีย์ทรงปรางค์สร้างทับไว้แล้ว

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของพระประโทณเจดีย์องค์เดิมมีลักษณะคล้ายกับเจดีย์จุลประโทน กำหนดอายุสมัยสร้างพระประโทณเจดีย์อาศัยถือตามเอกสารหลายฉบับที่ระบุปีที่สร้าง คือ พ.ศ. 1199 แต่การขุดแต่งก็ได้พบร่องรอยการก่อสร้างเพิ่มเติมในบางบริเวณด้วย (Ibid.: 147) ลักษณะเช่นนี้พบมาก่อนแล้วที่เจดีย์จุลประโทน อันสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของพระเจดีย์ที่จะต้องมีการก่อสร้างเพิ่มเติมหรือมีการบูรณะอยู่บ่อยครั้งในสมัยโบราณ

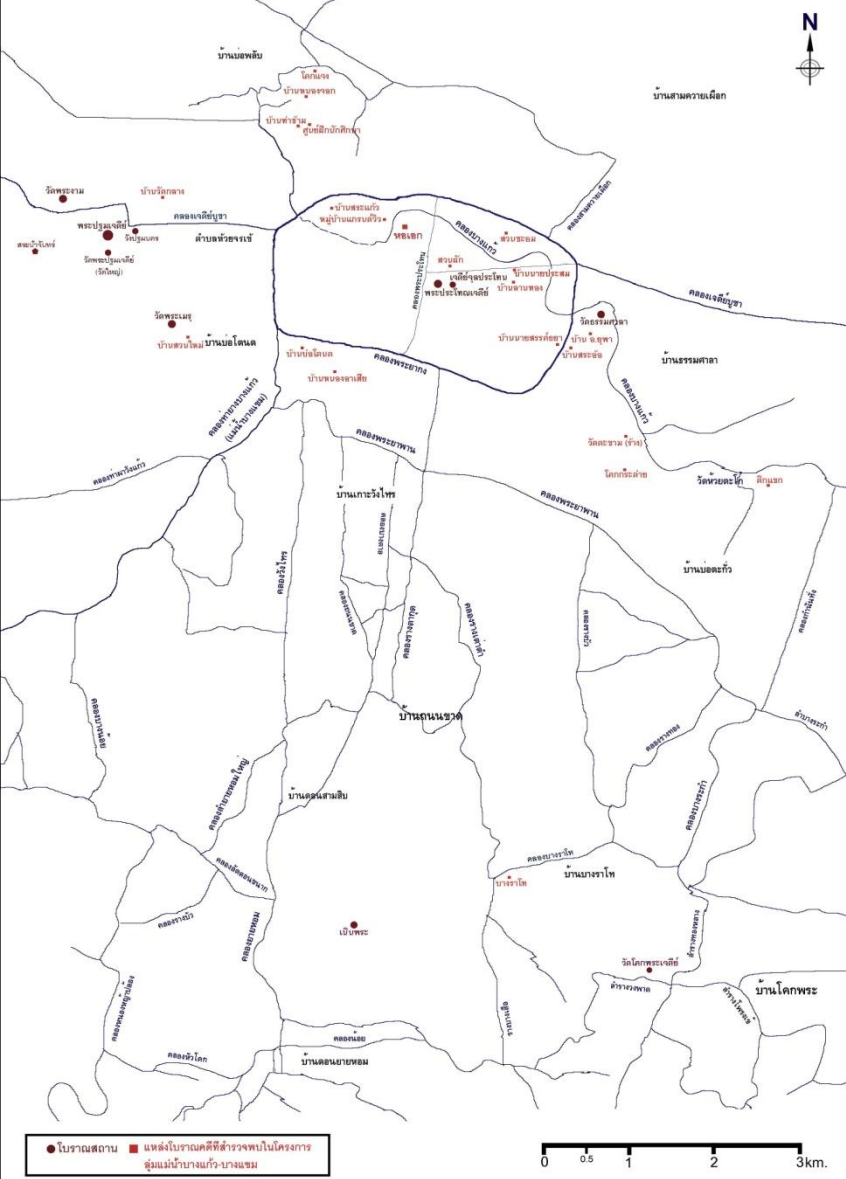
ถึงแม้ว่าจะเป็นเจดีย์สำคัญกลางเมือง แต่โบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่งพระประโทณเจดีย์ก็มีปริมาณน้อย ส่วนใหญ่เป็นวัตถุประเภทเครื่องประกอบสถาปัตยกรรม คือ ประติมากรรมปูนปั้น/ดินเผา แผ่นอิฐมีรอยประทับของคน/สัตว์ และสิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ เช่น เครื่องประดับ ภาชนะดินเผา (ภาพที่ 31)

ภาพที่ 31 โบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่งพระประโทณเจดีย์
เอื้อเพื่อภาพถ่ายโดยพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

โครงการสำรวจบริเวณลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแฉม

ในปี พ.ศ. 2548 พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ได้จัดทำโครงการสำรวจบริเวณลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแฉม ซึ่งเป็นลำน้ำสายหลักที่ไหลผ่านเมืองนครปฐมโบราณ (พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ 2549) จากการสำรวจได้พบแหล่งโบราณคดีทั้งหมด 54 แห่ง และหลายแหล่งก็ไม่เคยมีการศึกษากันมาก่อน (แผนที่ 4 หน้า 69)

แผนที่ 4 แหล่งโบราณคดีที่พบจากการสำรวจตามลำน้ำบางแก้ว - บางแฉม
ดัดแปลงจากแผนที่ทหาร 1-RTS ลำดับชุดที่ L7018 แผนที่ 5036III-IV 1: 50,000

จากการสำรวจพบว่ามีแหล่งโบราณคดีที่มีหลักฐานสมัยทวารวดี 36 แหล่ง มีเพียง 2 แหล่งที่มีร่องรอยของขอมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 - 19 และอีก 16 แหล่งอยู่ในสมัยอยุธยา - รัตนโกสินทร์ โดยในรัศมี 8 ตารางกิโลเมตรรอบเมือง จะมีแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีกระจายตัวอยู่อย่างหนาแน่น (เรื่องเดียวกัน: 146)

หลักฐานสมัยทวารวดีที่พบส่วนใหญ่คือ เศษภาชนะดินเผา ก้อนอิฐ ชิ้นส่วน หินบด ลูกปัดแก้ว แหล่งโบราณคดีหลายแห่งยังคงหลงเหลือหลักฐานอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะแหล่งที่อยู่ในตัวเมืองโบราณ เช่น แหล่งหอยเอก (เรื่องเดียวกัน: 38 - 40) บ้านสวนชะอม (เรื่องเดียวกัน: 61- 62) บ้านนายประสม (เรื่องเดียวกัน: 63 - 65) แต่หลายแหล่งก็ถูกทำลายไปมากแล้ว เช่น บ้านสระแก้ว (เรื่องเดียวกัน: 25 - 28) และบางราโท (เรื่องเดียวกัน: 51 - 53) (ภาพที่ 32)

ภาพที่ 32 ก้อนอิฐสมัยทวารวดี พบที่แหล่งโบราณคดีบ้านสระแก้ว อำเภอเมืองนครปฐม

ส่วนแหล่งโบราณคดีที่มีร่องรอยของขอมโบราณ 2 แหล่ง ได้แก่ บ้านนายฤทธิ์ (เรื่องเดียวกัน: 100 - 101) และบ้านสระกะเทียม (เรื่องเดียวกัน: 118 - 120) ทั้งสองแห่งนี้อยู่ทางทิศตะวันตกของเมืองนครปฐมโบราณซึ่งมีลำน้ำบางแหมไหลผ่านไปเชื่อมต่อกับชุมชนโบราณในลุ่มน้ำแม่กลองใต้ ที่แหล่งดังกล่าวได้พบประติมากรรมศิลปะขอม คือ ครุฑสำริด และพระศิวนำริต (จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี) แต่ก็เป็นเพียงวัตถุขนาดเล็กที่มีการเคลื่อนย้ายได้ (ภาพที่ 33)

ภาพที่ 33 ประติมากรรมสำริด จากแหล่งบ้านสระกะเทียม
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี

คณะผู้ศึกษาในโครงการสำรวจเสนอว่า กลุ่มคนผู้สร้างเมืองนครปฐมโบราณเป็นประชากรในวัฒนธรรมทวารวดีที่พัฒนามาจากเมืองโบราณใกล้เคียงที่เจริญมาก่อนหน้า การสร้างเมืองนครปฐมเกิดขึ้นจากปัจจัยภายในที่ต้องการความสะดวกในการคมนาคมโดยใช้ลำนํ้าสายใหญ่ เพื่อติดต่อค้าขายกับชุมชนภายนอก นครปฐมโบราณจึงเป็น “เมืองท่าค้าขาย” (เรื่องเดียวกัน: 146 - 147)

สำหรับช่วงที่เมืองนครปฐมเสื่อมลงไปนั้น คณะผู้ศึกษามีความเห็นว่ “ชุมชนโบราณในวัฒนธรรมแบบทวารวดีดังกล่าวจะค่อยๆ เสื่อมลงในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 – 18” (เรื่องเดียวกัน: 147) โดยเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมขอมที่แพร่หลายเข้ามาในพื้นที่แถบนี้ ทั้งยังเสนอว่ากลุ่มคนโบราณที่เมืองนครปฐมอาจจะเคลื่อนย้ายกลับไปยังพื้นที่เดิมตามศูนย์กลางของชุมชนที่เปลี่ยนไปโดยมีศาสนสถานแบบขอมเป็นหลัก และบางส่วนได้ไปตั้งชุมชนใหม่ภายใต้ชื่อ “สุพรรณภูมิ” (ตั้งอยู่ที่อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี) ชุมชนบริเวณลุ่มน้ำบางแก้ว – บางแฉม จึงถูกทิ้งร้างและบางพื้นที่ก็มีการอยู่อาศัยเบาบางลงไป ก่อนจะกลับมาเจริญอีกครั้งในช่วงสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ (เรื่องเดียวกัน: 147 - 148)

สรุปผลการศึกษาที่ผ่านมา

จากการทบทวนงานค้นคว้าเรื่องอดีตของเมืองนครปฐมโบราณข้างต้น ทำให้สามารถสรุปผลการศึกษาของนักวิชาการที่เสนอแนะเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองนี้ได้ โดยแบ่งออกเป็น 2 แนวทางหลัก คือ แนวทางประวัติศาสตร์ศิลปะ และการศึกษาทางด้านโบราณคดี

ผลการศึกษาตามแนวทางประวัติศาสตร์ศิลปะ

ผลการค้นคว้าของนักวิชาการด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ ทำให้ได้ข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับอายุสมัยของศิลปะทวารวดีและพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ โดยในที่นี้จะขอสรุปผลการศึกษาของปิแอร์ ดูปองต์ ช็อง บวสเชอเลียร์ และฟิริยะ ไกรฤกษ์ ตามลำดับ

จากการขุดค้นวัดพระเมรุและเจดีย์จุลประโทนของปีแอร์ ดูปองต์ เมื่อ 70 กว่าปีที่แล้วได้ข้อสรุปอย่างกว้าง ๆ ว่า โบราณสถานทั้งสองแห่งมีการก่อสร้างหลายครั้ง และท่านได้กำหนดอายุสมัยทวารวดีไว้ว่า มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 11 หรือ 12 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 ดังได้พรรณารอยของศิลปะขอมช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 – 18 ปรากฏขึ้นทั้งที่วัดพระเมรุและเจดีย์จุลประโทน

สำหรับเจดีย์จุลประโทน ช็อง บวสเชอลิเยร์ได้ชี้ให้เห็นถึงลำดับการก่อสร้างในแต่ละช่วงเวลา ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 จนถึงราวกลางพุทธศตวรรษที่ 15 ทั้งยังเสนอแนะถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาหายานจากศิลปะศรีวิชัยทางภาคใต้ที่แพร่หลายเข้ามาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 อีกด้วย ต่อมาพิริยะ ไกรฤกษ์ ก็ได้ทำการศึกษาเจดีย์จุลประโทนอย่างละเอียด โดยเสนอความเห็นว่าจะมีอายุเก่าไปถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 – 11 และมีการบูรณะอีกอย่างน้อย 2 ครั้งจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 ทว่าไม่ปรากฏอิทธิพลของศิลปะศรีวิชัยแต่อย่างใด

พิริยะ ไกรฤกษ์ ยังได้เสนอแนวความคิดใหม่เกี่ยวกับเมืองนครปฐม โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เปรียบเทียบอายุสมัยของศิลปวัตถุเป็นหลัก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของเมืองนี้ที่อาจมีการอยู่อาศัยอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 8 - 10 หลักฐานที่ใช้คือเหรียญเงินรูปสังข์และเครื่องประดับโลหะ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับวัตถุที่พบจากเมืองออกแก้ว

อย่างไรก็ดี เหรียญเงินรูปสังข์และเครื่องประดับโลหะดังกล่าวไม่ได้มีที่มาแน่ชัด ดังนั้นโบราณวัตถุที่พิริยะนำมากำหนดอายุโดยการเทียบเคียง จึงอาจเป็นวัตถุสมัยหลังหรือผ่านการใช้งานมาอย่างต่อเนื่องก็เป็นได้ ส่วนการกล่าวถึงอิทธิพลวัฒนธรรมขอมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ดังได้พบโบราณวัตถุศิลปะขอมจำนวนหนึ่งที่เมืองนครปฐมโบราณ ก็ถือเป็นประเด็นที่ต้องพิสูจน์กันอย่างละเอียด เพราะในปัจจุบันยังไม่เคยขุดค้นพบชั้นดินที่อยู่อาศัยในช่วงเวลาดังกล่าวเลย

ทั้งนี้ในการวิเคราะห์ถึงร่องรอยวัฒนธรรมขอมที่เมืองนครปฐมโบราณ จำเป็นต้องคำนึงถึงเงื่อนไขต่าง ๆ ให้รอบด้าน เช่นเดียวกับการพิจารณาบทบาทของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 เพราะในเวลานี้บ้านเมืองใกล้เคียงในจังหวัดสุพรรณบุรี กาญจนบุรี ราชบุรี และเพชรบุรี ต่างได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมขอมโบราณภายใต้รัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ 2543: 229 –

257) แล้วเหตุใดที่เมืองนครปฐมโบราณจึงปรากฏหลักฐานของวัฒนธรรมขอมไม่มากนัก

ผลการศึกษาทางด้านโบราณคดี

ผลการขุดค้นชั้นดินทางโบราณคดีของผาสุข อินทราวุธ ได้แสดงให้เห็นถึงกิจกรรมการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณในตำบลพระประโทน ซึ่งน่าจะมีความเจริญรุ่งเรืองที่สุดในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 ก่อนที่ชุมชนแห่งนี้จะทิ้งร้างไปในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 17 (ค่าอายุทางวิทยาศาสตร์อยู่ในช่วง พ.ศ. 1653 – 1699)

อย่างไรก็ตาม ในการขุดค้นครั้งนั้นยังไม่ได้ค่าอายุของชั้นกิจกรรมการอยู่อาศัยในระยะแรกเริ่ม สันนิษฐานการกำหนดอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 – 14 ก็ได้มาจากการเปรียบเทียบรูปแบบของเศษภาชนะดินเผาที่พบกับหลักฐานจากเมืองจันเสน รวมถึงการเชื่อมโยงเข้ากับข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ และค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ที่ได้มาจากชั้นดินในช่วงสุดท้ายของการอยู่อาศัยก็มีเพียงค่าเดียวเท่านั้น

ดังนั้นคำถามต่อไปนี้จึงเป็นสิ่งที่ต้องทำการตรวจสอบโดยการขุดค้นชั้นดินทางโบราณคดีเพิ่มเติม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความกระจ่างชัดยิ่งขึ้น ได้แก่

1. ช่วงเวลาแรกเริ่มของการประกอบกิจกรรมหรือมีร่องรอยหลักฐานของการอยู่อาศัยที่เมืองนครปฐมโบราณเกิดขึ้นเมื่อใด
2. กิจกรรมการอยู่อาศัยที่เมืองนครปฐมโบราณมีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในช่วงใด
3. ระยะเวลาสิ้นสุดของการประกอบกิจกรรมการอยู่อาศัยที่เมืองนครปฐมโบราณเกิดขึ้นในช่วงใด

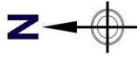
ด้วยเหตุที่การศึกษาอดีตของเมืองนครปฐมโบราณที่ผ่านมาเน้นไปที่การวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรม ส่วนการขุดค้นทางโบราณคดีมีเพียงครั้งเดียวเท่านั้น (ไม่รวมการขุดแต่งโบราณสถาน) ผู้เขียนจึงเลือกใช้วิธีการขุดค้นทางโบราณคดีภายในเขตเมืองนครปฐมโบราณเป็นแนวทางหลักในการตรวจสอบ โดยดำเนินการ

สำรวจและขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอยเคก ตำบลพระประโทน และแหล่งในเขตตำบล
ธรรมศาลา (แผนที่ 5 ในหน้า 76) เหตุผลด้านวิชาการที่เลือกขุดค้นทั้ง 2 แหล่งนี้
ประกอบด้วย

1. แหล่งโบราณคดีหอยเคกเป็นจุดที่เคยสำรวจหลักฐานทางโบราณคดี
บนพื้นผิวดินเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะเคยได้พบเหรียญเงินมีจารึกศรีทวารวดี
ศักราชปุณยะ จึงคาดว่า การขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอยเคกจะทำให้ได้ข้อมูลที่น่าสนใจ
เกี่ยวกับพัฒนาการของชุมชนในแต่ละช่วงเวลา

2. แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลาเป็นบริเวณที่มีหลักฐานทาง
โบราณคดีหลงเหลืออยู่บนพื้นผิวดินเป็นจำนวนมาก และเป็นแหล่งที่ตั้งอยู่ทางปาก
ตะวันออกของเมืองโบราณ ซึ่งยังไม่เคยมีการขุดค้นมาก่อน ผลการขุดค้นจึงน่าจะ
อธิบายประเด็นปัญหาเรื่องพัฒนาการของเมืองนี้ได้มากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม หากข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นมีไม่มากพอที่จะนำมาอธิบายให้
ครอบคลุมประเด็นปัญหาเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่ง
ผู้เขียนก็จะนำข้อมูลที่เคยมีผู้ศึกษาไว้แล้ว โบราณวัตถุที่จัดแสดงอยู่ใน
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติต่างๆ และหลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากการสำรวจ
เพิ่มเติมมาสังเคราะห์ตีความ เพื่อสร้างภาพรวมของพัฒนาการทางวัฒนธรรมของ
เมืองนครปฐมโบราณ ซึ่งกินระยะเวลายาวนานหลายศตวรรษนั่นเอง

๒. **บ้านสามควายเผือก**

แหล่งโบราณคดีห่อแอก

แหล่งโบราณคดี
ในเขตตำบลธรรมศาลา

● **โบราณสถาน** ■ **แหล่งโบราณคดีที่สำคัญในโครงการ**
ลุ่มแม่น้ำบางแก้ว-บางแหลม

บทที่ 4

การศึกษารูขุดค้น “แหล่งโบราณคดีห่อเอก”

การขุดคันที่แหล่งโบราณคดีหอยเคเป็นผลสืบเนื่องมาจากการสำรวจของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ตามโครงการศึกษาและประชาสัมพันธ์วัฒนธรรมในลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแฉม เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว ซึ่งพบแหล่งโบราณคดีอีกหลายแห่งในเขตเมืองนครปฐมโบราณที่ยังไม่เคยมีการศึกษากันมาก่อน และเนื่องจากได้มีการค้นพบหลักฐานจำนวนมากที่แหล่งโบราณคดีหอยเค ผู้เขียนจึงเลือกที่จะทำการขุดคันในปี พ.ศ. 2552

ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี

แหล่งโบราณคดีหอยเค ตั้งอยู่ในเขตคูน้ำของเมืองนครปฐมโบราณ ก่อนมาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของพระประโทณเจดีย์ ที่หมู่ 1 ตำบลพระประโทณ ตรงกับพิกัด UTM 47618208E/1527668N พื้นที่ของแหล่งมีสภาพเป็นเนินดินขนาดใหญ่ติดกับลำน้ำบางแก้ว ซึ่งปัจจุบันดินชั้นเหลือความกว้างราว 10 - 15 เมตร หากยี้ดจากแนวลำคลองพระประโทณที่ตัดตรงจากคูเมืองทิศเหนือไปยังทิศใต้ ในตำแหน่งเกือบกลางเมืองแล้ว แหล่งโบราณคดีหอยเคจะอยู่ทางปากตะวันตกของเมืองนครปฐมโบราณ

ข้อมูลจากการสำรวจ

พื้นที่ของแหล่งโบราณคดีหอยเคครอบคลุมอาณาบริเวณของโรงเรียนหอยเควิทยาและพื้นที่ที่ขนาบทั้งสองด้านของกำแพงโรงเรียน ซึ่งที่ดินทั้งหมดเป็นกรรมสิทธิ์ของเอกชน โดยรวมแล้วแหล่งโบราณคดีแห่งนี้มีพื้นที่มากกว่า 20 ไร่ ในที่นี้ได้แบ่งพื้นที่ของแหล่งออกเป็น 3 บริเวณ ได้แก่

โรงเรียนหอยเควิทยา

ในช่วงที่มีการปรับพื้นที่และก่อสร้างโรงเรียนหอยเควิทยา เมื่อ พ.ศ. 2546 ได้มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีเป็นจำนวนมาก นายนิตที่มีผู้เก็บรวบรวมหลักฐานบางส่วนไว้ให้ผู้สนใจได้ค้นคว้าต่อไป นั่นคือ นายไพบูลย์ พวงสำลี ในนามของกลุ่มศรีทวารวดี อ่านแผ่นดิน สืบค้นอารยธรรม

ตัวอย่างโบราณวัตถุที่นายไพบูลย์ พวงสำลีเก็บรักษา เช่น ชิ้นส่วนพวงกตเกี๋ยงดินเผา เศษภาชนะดินเผาลายเขียนสีคล้ายรูปดวงอาทิตย์ ชิ้นส่วนกันภาชนะดินเผาที่มีลายขีดคล้ายอักษร พระพิมพ์ดินเผาซุ้มพุทธคยา ตุ๊กตาดินเผารูปสตรี (ภาพที่ 34) ที่สำคัญคือได้ค้นพบเหรียญเงินที่ด้านหนึ่งเป็นรูปแม่วักกับลูกวัก อีกด้านมีจารึก “ศรีทวารวดี ศวรปุณยะ” โดยคุณไพบูลย์ให้ข้อมูลว่าพบเหรียญนี้บริเวณต้นสำโรงภายในโรงเรียนหอเอกวิทยา (ภาพที่ 35)

ภาพที่ 34 โบราณวัตถุที่พบจากบริเวณโรงเรียนหอเอกวิทยา

ภาพที่ 35 เหรียญเงินมีจารึก “ศรีทวารวดี ศวรปุณยะ” พบในบริเวณโรงเรียนหอเอกวิทยา

พื้นที่แปลงผัก

ด้านข้างโรงเรียนหอยเควิทยาเป็นพื้นที่แปลงผักที่มีการไถพรวนดินอยู่ตลอด หลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมากจึงถูกขุดขึ้นมาอยู่บนพื้นผิวดิน ทั้งเศษภาชนะดินเผา ก้อนอิฐ ชิ้นส่วนหินบด และลูกปัด ราชฎารายหนึ่งได้เอื้อเพื่อข้อมูลที่เก็บสะสมลูกปัดไว้จำนวนมาก ทั้งลูกปัดแก้วและลูกปัดหินกึ่งมีค่า (ภาพที่ 36) การสำรวจโดยเจ้าหน้าที่ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ในปี พ.ศ. 2548 ยังได้พบชิ้นส่วนศิลาจารึกที่ยังไม่ได้รับการอ่านและแปล พระพิมพ์ดินเผา ตุ่มหูโลหะ เป็นต้น (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ 2549: 38 - 40)

ภาพที่ 36 ลูกปัดแก้วและลูกปัดหินกึ่งมีค่า
ในความครอบครองของราชฎารในพื้นที่

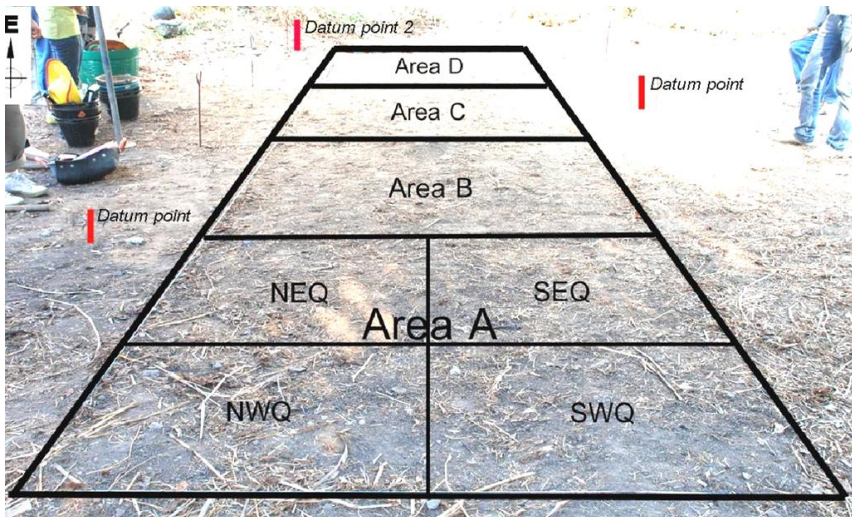
ที่ดินของพลตรีวิชญะ วาสิกศิริ

ทางด้านใต้ของโรงเรียนหอยเควิทยาเป็นที่ดินกรรมสิทธิ์ของพลตรีวิชญะ วาสิกศิริ มีอาณาบริเวณมากกว่า 10 ไร่ พื้นที่บางส่วนมีการปรับไถเพื่อปลูกพืชล้มลุก และบางบริเวณเป็นพื้นที่รกร้างว่างเปล่า โดยเฉพาะพื้นที่ที่ติดกับกำแพงโรงเรียน ซึ่งได้เลือกที่จะทำการขุดค้น จากการสำรวจพบว่ามีเศษภาชนะดินเผารกระจายตัวอยู่ทั่วไป นอกจากนี้ก็มีเศษอิฐและชิ้นส่วนประติมากรรมหินบดด้วย

ข้อมูลจากการขุดค้น

ตำแหน่งของหลุมขุดค้น

การขุดค้นดำเนินการเพียง 1 หลุม หลุมขุดค้นอยู่บริเวณพื้นที่ว่างเปล่าในที่ดินของพลตรีวิชญะ วาสิกศิริ ใกล้กับกำแพงด้านใต้ของโรงเรียนหอยเควิทยา กำหนดเป็นหลุมขุดค้นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า (trench) ขนาด 2x8 เมตร (ภาพที่ 37 - 38)

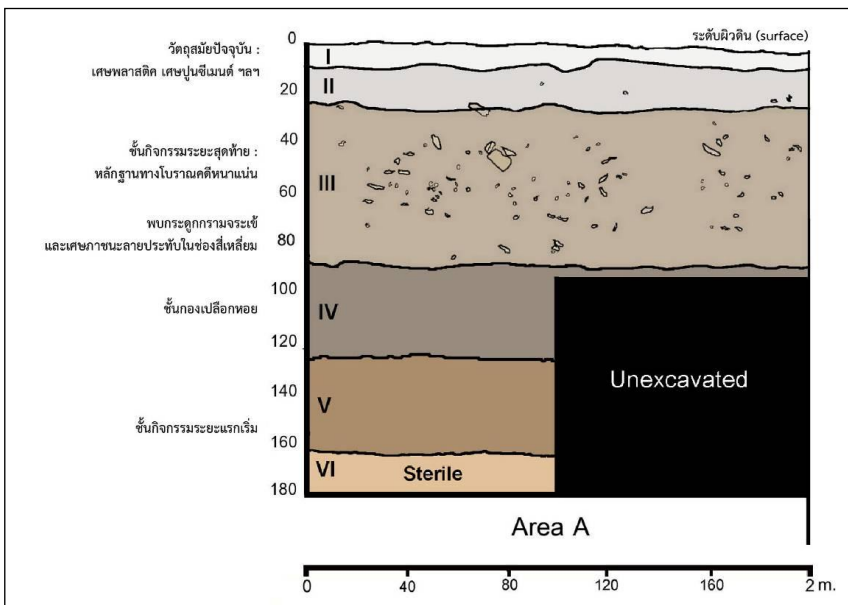
ภาพที่ 37 หลุมขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอยเค

ภาพที่ 38 หลุมขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอยเค

สรุปลักษณะชั้นดินและชั้นหลักฐาน

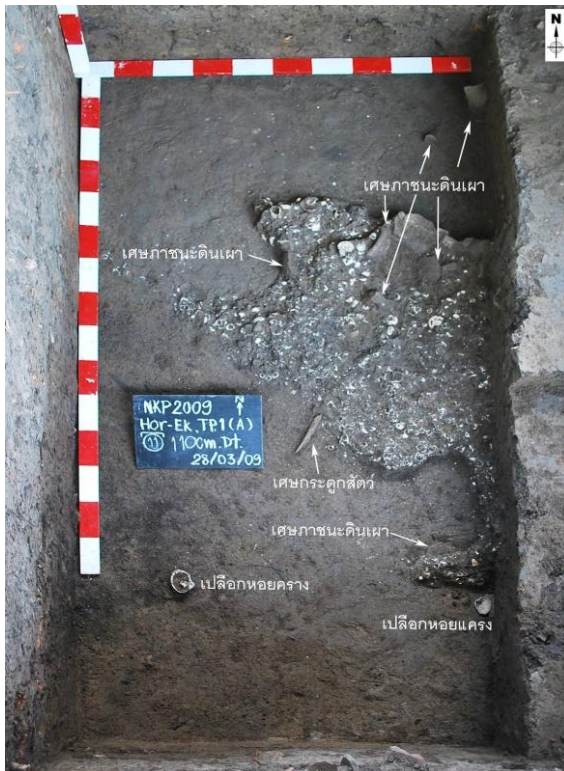
จากการขุดค้นพบว่ามีชั้นวัฒนธรรมสมัยโบราณเพียงชั้นเดียว รวมความหนาของชั้นทับถมราว 120 เซนติเมตร โดยหลักฐานระยะแรกเริ่มพบที่ระดับล่างสุด 160 cm.dt.¹ ส่วนกิจกรรมระยะสุดท้ายอยู่ที่ชั้นดินตอบนบที่ระดับ 40 cm.dt. ระยะเวลาหลังจากนั้นซึ่งเป็นช่วงที่มีการทิ้งร้างไปแล้วคงไม่มีการประกอบกิจกรรมใดๆ ที่แหล่งนี้อีก จนกระทั่งมีการปรับไถพื้นที่ในระหว่างการก่อสร้างโรงเรียนหอยเควิทยา ทำให้ได้พบวัตถุสมัยปัจจุบันปะปนอยู่ในชั้นดินตอบนบๆ (แผนผังที่ 1)

แผนผังที่ 1 สรุปลักษณะของชั้นหลักฐาน
ที่ปรากฏในหลุมขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอยเค

¹ ย่อมาจาก centimeter datum คือ ความลึกจากเส้นระดับอ้างอิงสมมติ (datum line) ที่กำหนดขึ้นเพื่อวัดตำแหน่งของหลักฐานที่พบในหลุมขุดค้นให้มาจากระนาบเดียวกัน

ในชั้นวัฒนธรรมหลักยังประกอบด้วยชั้นหลักฐานย่อยๆ เพราะได้พบชั้นกองเปลือกหอย ซึ่งมีความหนาแน่นที่สุดในระดับความลึก 100 – 120 cm.dt. (ภาพที่ 39) ชั้นกิจกรรมหนาแน่นตอนกลางที่พบเศษภาชนะดินเผาตกแต่งด้วยลายประทับในช่องสี่เหลี่ยมแบบทวารวดี (80 – 90 cm.dt.) ชั้นหลักฐานที่พบชิ้นส่วนกรมจระเข้ (70 – 80 cm.dt.) (ภาพที่ 40) และชั้นกิจกรรมระยะสุดท้ายที่ระดับความลึก 40 – 70 cm.dt. ซึ่งได้พบหลักฐานทางโบราณคดีหลากหลายประเภทและมีความหนาแน่นมาก

ภาพที่ 39 ชั้นกองเปลือกหอยที่ขุดค้นพบในระดับความลึก 110 cm.dt.

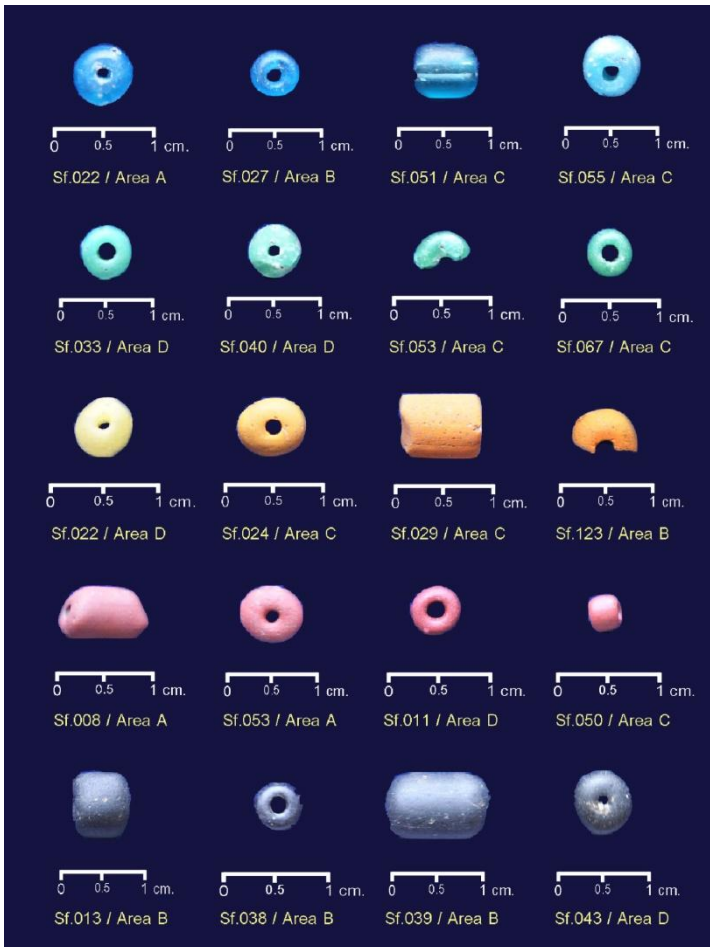
ภาพที่ 40 ชั้นส่วนกรามจะเข้ที่ขุดค้นพบในระดับความลึก 70 – 75 cm.dt.

สรุปผลการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอยเค

ผลการวิเคราะห์โบราณวัตถุ

ในการขุดค้นได้พบหลักฐานทางโบราณคดีหลายประเภท ที่พบมากที่สุดคือ เศษภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดา (earthenware) ซึ่งมีมากถึง 205 กิโลกรัม นอกจากนี้ยังพบชิ้นส่วนก้อนอิฐ ก้อนดินเผาไฟ ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ (กวาง หมู วัว/ควาย เต่า ปลา เป็นต้น) และ เปลือกหอย (14.8 กิโลกรัม) ซึ่งมีทั้งเปลือกหอยน้ำจืดและเปลือกหอยทะเล

โบราณวัตถุชิ้นพิเศษ (special finds) ที่ขุดพบมีหลายประเภท ได้แก่ ลูกปัด แก้วซึ่งพบ 46 ลูก กระเบื้องดินเผา ตะคันดินเผา หัวแหวนทำจากหินกึ่งมีค่าตระกูลควอตซ์สีม่วง (amethyst) ตะกรัน (slag) และชิ้นส่วนท่อลมดินเผา (tuyere) ที่เป็นส่วนหนึ่งของเตาถลุงหรือหลอมโลหะ เป็นต้น (ภาพที่ 41)

ภาพที่ 41 ลูกปัดแก้วที่พบจากการขุดค้น

โดยสรุปแล้วหลักฐานที่พบทั้งจากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอยเอ็กในครั้งนี้ แบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทหลัก คือ

1. หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในครัวเรือนทั่วไป (domestic context) ได้แก่ กิจกรรมเกี่ยวกับการยังชีพ (อาหารการกิน การเลี้ยง/ล่า/จับสัตว์) และ กิจกรรมการถลุง-ตีเหล็ก

2. หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม-ความเชื่อ (ritual context) ได้แก่ ร่องรอยหลักฐานของศาสนสถาน และภาชนะที่อาจใช้ในกิจพิธี

ทั้งนี้ยังสามารถแบ่งหลักฐานข้างต้นออกได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. ทรัพยากรที่หาได้ง่ายในพื้นที่ หรือสิ่งของที่ผลิตขึ้นเองในท้องถิ่น เช่น ภาชนะดินเผา กระดุกสัตว์ เปลือกหอย เป็นต้น

2. สิ่งของที่นำจะได้มาจากการค้าขาย/แลกเปลี่ยนกับชุมชนภายนอก หรือนำวัตถุดิบมาจากต่างถิ่น ได้แก่ ลูกปัดแก้ว วัตถุประเภทหิน เครื่องมือโลหะ

ลำดับชั้นวัฒนธรรมของหลุมขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก

จากการวิเคราะห์สามารถมองเห็นความแตกต่างของชั้นวัฒนธรรมในหลุมขุดค้นได้อย่างชัดเจน โดยกำหนดชื่อเรียกชั้นวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างกันเป็น 2 ช่วง ดังนี้

ช่วงแรก คือตั้งแต่ระดับความลึก 70 – 160 cm.dt. จัดเป็น “หอยเอกระยะที่ 1”

ช่วงหลัง คือตั้งแต่ระดับความลึก 40 – 70 cm.dt. จัดเป็น “หอยเอกระยะที่ 2”

ความแตกต่างของแต่ละชั้นวัฒนธรรมที่พบนี้สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเด็นหลักๆ ได้แก่

1. แบบแผนการยังชีพ

ในชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกพบเปลือกหอยมีน้ำหนักรวมกัน 14.8 กิโลกรัม ซึ่งมนุษย์นำหอยมาทำเป็นอาหาร ทั้งเปลือกหอยน้ำจืด ได้แก่ หอยโข่ง (*Pila ampullacea*) หอยขม (*Filopaludina martens*, *Eyriesia eyriesi*) หอยกาบ (*Ensidon sp.*, *Pseudodon sp.*, *Uniandra contradens*) หอยทราย (*Scabies crispata*, *Corbicula sp.*) หอยเจดีย์ (*Adamietta housei*, *Tarebia granifera*, *Clea (Anentome) helena*) และเปลือกหอยทะเล ได้แก่ หอยแครง (*Anadara granosa*)

และหอยคราง (*Anadara inaequalis*)² แต่กลับไม่พบเปลือกหอยเลยในชั้นวัฒนธรรมช่วงหลัง (ซึ่งชุดค้นในพื้นที่มากกว่า)

ดังนั้นประชากรที่เคยอาศัยอยู่บริเวณนี้อาจมีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมการบริโภคบางอย่าง ซึ่งอาจสัมพันธ์กับความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในแหล่งน้ำใกล้เคียงที่มีสภาพเปลี่ยนไป ดังมีข้อสันนิษฐานว่าแม่น้ำบางแก้วที่ไหลผ่านเมืองได้ตื่นขึ้นลงไปในช่วงปลายของสมัยทวารวดี

2. วัตถุสิ่งของต่างถิ่น

จากการชุดค้นได้พบลูกปัดแก้วเฉพาะในชั้นวัฒนธรรมช่วงหลังเท่านั้น ข้อมูลจากการวิเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ โดย กฤษณ์ วันอินทร์ (คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์) และพิศุทธิ์ จารารัตน์ (กรมวิทยาศาสตร์ทหารบก)³ บ่งชี้ว่า ตัวอย่างของลูกปัดแก้วที่ทำกรวิเคราะห์มีองค์ประกอบทางเคมีแตกต่างกัน ดังนั้นคงไม่ได้ถูกผลิตมาจากแหล่งเดียวกัน ลูกปัดแก้วจึงเป็นสินค้าที่มาจากต่างถิ่น

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานประเภทหิน คือ หินทราย หินทรายแป้ง และหินโคลน ซึ่งคงนำมาจากแหล่งผลิตแถบอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี (Indrawooth 2008: 307 – 315) และหลักฐานประเภทโลหะซึ่งพบอยู่ในชั้นวัฒนธรรมช่วงหลังเท่านั้น โดยที่ไม่มีแหล่งแร่โลหะในเขตจังหวัดนครปฐมอีกเช่นเดียวกัน

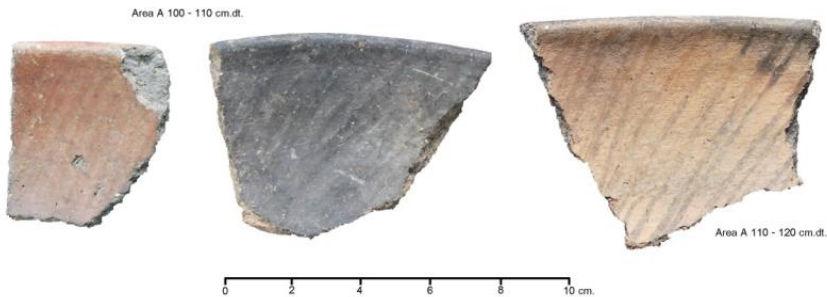
² การวิเคราะห์ชนิดเปลือกหอยที่พบจากการชุดค้นแหล่งหอยเอ็กได้รับความอนุเคราะห์จาก รองศาสตราจารย์ ดร.ดวงเดือน ไกรลาศ ภาควิชาชีววิทยา คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

³ มีการวิเคราะห์ตัวอย่างลูกปัดแก้วที่ได้จากการชุดค้นแหล่งหอยเอ็ก ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์หลายเทคนิค ได้แก่ การวิเคราะห์รอยลึกด้วยเครื่อง SEM/EDX การวิเคราะห์อนุภาคด้วยเทคนิค PIXE (Particle-induced X-ray Emission) และการใช้ลำแสงซินโครตรอน (Synchrotron)

3. เศษภาชนะดินเผา

จากการวิเคราะห์เศษภาชนะดินเผาอย่างละเอียด ทำให้ได้พบเทคนิคการตกแต่งภาชนะที่ใช้เป็นตัวบ่งชี้ถึงลำดับชั้นทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน เพราะได้พบการทำลายเขียนสี และลายขีดมันภายในภาชนะทรงชามจากชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกเท่านั้น ขณะที่ในชั้นวัฒนธรรมช่วงหลังซึ่งพบเศษภาชนะดินเผาในปริมาณมากกลับไม่พบเทคนิคทั้ง 2 แบบนี้เลยแม้แต่ชิ้นเดียว

โดยการขุดค้นในชั้นวัฒนธรรมระยะแรกได้พบเศษภาชนะลายเขียนสีเพียง 7 ชิ้น มีทั้งชิ้นส่วนปาก ไหล่ภาชนะ และชิ้นส่วนลำตัว มีทั้งลายเขียนสีแดง ลายเขียนสีขาว และลายเขียนสีแดงสลับสีขาว ในการขุดค้นชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกยังได้พบชิ้นส่วนปากภาชนะทรงชาม จำนวน 27 ชิ้น ที่มีการขีดพื้นผิวภายในให้เป็นเส้นสีดำหรือเป็นเส้นมันวาว แต่ไม่พบเทคนิคนี้ในชั้นวัฒนธรรมระยะที่ 2 เลย (ภาพที่ 42)

ภาพที่ 42 ชิ้นส่วนปากภาชนะทรงชาม ที่มีการขีดพื้นผิวภายในให้เป็นเส้นๆ

เทคนิคการขีดพื้นผิวภายในภาชนะให้เป็นเส้นสีดำนี้รู้จักกันมาก่อนในกลุ่มภาชนะที่เรียกกันว่า “พิมายดำ” (phimai black) เพราะพบเป็นครั้งแรกจากการขุดค้นที่ปราสาทพิมาย นครราชสีมา เมื่อ พ.ศ. 2507 (Welch and McNeill 2004: 523) ภาชนะดินเผาแบบนี้ส่วนมากเป็นทรงชาม มักมีเนื้อภาชนะสีดำ ส่วนการขีดมันที่

พื้นผิวภายในนิยมทำเป็นลายเส้นเรขาคณิต (Ibid.: 527 – 540) ภาชนะแบบพิมายดำนี้จัดเป็นภาชนะประเภทเด่นในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายช่วงยุคเหล็กของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 4 - 12 (Ibid.: 540 – 541 ; รัชณี ทศรัตน์ และอำพัน กิจงาม 2547: 186, 188) นอกจากนี้ในการชุดค้นแหล่งโบราณคดีบางแห่งในภาคกลางก็ได้พบภาชนะดินเผาที่มีลายขัดมันด้วย

เบนเน็ต บรอนสัน ผู้ทำการชุดค้นเมืองโบราณจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ ได้กล่าวถึงภาชนะทรงขามที่มีการขัดพื้นผิวภายในว่า พบอยู่ในชั้นวัฒนธรรมยุคเหล็กตอนปลายจนถึงช่วงที่มีการติดต่อกับวัฒนธรรมอินเดีย คือตั้งแต่ราวต้นพุทธกาลจนถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 (Bronson 1976: 272 – 273) และพบอีกในชั้นวัฒนธรรมพูนดินตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 12 (Ibid.: 134 - 135, 389 - 391, fig. Vip) ขณะที่ในชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 15 จะพบเทคนิคนี้ไม่มากนัก (Ibid.: 192)

การชุดค้นที่เมืองชัยจำปา จังหวัดลพบุรี พบว่าในชั้นวัฒนธรรมยุคเหล็ก ราว 2,500 - 1,500 ปีมาแล้ว (คือตั้งแต่ต้นพุทธกาลจนถึงพุทธศตวรรษที่ 11) จะนิยมตกแต่งพื้นผิวภาชนะด้วยการขัดมัน (สว่าง เลิศฤทธิ์ 2547: 40) ขณะที่ในชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดีราว 1,500 - 1,200 ปีมาแล้ว (ราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 14) แทบไม่พบเทคนิคการขัดมันเลย (เรื่องเดียวกัน: 41)

การทำลวดลายขัดมันบนพื้นผิวภายในภาชนะทรงขาม จึงเป็นเทคนิคที่มีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย พบทั้งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางของไทย แต่เทคนิคนี้ก็ไม่ใช่ลักษณะเด่นที่จะนำมาใช้กำหนดว่าสิ้นสุดชั้นวัฒนธรรมสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ในทางตรงกันข้ามการปรากฏเทคนิคขัดมันแบบนี้ในแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีกลับสะท้อนว่า ลักษณะบางประการของวัฒนธรรมในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายยังคงมีความสืบเนื่องมาในสมัยทวารวดี ดังนั้นวัฒนธรรมทวารวดีจึงมีพื้นฐานส่วนหนึ่งมาจากวัฒนธรรมในช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายนั่นเอง

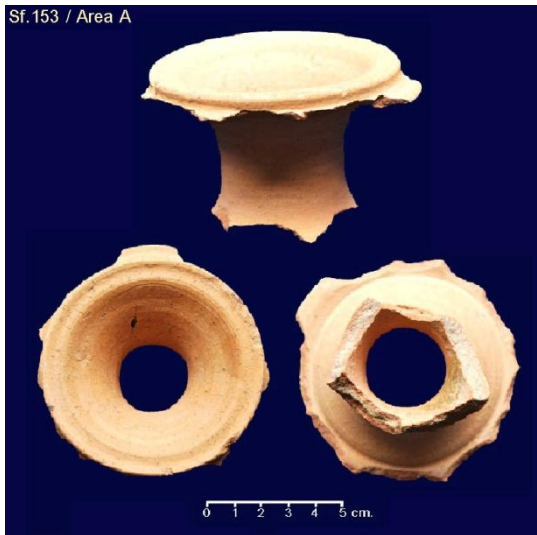
ควรกล่าวไว้ด้วยว่า การจัดแบ่งข้างต้นนี้ไม่ได้มุ่งที่จะแปลความว่าที่แหล่งโบราณคดีหอยเคเคยปรากฏมีวัฒนธรรม 2 แบบที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง เพราะหลักฐานที่ขุดพบส่วนใหญ่ก็แสดงให้เห็นว่ามีความต่อเนื่องกันตั้งแต่ระยะแรกจนถึงระยะสุดท้าย การจัดแบ่งนี้จึงเป็นเพียงการตั้งข้อสังเกตถึงลักษณะบางประการที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลาย่อยๆ เท่านั้น

อายุสมัยของแหล่งโบราณคดีหอยเค

จุดประสงค์หลักของการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอยเคคือ ต้องการทราบว่ามีการประกอบกิจกรรมเกิดขึ้นในช่วงอายุเท่าใดบ้าง ดังนั้นจึงวิเคราะห์ในรายละเอียดส่วนนี้ ทั้งการกำหนดอายุสมัยเชิงเทียบ (Relative Dating) และค่าอายุสัมบูรณ์ (Absolute Date) ที่ได้มาจากเทคนิควิธีการทางวิทยาศาสตร์

การกำหนดอายุเชิงเทียบ

หลักฐานชั้นเด่นที่ขุดพบในชั้นดินตอนล่างสุดที่มีความลึก 140 -160 cm.dt. ซึ่งเป็นชั้นกิจกรรมระยะแรกเริ่มที่ปรากฏในหลุมขุดค้น คือ ชั้นส่วนที่คาดว่าเป็นปากของหม้อมีพวยหรือกุ่มที่ ปากหม้อชั้นนี้มีลักษณะคล้ายกับปากภาชนะแบบ TQE ขุดพบที่จันเสน ซึ่งบรอนสัน ระบุว่ามียุราวพุทธศตวรรษที่ 8 – 12 (Bronson 1976: 337, fig.VIj) (ภาพที่ 43) ผู้เขียนจึงใช้ปากหม้อมีพวยชั้นดังกล่าวมาเป็นตัวกำหนดอายุชั้นหลักฐานระยะแรกสุดของแหล่งหอยเคว่าอาจมีกิจกรรมเกิดขึ้นแล้วในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 - 12

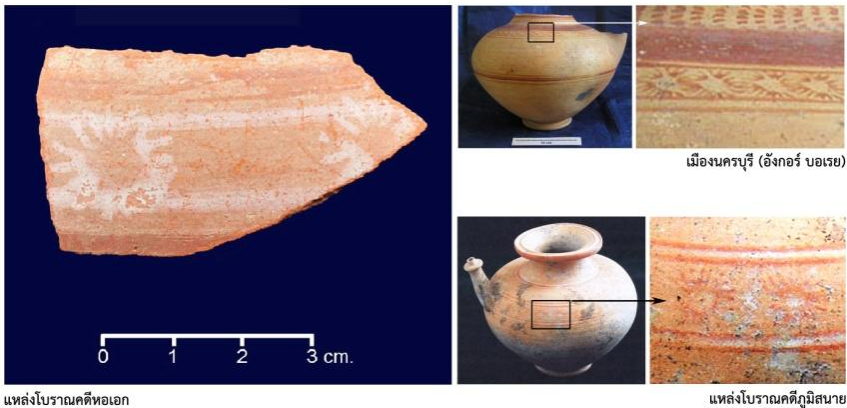

ภาพที่ 43 ชิ้นส่วนปากของหม้อมีพวย พบจากการชุดค้นแหล่งห่อเอก

ถัดขึ้นมาที่ระดับความลึก 100 – 110 cm.dt. ได้ขุดพบเศษภาชนะดินเผาที่ตกแต่งด้วยลายเขียนสีเป็นแนกลลายรูปดวงอาทิตย์ (หรือดอกไม้) ซึ่งเทียบได้กับลายเขียนสีที่ปรากฏบนภาชนะที่ บางใบที่ค้นพบในกัมพูชา Shawn Szjeda Fehrenbach ได้กล่าวถึงภาชนะที่เมืองนครบุรีทางใต้ของกัมพูชา ซึ่งมีภาชนะแบบหนึ่งกำหนดเรียกว่า “fine buffware” หรือภาชนะที่มีเนื้อละเอียดสีนวล ประกอบด้วยภาชนะประเภทจานมีเชิงหรือพานและกุ่มที่ และได้ตีพิมพ์ภาพภาชนะที่ใบหนึ่งที่มีลายเขียนสีคล้ายรูปดวงอาทิตย์ จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองนครบุรี เขากำหนดอายุภาชนะแบบนี้ไว้ในราวพุทธศตวรรษที่ 9 - 11 (Fehrenbach 2009: 36 – 38)

นอกจากนี้ ในการชุดค้นที่ภูมิสนาย (Phum Snay) จังหวัดบันเตียเมียนเจย (Banteay Meanchey) ซึ่งเป็นแหล่งฝังศพของชุมชนโบราณที่กำหนดอายุในเบื้องต้นจากตัวอย่างถ่าน (C-14) อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 6 - 11 (Yasuda and Phoeurn 2008: 37) ก็ได้พบภาชนะที่มีลายเขียนสีเป็นแนกลลายรูปดวงอาทิตย์ 1 ใบ โดยฝังเป็นของอุทิศให้กับหลุมฝังศพหมายเลข 7 (Ibid.: 21) ค่าอายุจากตัวอย่าง

ถ่านที่พบในชั้นดินนี้ตรงกับช่วง พ.ศ. 923 – 1083 และ พ.ศ. 943 – 1083 ตามลำดับ (Ibid.: 19, 37) หม้อกุ่มที่ใบนี้จึงน่าจะมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 – 11 และอาจเป็นไปได้ว่า เศษภาชนะดินเผามีลายเขียนสีเป็นรูปคล้ายดวงอาทิตย์จากแหล่งโบราณคดีหอเอกก็มีอายุอยู่ในช่วงเวลาใกล้เคียงกันด้วย (ภาพที่ 44)

ภาพที่ 44 เศษภาชนะลายเขียนสีเป็นรูปคล้ายดวงอาทิตย์
(ที่มา: Yasuda and Phoeurn 2008: front cover)

หลักฐานชิ้นต่อมาที่นำมากำหนดอายุช่วงกลางของการประกอบกิจกรรมที่แหล่งหอเอกได้ดีคือ เศษภาชนะมีลายประทับในช่องสี่เหลี่ยม ซึ่งเป็นลายก้นขดที่เป็นองค์ประกอบของช่อดอกไม้ โดยชุดค้นพบที่ระดับความลึก 80 - 90 cm.dt. บรอนสันกล่าวว่าชุดพบเศษภาชนะแบบนี้เฉพาะในชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดีที่เมืองจันเสน มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 15 (Bronson 1976: 434 – 440) (ภาพที่ 45)

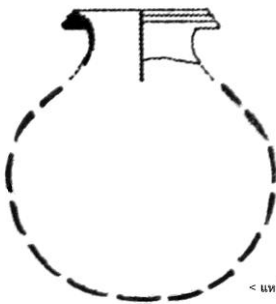
หอยเอ็ก เมืองนครปฐมโบราณ

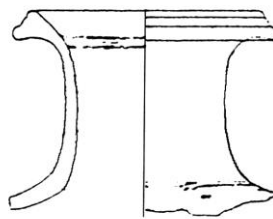
เมืองจันเสน จ.นครสวรรค์

ภาพที่ 45 เศษภาชนะดินเผาที่มีลายประทับในช่องสี่เหลี่ยม

ส่วนการกำหนดอายุช่วงเวลาสิ้นสุดของการประกอบกิจกรรมนั้นวิเคราะห์ได้ง่าย เพราะไม่พบโบราณวัตถุที่จะมีอายุหลังกว่าสมัยทวารวดี โบราณวัตถุที่นำมาใช้เทียบเคียงอายุได้คือ ชิ้นส่วนปากภาชนะลักษณะคล้ายไหคอสูง (หรือคนโท?) ที่พบในระดับ 50 – 60 cm.dt. ซึ่งเทียบได้กับปากภาชนะแบบ QTB (อาจเป็นส่วนของไหคอสูงหรือกุ่มที่) จากชั้นวัฒนธรรมทวารวดีที่เมืองจันเสน (Ibid.: 177, 427 – 429) (ลายเส้นที่ 1)

< แหล่งโบราณคดีหอยเอ็ก

ปากภาชนะแบบ QTB ขุดพบที่เมืองจันเสน

ลายเส้นที่ 1 ชิ้นส่วนปากภาชนะจากหอยเอ็ก (ซ้าย) และจันเสน (ขวา)
(ที่มา: Bronson 1976: fig. Vis)

ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อน

ผู้เขียนได้ส่งหลักฐานจำนวน 7 ตัวอย่างที่ขุดพบในระดับชั้นดินสมมติต่าง ๆ ไปกำหนดอายุด้วยวิธีเรืองแสงความร้อน (Thermoluminescence) ที่ห้องปฏิบัติการของภาควิชาวิทยาศาสตร์พื้นพิภพ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ซึ่งได้ผลตามตารางที่ 1 ในหน้า 96

จากตารางแสดงค่าอายุจะเห็นได้ว่า อายุที่ได้จากเปลือกหอยโข่ง (A_0004) มีความเก่าแก่มาก ซึ่งไม่สอดคล้องกับผลการกำหนดอายุเชิงเทียบ แต่จะสังเกตได้ว่าค่าอายุนี้มีค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานสูงคือ ± 222 ปี เช่นเดียวกับค่าอายุที่ได้จากก้อนอิฐ (A_0242) ที่มีค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานสูงถึง ± 305 ปี

จะสังเกตได้ว่า ค่าอายุที่ได้จากตัวอย่าง A_0243 จากระดับ 110 – 120 cm.dt. ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6 – 9 นั้นมีความสอดคล้องกับผลการกำหนดอายุเชิงเทียบชั้นส่วนปากหม้อมีพวย ซึ่งอาจมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 8 – 12 ส่วนค่าอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 10 – 11 จากตัวอย่าง A_0240 และ A_0241 ก็สัมพันธ์กับการค้นพบเศษภาชนะเขียนสีที่มีลายคล้ายดวงอาทิตย์ซึ่งกำหนดอายุเชิงเทียบได้ในราวพุทธศตวรรษที่ 10 – 11

อายุเชิงเทียบของเศษภาชนะลายเขียนสีเป็นรูปคล้ายดวงอาทิตย์อาจสัมพันธ์กับค่าอายุที่ได้จากตัวอย่างก้อนอิฐหมายเลข A_0002 ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 11 – 13 ส่วนตัวอย่างก้อนอิฐ A_0003 ก็มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 – 15 สอดคล้องกับผลการกำหนดอายุเชิงเทียบจากหลักฐานในระดับชั้นดินตอนบน น่าสังเกตว่าไม่มีค่าอายุที่อยู่ในช่วงหลังจากพุทธศตวรรษที่ 16 ลงมา ดังนั้นกิจกรรมระยะสุดท้ายที่ปรากฏภายในหลุมชุดค้นของแหล่งโบราณคดีหอยเอ็กคงอยู่ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงพุทธศตวรรษที่ 16

ตารางที่ 1 แสดงผลการกำหนดอายุด้วยวิธีเรียงแสงความร้อน					
หมายเลข	ตัวอย่าง	ระดัปีบ (cm.dt.)	ค่าอายุ (ปีมาแล้ว)	ค่ากลาง (ปี พ.ศ.)	ช่วงอายุ
A_0003	ชิ้นส่วนก้อนอิฐ	40 – 50	1,220 ± 97 B.P.	พ.ศ. 1332	พ.ศ. 1235 – 1429
A_0240	เศษหม้อสีส่น	40 – 50	1,543 ± 77 B.P.	พ.ศ. 1010	พ.ศ. 933 – 1087
A_0241	ก้อนดินเผาไฟ	50 – 60	1,552 ± 93 B.P.	พ.ศ. 1001	พ.ศ. 908 – 1094
A_0242	ชิ้นส่วนก้อนอิฐ	60 - 70	1,477 ± 305 B.P.	พ.ศ. 1076	พ.ศ. 771 – 1381
A_0002	ชิ้นส่วนก้อนอิฐ	90 – 100	1,410 ± 112 B.P.	พ.ศ. 1142	พ.ศ. 1030 – 1254
A_0243	เศษภาชนะดินเผา	110 – 120	1,842 ± 120 B.P.	พ.ศ. 711	พ.ศ. 591 – 831
A_0004	เปลือกหอยโข่ง	120 – 140	2,772 ± 222 B.P.	ก่อน พ.ศ. 220 ปี	442 ปีก่อน พ.ศ. – พ.ศ. 2

สรุปผลการชุดคัน

บริเวณแหล่งโบราณคดีหอยเคน่าจะมีการอยู่อาศัยของมนุษย์อย่างรวดเร็วที่สุดในราวพุทธศตวรรษที่ 8 หรือช้าที่สุดในราวพุทธศตวรรษที่ 11 ประชากรกลุ่มนี้ยังคงอยู่อาศัยมาอย่างต่อเนื่องจนถึงช่วงเวลาที่เจริญรุ่งเรืองสูงสุดของชุมชน ซึ่งน่าจะเกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 จนถึงครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่ 15 แล้วผู้คนกลุ่มนี้ได้ละทิ้งถิ่นฐานไป ซึ่งคาดว่าเกิดขึ้นในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 16

ข้อมูลจากการชุดคันที่แหล่งโบราณคดีหอยเคมีความสอดคล้องกับผลการชุดคันของผาสุข อินทราวุธ เมื่อ พ.ศ. 2524 คือได้พบชั้นวัฒนธรรมเพียงชั้นเดียว แต่ในการศึกษาครั้งนี้ยังได้ข้อสังเกตเพิ่มเติมที่ใช้เป็นตัวแบ่งลำดับชั้นวัฒนธรรมออกไปได้เป็น 2 ช่วง คือ ชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกซึ่งจะพบการตกแต่งภาชนะด้วยลายเขียนสี และมีเทคนิคการขัดผิวภายในของภาชนะทรงสามให้เป็นเส้นมันวาวหรือมีสีดำ ขณะที่ในชั้นวัฒนธรรมช่วงหลังจะไม่พบเทคนิคดังกล่าวเลย

นอกจากนี้ยังพบว่ามีความแตกต่างกันระหว่างชั้นวัฒนธรรม ทั้งในด้านแบบแผนการยังชีพ ซึ่งพบเปลือกหอยที่มนุษย์นำหอยมาเป็นอาหารเฉพาะในชั้นวัฒนธรรมช่วงแรก ส่วนในชั้นวัฒนธรรมช่วงหลังมีการปรากฏวัตถุสิ่งของที่มาจากต่างถิ่นเพิ่มมากขึ้น ได้แก่ ลูกปัดแก้ว เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากวัสดุประเภทหินและโลหะ

บทที่ 5

การศึกษาชุดค้น “แหล่งโบราณคดีในตำบลธรรมศาลา”

ผลการขุดค้นแหล่งโบราณคดีห่อเอกสารจำเป็นต้องมีการตรวจสอบโดยการขุดค้นแหล่งโบราณคดีอื่นๆ เพิ่มเติม ผู้เขียนจึงเลือกขุดค้นแหล่งโบราณคดีในตำบลธรรมศาลา พื้นที่นี้อยู่ทางซีกตะวันออกของเมืองซึ่งยังไม่เคยมีการขุดค้นมาก่อน การขุดค้นในปี พ.ศ. 2553 จึงมีเป้าหมายในการค้นหาร่องรอยหลักฐานการประกอบกิจกรรมของชุมชนโบราณทางปากตะวันออกของเมือง

ที่ตั้งของแหล่งโบราณคดี

แหล่งโบราณคดีในตำบลธรรมศาลา ตั้งอยู่บริเวณหมู่ 4 ตำแหน่งของแหล่งตรงกับพิกัด UTM 47619858E / 1527627N แหล่งนี้มีสภาพเป็นเนินดินขนาดใหญ่ ใกล้กับลำน้ำบางแก้วช่วงที่ไหลมาจากทางตะวันตกแล้ววกลงใต้ ก่อนจะไหลออกนอกเมืองไปทางตะวันออกผ่านวัดธรรมศาลา

ข้อมูลจากการสำรวจ

สภาพในปัจจุบันของแหล่งมีบ้านเรือนราษฎรตั้งอยู่ แต่ก็ไม่หนาแน่นมากนัก พื้นที่บางบริเวณจึงยังไม่ถูกปรับเปลี่ยนจากสภาพดั้งเดิมไป โดยเฉพาะทางตอนใต้ของเนินดินซึ่งเป็นป่ากระถินที่มีเศษภาชนะดินเผาระจัดกระจายตามพื้นผิวดินเป็นจำนวนมาก สำหรับจุดที่พบหลักฐานทางโบราณคดีที่น่าสนใจและได้เก็บข้อมูลมานั้นมี 4 แห่ง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

บ้านนายประสม นาคใหญ่

โครงการสำรวจกลุ่มน้ำบางแก้ว-บางแหม ได้เคยลงสำรวจพื้นที่บริเวณที่ดินของนายประสม นาคใหญ่ (บ้านเลขที่ 81/1 หมู่ 3) หลักฐานที่พบในครั้งนั้นประกอบด้วย เศษภาชนะดินเผา เบ้าดินเผา กระสุนดินเผา แวดินเผา ตะคันดินเผา และชิ้นส่วนหินบด (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ 2549: 63 – 65) ในปัจจุบันก็ยังสามารถพบโบราณวัตถุได้ทั่วไปบนพื้นผิวดิน

บ้านนายวีระ ทวีคุณ

บ้านของนายวีระ ทวีคุณ (เลขที่ 114 หมู่ที่ 3) ตั้งอยู่ปลายเนินติดกับลำน้ำบางแก้วเดิม ห่างจากบ้านนายประสมไปทางตะวันออกราว 80 เมตร ด้านหน้าบ้านเป็นแปลงผัก ซึ่งเคยนำดินมาถมให้สูงขึ้นเล็กน้อย เพราะเป็นพื้นที่ลาดไปทางตะวันออกลงสู่ลำน้ำบางแก้วเดิม ปัจจุบันลำน้ำตื้นเขินมีความกว้างเพียง 10 เมตร ส่วนทางด้านหลังบ้านมีหน้าตัดดินสูงราว 80 เซนติเมตรที่เกิดจากการปรับไถพื้นดินให้เรียบเพื่อปลูกบ้าน บริเวณนี้มีเศษภาชนะดินเผา เศษกระเบื้องดินเผา และอิฐกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป

นายวีระได้นำแท่นหินบดและหินบดทำจากหินทรายที่ขุดพบบริเวณแปลงผักหน้าบ้านมาให้ศึกษา (ภาพที่ 46) ทั้งยังเล่าอีกว่าในขณะที่ทำแปลงเกษตรก็มักได้พบลูกปัดโดยเฉพาะลูกปัดสีขาว แต่นายวีระกล่าวว่าจุดที่พบลูกปัดเป็นจำนวนมากคือบริเวณบ้านนายประสม นาคใหญ่ (สัมภาษณ์ นายวีระ ทวีคุณ, 4 กุมภาพันธ์ 2553)

ภาพที่ 46 หินบดและแท่นทำจากหินทราย เก็บรักษาไว้โดยนายวีระ ทวีคุณ

บ้านนายสนอง แก้วสุจริต

บ้านของนายสนอง แก้วสุจริต (เลขที่ 96 หมู่ 4) ตั้งอยู่ชายขอบตะวันตกของเนินดิน จากการสอบถามนายสนอง แก้วสุจริต (อายุ 74 ปี) นางสุพรรณี แก้วสุจริต (อายุ 70 ปี) และนางสุรตนา ช้างงาม (อายุ 51 ปี) ทำให้ทราบว่าบริเวณนี้เคยพบโบราณวัตถุจำนวนมากโดยเฉพาะลูกปัด (สัมภาษณ์ นายสนอง นางสุพรรณี แก้วสุจริต และนางสุรตนา ช้างงาม, 1 กุมภาพันธ์ 2553) เดิมบริเวณนี้เป็นพื้นที่ลาด

เอียงของปลายเนิน จึงมีการปรับไถที่ดินให้เรียบเพื่อปลูกบ้าน จนเกิดเป็นหน้าตัดดินสูงราว 1 เมตร ซึ่งมีเศษภาชนะดินเผาจำนวนมากปะปนอยู่ที่หน้าตัดดินนี้ ทั้ง 3 ทานได้ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลเป็นอย่างดี โดยนำโบราณวัตถุที่เก็บไว้มานำให้ศึกษา ได้แก่ ลูกปัดแก้ว ตะคันดินเผา และห้วงตีบุก ซึ่งวัตถุเหล่านี้พบในขณะขุดดินปลูกต้นไม้ขุดบ่อน้ำ หรือพบลูกปัดได้ภายหลังจากฝนตกที่ทำให้เกิดการชะล้างหน้าดินไป (ภาพที่ 47)

ภาพที่ 47 ลูกปัดแก้ว เก็บรักษาไว้โดยนายสนอง แก้วสุจริต

บริเวณป่ากระถิน

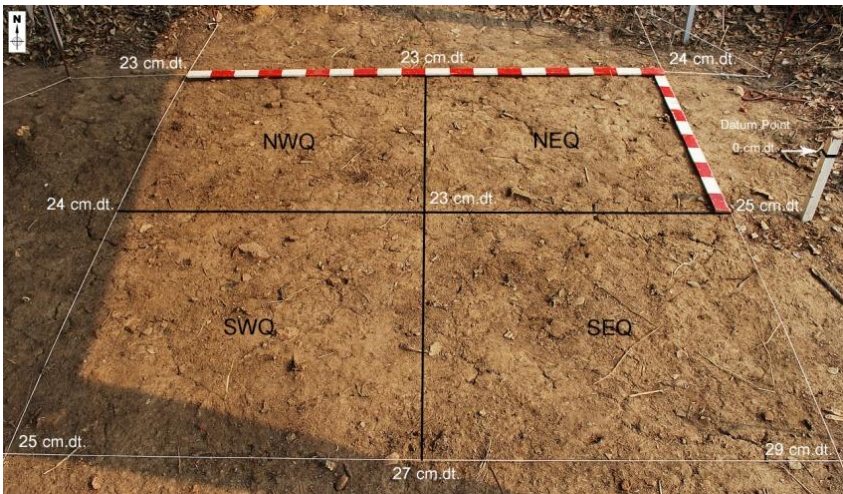
ป่ากระถินซึ่งมีอาณาบริเวณมากกว่า 10 ไร่ อยู่ในความดูแลของนางโสภา แก้วสุจริต (บ้านเลขที่ 95 หมู่ 4) ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่สูงที่สุดของเนินดินโบราณ ตามพื้นดินยังมีเศษภาชนะดินเผา ชิ้นส่วนหินบด เศษกระเบื้องดินเผา และก้อนอิฐ

กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป ราษฎรในพื้นที่หลายท่านยังเล่าว่าเคยมีเจดีย์เก่าแถบต้นตะโกใหญ่อีกด้วย โดยผู้เขียนเลือกที่จะทำการขุดค้นบริเวณป่ากระถินนี้ เพราะพื้นที่ยังไม่ถูกรบกวนมากนัก และคาดว่าจะได้พบหลักฐานทางโบราณคดีจำนวนมาก

ข้อมูลจากการขุดค้น

ตำแหน่งของหลุมขุดค้น

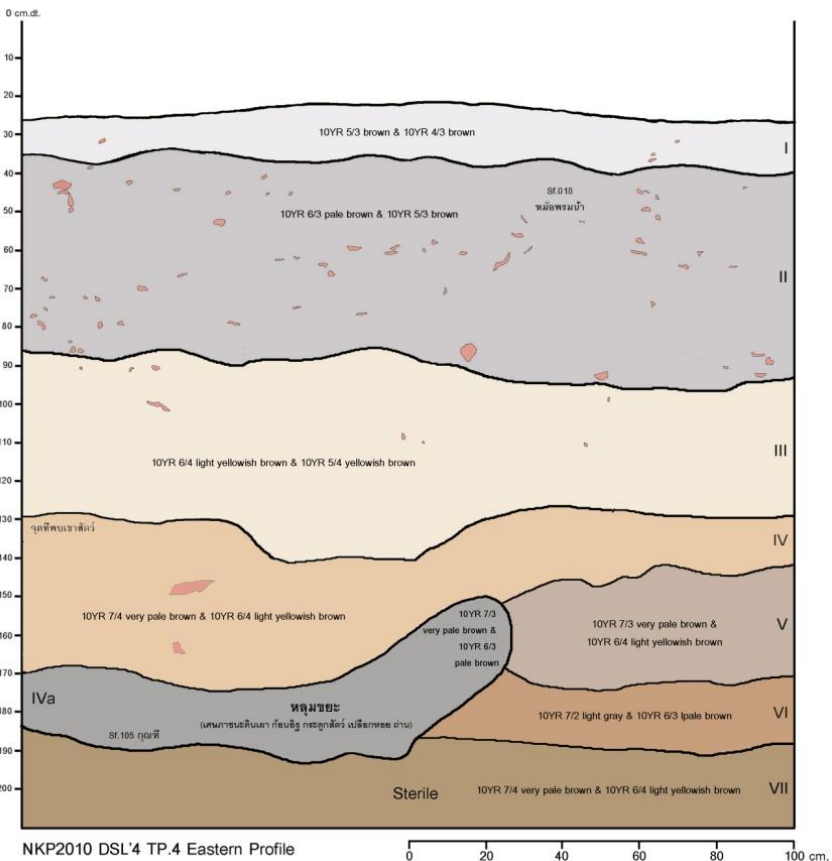
หลุมขุดค้นอยู่ในบริเวณป่ากระถินห่างจากบ้านนายประสม นาโคใหญ่มาทางใต้ราว 50 เมตร ห่างจากบ้านนางโสภา แก้วสุจริตมาทางตะวันออกประมาณ 90 เมตร และห่างจากลำน้ำบางแก้วเดิมมาทางตะวันตกราว 110 เมตร โดยการทำงานครั้งนี้เป็นการขุดค้นแบบสุ่ม (random excavation) กำหนดหลุมขุดค้นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส (grid system) ขนาด 2x2 เมตร (ภาพที่ 48)

ภาพที่ 48 หลุมขุดค้นในบริเวณป่ากระถินในเขตตำบลธรรมศาลา

สรุปลักษณะชั้นดินและชั้นหลักฐาน

การชุดค้นได้พบชั้นวัฒนธรรมสมัยโบราณที่มีความลึกรวมกันกว่า 150 เซนติเมตร โดยพบหลักฐานทางโบราณคดีตั้งแต่ระดับความลึก 40 cm.dt. (ลึกจากพื้นผิวดินเพียง 15 - 20 เซนติเมตร) จนถึงระดับความลึก 190 cm.dt. และได้ทำการชุดค้นต่อไปถึงระดับ 210 cm.dt. ซึ่งไม่พบหลักฐานทางโบราณคดีใดๆ แล้ว แต่ในพื้นที่ NWQ , SEQ และ SWQ ก็แทบไม่พบหลักฐานเลยตั้งแต่ระดับความลึก 120 cm.dt. ดังนั้นจึงทำการชุดค้นเสร็จสิ้นที่ระดับความลึกไม่เท่ากัน (แผนผังที่ 2)

แผนผังที่ 2 ผังชั้นดินด้านทิศตะวันออกของหลุมชุดค้นบริเวณป่ากระถิน

ชั้นวัฒนธรรมที่มีความลึกรวมกันกว่า 150 เซนติเมตรที่พบในหลุมชุดค้นนั้น ยังสามารถแบ่งเป็นชั้นหลักฐานย่อยๆ ได้ออกเป็น 5 ชั้น ได้แก่

ชั้นหลักฐานย่อยที่ 1

ระดับ 40 – 60 cm.dt. เป็นชั้นกิจกรรมระยะสุดท้าย พบหลักฐานทาง โบราณคดีกระจายกระจายทั่วทั้งหลุมชุดค้น เป็นชั้นที่มีความหนาแน่นของหลักฐาน มากที่สุด โดยเฉพาะที่ระดับ 50 – 60 cm.dt.

ชั้นหลักฐานย่อยที่ 2

ระดับ 60 - 80 cm.dt. เป็นชั้นที่พบเศษหม้อมีสันชิ้นใหญ่ซึ่งแตกมาจาก ภาชนะอย่างน้อย 9 ใบ กระจายตัวอยู่ในพื้นที่ฝังไต้ของหลุมชุดค้น (ภาพที่ 49)

ภาพที่ 49 ชั้นหลักฐานในระดับความลึก 60 - 70 cm.dt. พบชิ้นส่วนหม้อมีสันขนาดใหญ่

ชั้นหลักฐานย่อยที่ 3

ระดับ 80 – 100 cm.dt. มีความหนาแน่นของหลักฐานอยู่ในพื้นที่ฝังได้และทางตะวันออกเฉียงเหนือ (NEQ) ซึ่งพบกระดูกสัตว์เป็นจำนวนมาก

ชั้นหลักฐานย่อยที่ 4

ระดับ 100 – 130 cm.dt. โบราณวัตถุที่พบในชั้นดินนี้มีไม่มากนัก และพบเฉพาะในพื้นที่ฝังได้ (SEQ และ SWQ) จึงน่าจะเป็นช่วงที่มีกิจกรรมเกิดขึ้นเบาบาง

ชั้นหลักฐานย่อยที่ 5

ระดับ 130 – 190 cm.dt. คาดว่าเป็นหลุมขะ โดยพบอยู่ในพื้นที่ทาง ตะวันออกเฉียงเหนือ (NEQ) ในหลุมนี้มีหลักฐานหลายประเภทปะปนอยู่ ทั้งเศษ ภาชนะดินเผา (ภาชนะประเภทเด่นคือ กุณฑีและคนโทลายเขียนสีแดง) เศษกระเบื้องดินเผา ก้อนอิฐ เปลือกหอย (หอยโข่ง และหอยแครง) ชิ้นส่วนกระดูก สัตว์ (หลายชิ้นมีขนาดใหญ่ รวมทั้งพบเขาควายเป็นสภาพเกือบสมบูรณ์) ลักษณะดิน ภายในหลุมนี้มีสภาพคล้ายขี้เถ้าและมีเศษถ่านปะปนอยู่ด้วย (ภาพที่ 50 - 51)

ภาพที่ 51 ชั้นหลักฐานทางโบราณคดีในระดับความลึก 180 - 185 cm.dt.

ผลการวิเคราะห์หลักฐานทางโบราณคดี

หลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากการขุดค้นแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทหลักๆ เช่นเดียวกับข้อมูลจากแหล่งโบราณคดีหอเอ็ก คือ

1. หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในครัวเรือนทั่วไป แบ่งเป็น
 - หลักฐานที่บ่งชี้ถึงแบบแผนการยังชีพ อาหารการกิน และการเลี้ยง/ล่า/จับสัตว์ ได้แก่ ภาชนะดินเผา ชิ้นส่วนกระดูกสัตว์ และเปลือกหอย (พบเฉพาะหอยโข่งและหอยแครง)
 - กิจกรรมการถลุง/หลอมโลหะ? ได้แก่ ตะกรัน และเบ้าดินเผา
 - เครื่องประดับ ได้แก่ ลูกปัดแก้ว และลูกปัดดินเผา
 - สิ่งของเครื่องใช้อื่นๆ ประกอบด้วย เบ้าดินเผา ตะคันดินเผา ลูกกระสุน แวดินเผา วัตถุสำริด และชิ้นส่วนหินบด/แท่นหินบด
2. หลักฐานที่เกี่ยวข้องกับกิจพิธี/ความเชื่อ แบ่งเป็น
 - หลักฐานของศาสนสถาน ได้แก่ ก้อนอิฐ และชิ้นส่วนกระเบื้องดินเผา
 - ภาชนะที่อาจใช้ในกิจพิธี ได้แก่ ตะคัน คนโท กุณฑี และหม้อพรมน้ำ

ผลการวิเคราะห์ภาชนะดินเผา

จากการขุดค้นหลุมพบเศษภาชนะดินเผาจำนวน 100 กิโลกรัม เกือบทั้งหมดเป็นเศษภาชนะเนื้อดินธรรมดา มีเศษภาชนะเพียง 3 ชิ้นซึ่งเป็นภาชนะเนื้อแกร่งประเภทเครื่องเคลือบ

ภาชนะเนื้อดินธรรมดา

ถึงแม้ว่าข้อมูลส่วนใหญ่จากแหล่งโบราณคดีทั้ง 2 แห่งจะเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นหม้อมีสันที่มีรูปแบบไม่แตกต่างกัน หรือการปรากฏภาชนะลายเขียนสีในระดับชั้นดินตอนล่างๆ แต่สิ่งที่แตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัดคือ ที่หลุมขุดค้นบริเวณป่ากระถิ่นตำบลธรรมศาลาไม่มีเศษภาชนะดินเผาที่มีลวดลายขั้มนลายแม้แต่ชิ้นเดียว จึงมีความเป็นไปได้ว่า ช่วงเวลาในการปรากฏหลักฐานระยะแรกสุดที่หลุมขุดค้นนี้ไม่น่าจะมีอายุเก่าเทียบเท่ากับชั้นหลักฐานระยะแรกเริ่มที่แหล่ง

โบราณคดีห่อเอกสาร เพราะในระดับชั้นดินล่างสุดยังได้ขุดพบเศษภาชนะมีลายประทับเป็นกรอบสี่เหลี่ยมของสมัยทวารวดีด้วย

อาจกล่าวได้ว่า หลักฐานชั้นดินที่พบจากการขุดค้นที่ตำบลธรรมศาลาคือ ภาชนะดินเผา เพราะภาชนะบางชิ้นเป็นรูปแบบที่พบได้น้อย และบางชิ้นก็มีความงดงามเป็นพิเศษ อันประกอบด้วย คนโท กุณฑี ฝาภาชนะ และหม้อพรมน้ำ

1. คนโทเขียนลายสีแดง

จากการขุดค้นระดับชั้นดินตอนล่างซึ่งเป็นกลุ่มหลักฐานระยะแรกในหลุมขุดค้น ได้พบชิ้นส่วนคนโทเขียนลายสีแดงใบหนึ่งซึ่งผลิตขึ้นอย่างประณีต มีเนื้อดินละเอียดสีนวลและมีการตกแต่งพื้นผิวภายนอกอย่างงดงาม โดยการทาสีน้ำดินแล้วกรีดลายด้วยเครื่องมือปลายแหลม ตรงบริเวณไหล่ให้เป็นรูปคล้ายกลีบบัวหรือกระจัง จากนั้นจึงเขียนสีแดงลงไปภายในลายนั้น ซึ่งหากพบเต็มใบก็จะมีลายกลีบบัวนี้อยู่ 4 กลีบโดยรอบส่วนไหล่ นอกจากนี้ก็มีลายเขียนสีแดงเป็นแถบที่ส่วนคอและบริเวณขอบปากด้วย (ภาพที่ 52)

NKP 2010
DSL'4 TP.4
SI.095, 104, 107
NEQ 169 - 184 cm.dt.

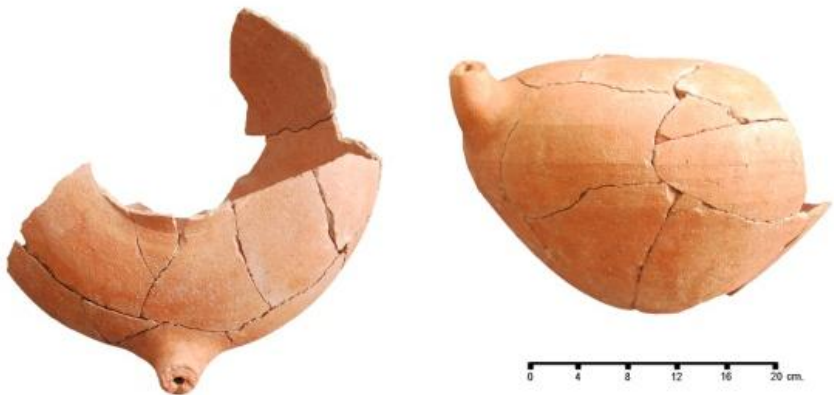
ภาพที่ 52 ชิ้นส่วนคนโทเขียนลายสีแดง พบที่ระดับตั้งแต่ 169 – 184 cm.dt.

สันนิษฐานว่าคนโทที่ขุดพบใบนี้คงเป็นภาชนะที่นำเข้ามาจากต่างถิ่น เพราะพบจำนวนน้อยมาก และด้วยคุณภาพในการผลิตที่มีความประณีตและการตกแต่งที่มีความงดงาม ดังนั้นคนโทใบนี้คงมีไว้ใช้ในกิจพิธีหรือโอกาสพิเศษมากกว่าใช้ในครัวเรือนทั่วไป

จากการพิจารณาลักษณะขอบปากของคนโทใบนี้ ซึ่งมีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลาง 13.07 เซนติเมตร โดยเทียบกับรูปแบบขอบปากภาชนะที่เมืองจันเสน พบว่ามีลักษณะขอบปากที่คล้ายคลึงกันคือ ขอบปากแบบ QTB หรือ QTD ซึ่งขุดพบอยู่ในชั้นวัฒนธรรมทวารวดี (ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 15) ที่เมืองจันเสน (Bronson 1976: 428 – 430)

2. กุณฑี

จากการขุดค้นชั้นหลักฐานระยะแรกยังได้พบกุณฑีหรือหม้อมีพวย ซึ่งมีเพียงครึ่งใบ แต่ก็พอสังเกตได้ว่าคงเป็นทรงหม้อก้นกลม (อาจมีเชิงหรือฐานเตี้ยๆ) มีพวยติดอยู่ตรงไหล่ แต่ส่วนปลายของพวยชำรุดหักไป เนื้อภาชนะหยาบ และไม่มีการตกแต่งพื้นผิว (ภาพที่ 53)

ภาพที่ 53 กุณฑีหรือหม้อมีพวย พบจากการขุดค้นที่ระดับ 186 cm.dt.

กุนที (kendi) (ผาสุข อินทราวูธ 2528: 22 ; Stark 2000: 79) เป็นภาชนะที่โดดเด่นประเภทหนึ่งของวัฒนธรรมทวารวดี ซึ่งน่าจะมียต้นแบบมาจากหม้อกุนทีของอินเดีย โดยในอินเดียนั้นใช้กุนทีทั้งในชีวิตประจำวันและใช้ในกิจพิธี ส่วนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ได้พบกุนทีตามเมืองสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์หลายแห่ง เช่น ตราเกี้ยว (Dung, Glover and Yamagata 2006: 223, fig. 21.16) ออกแก้ว ประเทศเวียดนาม เมืองนครบุรี ประเทศกัมพูชา (Stark 2000: 79 ; Tan 2003: 109 – 111 ; Rooney 2010: 170 – 171, 178 – 179) ไบก์ถาโน ประเทศพม่า (Thaw 1968: 43 – 44, fig. 67 ; Stargardt 1990: 267 - 270) และที่อินโดนีเซีย (Mundardjito, Pojoh and Ramelan 2003: fig. 9.2) ในไทยก็ได้พบกุนที (ส่วนมากเป็นชิ้นส่วนพวยกา) เป็นจำนวนมากตามเมืองโบราณสมัยทวารวดี เช่น เมืองคูบัว จังหวัดราชบุรี เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี บ้านคูเมืองอินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี เมืองจันเสน จังหวัดนครสวรรค์

สำหรับเมืองจันเสน ดร.บรอนสัน กล่าวว่า ชิ้นส่วนพวยกาที่ขุดพบส่วนใหญ่อยู่ในชั้นวัฒนธรรมสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 15 (Bronson 1976: 440 - 441, fig. VI.t) แต่บางชิ้นก็อาจมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 8 – 12 ก็ได้ (Ibid.: 518 – 523) จนกระทั่งตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา ได้มีโครงการศึกษาอย่างละเอียดเกี่ยวกับหลักฐานของวัฒนธรรมพูนดินที่เมืองนครบุรี ประเทศกัมพูชา (The Lower Mekhong Archaeological Project – LOMAP) มิเรียม สตาร์ก (Miriam T. Stark) หัวหน้าโครงการได้นำเสนอผลการจัดลำดับอายุสมัยภาชนะดินเผาไว้ และข้อมูลส่วนหนึ่งก็เกี่ยวข้องกับหม้อกุนทีโดยตรง

มิเรียม สตาร์ก จัดให้กุนทีเป็นภาชนะประเภทเด่นอยู่ในหมวดภาชนะเนื้อละเอียดมีสีนวล (fine buffware) กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 หรือ 9 ถึงพุทธศตวรรษที่ 12 (Stark 2000: 76 – 80) ทั้งยังกล่าวถึงผลการวิเคราะห์เนื้อดินของภาชนะกลุ่มนี้ด้วยวิธี inductively-coupled plasma mass spectrometry (ICP-MS) พบว่า เนื้อดินมีองค์ประกอบที่แตกต่างกันมาก จึงสันนิษฐานว่าไม่น่าจะผลิตขึ้นเองในท้องถิ่น หากแต่เป็นสิ่งที่นำเข้ามาจากต่างถิ่น (Ibid.: 81 – 82) ทำให้เห็นเครือข่ายการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างเมืองโบราณร่วมสมัยในช่วงเวลาแรกเริ่ม

ประวัติศาสตร์ผ่านการปรากฏหม้อกุกนที่เป็นจำนวนมากในภูมิภาคนี้ (Ibid.: 79 ; ผาสุข อินทราวุธ 2528: 23 – 24)

ถึงแม้ว่าผลการศึกษาที่เมืองนครบุรีจะแสดงให้เห็นว่า อาจมีกิจกรรมการผลิตหม้อกุกนที่ขึ้นใช้อย่างแพร่หลายในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 หรือ 9 จนถึงพุทธศตวรรษที่ 12 แต่ไม่จำเป็นว่ากุกนที่พบในหลุมชุดค้นตำบลธรรมศาลาจะต้องมีอายุอยู่ในช่วงเวลาดังกล่าว เพราะเราได้พบพวยกาหลายชิ้นในระดับชั้นดินตอนบนของหลุมชุดค้นด้วย และกุกนที่ใบนี้อาจผลิตขึ้นในชุมชนนี้เองก็เป็นได้ เพราะมีเนื้อดินค่อนข้างหยาบ ทั้งยังไม่มีการตกแต่งพื้นผิวภายนอกของหม้อ แต่ก็ควรมีการศึกษาวิเคราะห์องค์ประกอบของเนื้อภาชนะที่พบจากการชุดค้นครั้งนี้ในโอกาสต่อไป

3. ฝาภาชนะลายเขียนสีแดง

จากการชุดค้นได้พบฝาภาชนะชิ้นหนึ่งที่มีการตกแต่งด้วยลายเขียนสีแดง เป็นฝาจากภาชนะที่ขึ้นรูปด้วยแป้นหมุน เนื้อดินละเอียดมีสีนวล ทำเป็นทรงกลม ขอบชั้นลดหลั่นกันขึ้นไปจนถึงส่วนยอดที่เป็นปุ่มแหลม ซึ่งมีการเขียนลายสีแดงเป็นเส้นแถบใหญ่ๆตามชั้นขอบนี้ด้วย (ภาพที่ 54) หลักฐานชิ้นนี้ชุดพบที่ระดับ 167 cm.dt. คือพบอยู่ในชั้นหลักฐานระยะแรกพร้อมกับคนโทและกุกนที่ข้างต้น อันแสดงให้เห็นความสำคัญของกลุ่มหลักฐานชุดนี้ที่มีโบราณวัตถุชิ้นเด่นๆ หลายชิ้น

ภาพที่ 54 ฝาจากภาชนะลายเขียนสีแดง พบจากการชุดค้นที่ระดับ 167 cm.dt.

4. หม้อพรมน้ำ

ภาชนะอีกประเภทหนึ่งในวัฒนธรรมทวารวดีที่ได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดีย คือ หม้อพรมน้ำ ซึ่งเป็นหม้อก้นกลมมีเชิง แบบมีคอสูง ปากแคบ คล้ายปากขวด มีพวยอยู่บริเวณปากในแนวตั้ง โดยที่ปากพวยตั้งขนานกับคอสูงนั้น เนื้อภาชนะมีคุณภาพดี และมักมีการตกแต่งผิวด้วยการเคลือบน้ำดินขัดมันเป็น สีแดง (ผาสุข อินทรารุข 2528: 21)

ชาวอินเดียเรียกหม้อพรมน้ำว่า “กุนฑิกะ” (kundika) มีไว้ใช้ในกิจพิธี เช่น พิธีหลั่งน้ำโสมเพื่อบวงสรวงเทพเจ้า หรือใช้หลั่งน้ำลงดินหรือหลุมเสาเอกก่อนการสร้างอาคารเพื่อเป็นสิริมงคล ทั้งยังเป็นหม้อน้ำติดตัวนักบวชของศาสนาพราหมณ์ และพุทธศาสนา (เรื่องเดียวกัน: 21 – 22 ; Singh 1969: 118 – 123) และมักปรากฏเป็นวัตถุอย่างหนึ่งที่พระโพธิสัตว์ในพุทธศาสนิกายมหายานทรงถือในพระหัตถ์ เพราะเป็นสัญลักษณ์ของนักบวช (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2527: 357 – 359 ; Chutiwongs 1984: 23 – 24)

จากการขุดค้นหลุมได้พบชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำ 2 ชิ้น ชิ้นแรกพบที่ระดับ 48 – 55 cm.dt. แม้ว่าเนื้อภาชนะใบนี้จะมีคุณภาพไม่ดีคือเนื้อไม่ละเอียด (เมื่อพิจารณาด้วยตาเปล่า) แต่ร่องรอยการขัดมันสีแดงยังคงสังเกตเห็นได้ทั้งที่ส่วนบนสุดของปากขวด ซึ่งมีความสูง 9.67 เซนติเมตร (ขนาดพอเหมาะในการใช้มือจับ) ขณะที่รูแคบตรงส่วนปลายกว้างเพียง 0.46 เซนติเมตร หากพิจารณาจากสัดส่วนของหม้อพรมน้ำที่พบคาดว่ารูปทรงของหม้อใบนี้เป็นรูปไข่คล้ายกับหม้อพรมน้ำจากเมืองโกสัมพี ประเทศอินเดีย (Bellina and Glover 2004: 80) และหม้อพรมน้ำของจีนสมัยราชวงศ์ถัง (Boulay 1984: 23) (ภาพที่ 55)

ภาพที่ 55 ชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำจากเมืองนครปฐมโบราณ (ภาพขวา)
เทียบกับหม้อพรมน้ำจากเมืองโกสัมพี ประเทศอินเดีย
(ที่มา: Bellina and Glover 2004: 80)

ชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำใบที่ 2 พบที่ระดับความลึก 49 – 53 cm.dt. ซึ่งเป็นชั้น
กิจกรรมระยะสุดท้ายเช่นกัน เนื้อภาชนะค่อนข้างละเอียดมีสีดำ ชิ้นส่วนที่พบนี้คือ
ส่วนลำตัวที่ต่อเข้ากับพวย ซึ่งน่าจะตั้งขึ้นในแนวตั้ง น่าเสียดายที่ไม่พบชิ้นส่วนของ
ปลายพวยกาของหม้อพรมน้ำใบนี้ เพราะคงมีลักษณะแตกต่างจากพวยกาที่พบ
ทั่วไป (ภาพที่ 56)

ภาพที่ 56 ชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำจากเมืองนครปฐมโบราณ (ภาพบน)
เทียบกับหลักฐานจากเมืองไบก์ถาโน ประเทศพม่า
(ที่มา: ผาสุข อินทราวุธ 2528: ลายเส้นที่ 10 ; Thaw 1968: fig. 67, pl.XLIVb)

จากการขุดค้นเมืองโบราณสมัยทวารวดีได้พบชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำไม่มากนัก เช่น ที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี (ผาสุข อินทราวุธ 2528: รูปที่ 28) เมืองจันเสน (Bronson 1976: 535) และเมืองดงแมนางเมือง จังหวัดนครสวรรค์ (พิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม 2553: 124, ภาพที่ 71) ส่วนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็เคยพบหม้อพรมน้ำที่เมืองไบก์ถาโน ประเทศพม่า (Thaw 1968: 43, fig. 66 – 67, pl.XLIVb and XLVIIb ; Stargardt 1990: 267 – 270) อินโดนีเซีย (Mundardjito, Pojoh and Ramelan 2003: fig. 9.2) และเวียดนาม (Bellina and Glover 2004: 80)

เศษเครื่องเคลือบ

จากการขุดค้นได้พบเศษภาชนะเนื้อแกร่งเพียง 3 ชิ้นปะปนอยู่กับเศษภาชนะเนื้อดินธรรมดา ทั้งหมดคือเศษเครื่องเคลือบที่ผลิตขึ้นจากแหล่งเตาภายนอก ซึ่งจัดเป็นวัตถุสิ่งของหายากของชุมชน ทั้งยังสามารถใช้เป็นวัตถุที่บ่งบอกอายุสมัยของชั้นหลักฐานต่าง ๆ ได้ และยังเป็นข้อแตกต่างที่เด่นชัดระหว่างหลุมขุดค้นนี้กับหลุมขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีห่อเอน เนื่องจากไม่พบเศษภาชนะเนื้อแกร่งหรือเครื่องเคลือบในชั้นวัฒนธรรมสมัยโบราณที่ห่อเอนเลย

1. เศษเครื่องเคลือบสีเขียว

ในชั้นหลักฐานระยะสุดท้ายของหลุมขุดค้นซึ่งขุดพบเศษภาชนะเนื้อดินธรรมดามากกว่า 1,000 ชิ้นนั้น มีเศษภาชนะเนื้อแกร่งปะปนอยู่ด้วย 1 ชิ้นเป็นชิ้นส่วนกันของภาชนะที่มีร่องรอยของน้ำเคลือบสีเขียว เฉพาะตอนบนตรงช่วงลำตัวภาชนะ (ภาพที่ 57)

ภาพที่ 57 เศษภาชนะเนื้อแกร่งเคลือบสีเขียว
พบจากการขุดค้นที่ระดับ 52 cm.dt.

เมื่อพิจารณาจากรูปร่างและลักษณะการเคลือบผิวสันนิษฐานว่า อาจเป็น ภาชนะทรงโหลมีอายุอยู่ในปลายสมัยราชวงศ์ถัง ราวพุทธศตวรรษที่ 15 (เขมชาติ เทพไชย 2531: 91) ลักษณะโหลเช่นนี้ที่บางครั้งเรียกว่า “โหลเคลือบสีเขียวมะกอก แบบยั่ว” (jar with an olive green glazed) หรือ “โหลดusun” (Dusun Jar) ผลิตจาก แหล่งเตาในมณฑลกลวงต้ง เป็นโหลทรงรูปไข่หรือคล้ายลูกแพร์ มีการเคลือบใส เหมือนแก้ว (transparent glazed) มีตั้งแต่สีน้ำตาลอ่อนไปจนถึงสีเขียวมะกอก การเคลือบจะทำเฉพาะภายนอกและในขอบปาก แต่จะไม่เคลือบส่วนก้นและเหนือ ขอบปาก (เรื่องเดียวกัน: 91)

โหลเคลือบเขียวสมัยราชวงศ์ถังลักษณะนี้เคยพบที่แหลมโพธิ์ อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี (เรื่องเดียวกัน: 91) ตำบลท่าเรือ อำเภอเมือง จังหวัด นครศรีธรรมราช เกาะคอเขา อำเภอคุระบุรี จังหวัดพังงา (เรื่องเดียวกัน: 91) ทะเลสาบสงขลา และอำเภอสติงพระ จังหวัดสงขลา (ณัฐภัทร จันทวิช 2529: รูปที่ 2, 93 – 94, 96) (ภาพที่ 58)

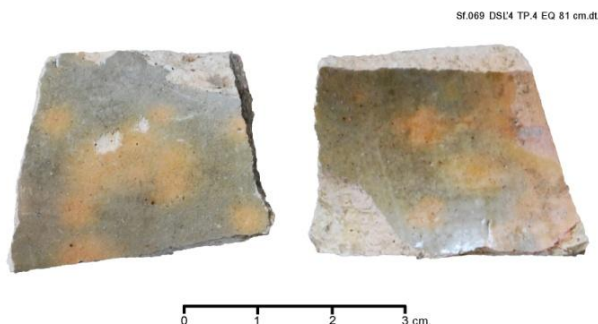
ภาพที่ 58 โหลเคลือบสีเขียว สมัยราชวงศ์ถัง พบทางภาคใต้ของประเทศไทย

(ที่มา : นงคราญ สุขสม 2545: 39 ; เขมชาติ เทพไชย 2542: 1120 ;

ณัฐภัทร จันทวิช 2529: รูปที่ 2)

2. เศษเครื่องเคลือบสีเขียวปนเหลือง

ในชั้นกิจกรรมช่วงกลางของการอยู่อาศัยที่ระดับ 81 cm.dt. ได้พบเศษเครื่องเคลือบสีเขียวปนเหลือง 1 ชิ้น (ภาพที่ 59) จากลักษณะเนื้อดินที่ค่อนข้างหยาบ มีสีขาวปนเหลือง และมีการเคลือบผิวที่หลุดออกง่าย อาจเทียบได้กับเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง ที่เรียกกันว่า “ถังสามสี” (Tang three-color ware or Sancai-glazed) ซึ่งมีทั้งภาชนะประเภทไห เหยือก ถาด ชาม ถ้วย หรือตุ๊กตา กำหนดอายุอย่างกว้างๆ อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12 - 15 (เขมชาติ ไทพไชย 2531: 93) โดยช่วงเวลาผลิตเครื่องถ้วยถังสามสีนี้น่าจะอยู่ในยุคที่ราชวงศ์ถังเจริญรุ่งเรืองสูงสุด ตั้งแต่ พ.ศ. 1227 – 1299 (Sato 1981: 60 – 61)

ภาพที่ 59 เศษเครื่องเคลือบสีเขียวปนเหลือง พบที่ระดับ 81 cm.dt.

ในประเทศไทยมีรายงานการค้นพบเครื่องถ้วยลักษณะนี้หลายแห่งแต่ก็มีปริมาณไม่มากนัก โดยเฉพาะแหล่งโบราณคดีทางภาคใต้ เช่นที่แหลมโพธิ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี ตำบลท่าเรือ จังหวัดนครศรีธรรมราช และเกาะคอเขาหรือทุ่งตึก จังหวัดพังงา เป็นต้น (เขมชาติ ไทพไชย 2531: 93 ; ญัฏฐภัทร จันทวิช 2529: รูปที่ 44 – 45 ; บุญยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์ 2550: 104)

3. เศษเครื่องเคลือบสีน้ำตาล

เศษเครื่องเคลือบชิ้นอีกชิ้นหนึ่งซึ่งขุดพบในชั้นกิจกรรมช่วงกลางของการอยู่อาศัยเป็นชิ้นส่วนภาชนะทรงชามหรืออ่าง มีเนื้อบางเพียง 0.6 เซนติเมตร พื้นผิวภายนอกมีลายขูดขีดใกล้กับขอบปาก 2 แถว แต่ละแนวมีเส้น 4 เส้น เนื้อดินมีสีเทาดำ น้ำเคลือบ มีสีน้ำตาล แต่การเคลือบซึ่งมีทั้งด้านนอกและภายในก็ทำได้ไม่ดีนัก เพราะน้ำเคลือบไม่สม่ำเสมอและมีฟองอากาศปรากฏอยู่บนพื้นผิวหลายจุด (ภาพที่ 60)

ภาพที่ 60 เศษเครื่องเคลือบสีน้ำตาล

พบจากการขุดค้นที่ระดับ 70 - 80 cm.dt และ 87 cm.dt.

ขณะนี้ยังไม่ทราบแน่ชัดว่าหลักฐานชิ้นนี้เป็นเครื่องถ้วยจากแหล่งเตาใด และมีอายุเท่าใด แต่คงมีอายุร่วมสมัยกับเครื่องเคลือบสีเขียวปนเหลืองข้างต้น เพราะพบว่าเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถังก็มีแบบที่เคลือบสีน้ำตาล (deep brown-glazed) ด้วยเช่นกัน (Chinese Ceramics, Han Tang Dynasty 1989: 340, 344, 357)

นอกจากนี้ยังมีข้อมูลจากแหล่งเรือจมที่เกาะเบลีตุง (Belitung shipwreck) ประเทศอินโดนีเซีย เรือลำนี้มีบรรทุกเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์ถังมาเป็นจำนวนมาก สินค้าส่วนใหญ่มาจากเตาฉางชา (Changsha kiln) ทั้งยังพบไหแบบดูซุนอีกหลายใบ รวมถึงภาชนะทรงอ่างเคลือบสีน้ำตาลทั้งด้านนอกและภายใน และมีลายขูดขีดเป็นแนวเส้น 2 เส้นใกล้กับส่วนขอบปากด้วย โดยมีกำหนดอายุที่น่าเชื่อถือของเรือจมลำนี้ทั้งจากปีศักราชที่ปรากฏบนหลักฐานบางชิ้นและค่าอายุที่ได้จากวิธีเรดิโอคาร์บอนอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 (Flecker 2001: 335 – 354) (ภาพที่ 61)

ภาพที่ 61 เครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง จากแหล่งเรือจมที่เกาะเบลีตุง
(ที่มา: [Maritime Explorations](http://www.maritime-explorations.com/belitung.htm) [Online], accessed 13 July 2010.

Available from <http://www.maritime-explorations.com/belitung.htm> ;
<http://www.maritime-explorations.com/belitung%20artefacts.htm>.)

ไม่ว่าหลักฐานชิ้นนี้จะมาจากแหล่งเตาเผาใดก็ตาม แต่จะต้องมีอายุไม่หลังไปกว่าพุทธศตวรรษที่ 15 หรือ 16 เพราะชุดพบในระดับต่ำกว่าถึง 30 เซนติเมตรจากชั้นกิจกรรมระยะสุดท้ายก่อนที่จะมีการทิ้งร้างแหล่งโบราณคดีนี้ไป ซึ่งคาดว่าเกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 15 – 16

จะเห็นได้ว่า เศษเครื่องเคลือบที่ชุดพบที่ตำบลธรรมศาลาน่าจะเป็นเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์ถัง ราชวงศ์นี้ปกครองจีนมายาวนานตั้งแต่ พ.ศ. 1161 – 1450 หรือกลางพุทธศตวรรษที่ 12 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 15 โดยมีข้อมูลว่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 การผลิตและส่งออกเครื่องถ้วยของจีนเฟื่องฟูขึ้น จนกระทั่งในช่วงปลายสมัยราชวงศ์ถังต่อต้านราชวงศ์ซ่ง ในราวพุทธศตวรรษที่ 14 – 16 จีนได้ส่งเครื่องถ้วยเป็นสินค้าออกที่สำคัญ (Srisuchat and others 1989: 15 – 17) การค้นพบเครื่องถ้วยจีนจากการขุดค้นเมืองโบราณสมัยทวารวดีจึงเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่าง 2 ภูมิภาคนี้ ดังนั้นหากจะกำหนดอายุชั้นหลักฐานตอนบนของหลุมชุดคันที่พบเศษเครื่องถ้วยจีนดังกล่าวแล้ว ก็อาจได้ช่วงอายุอย่างคร่าว ๆ คือ อย่างเร็วที่สุดในราวพุทธศตวรรษที่ 13 หรือตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 – 16

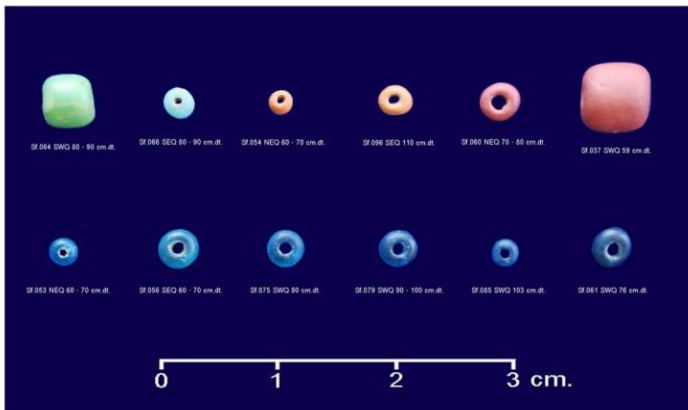
ลำดับชั้นวัฒนธรรมของหลุมชุดคันที่ตำบลธรรมศาลา

ในการจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมของหลุมชุดคันนี้จำเป็นต้องพิจารณาถึงความแตกต่างของชั้นหลักฐานทางโบราณคดีแต่ละชั้นเป็นหลัก เพราะในการขุดค้นได้พบชั้นหลักฐานย่อยถึง 5 ชั้น แต่ชั้นหลักฐานย่อยๆ ทั้งหมดนี้ก็สามารถจัดให้อยู่ในชั้นวัฒนธรรมหลักเดียวกัน เพราะรูปแบบของเศษภาชนะดินเผาหรือโบราณวัตถุหลายประเภท ได้แก่ หม้อมีสัน เบ้าดินเผา ชิ้นส่วนก้อนอิฐ และกระเบื้องดินเผา ก็ได้พบอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ระยะแรกจนถึงระยะสุดท้าย หากจะจัดลำดับชั้นวัฒนธรรมของหลุมชุดคันนี้ให้เห็นอย่างชัดเจนแล้วก็อาจแบ่งได้อย่างน้อยเป็น 2 ระยะหลักๆ คือ

ช่วงแรก คือ ตั้งแต่ระดับ 130 - 190 cm.dt. จัดเป็น “ธรรมศาลาระยะที่ 1”

ช่วงหลัง คือ ตั้งแต่ระดับ 40 – 130 cm.dt. จัดเป็น “ธรรมศาลาระยะที่ 2”

หลักฐานที่ใช้เป็นตัวแบ่งชั้นวัฒนธรรมนี้ ได้แก่ ภาชนะประเภทเต็น คือ คนโทลายเขียนสี กุณฑี ฝาภาชนะลายเขียนสี และเปลือกหอย ซึ่งพบอยู่ในชั้นวัฒนธรรมช่วงแรก ส่วนในชั้นวัฒนธรรมระยะหลังนั้นพบเศษเครื่องเคลือบ หินบด ลูกปัดแก้ว (ภาพที่ 62) และวัตถุสำริด (ภาพที่ 63)

ภาพที่ 62 ลูกปัดแก้วสีเขียว พบจากการชุดค้นที่ตำบลธรรมศาลา

ภาพที่ 63 วัดตุลาริต พบจากการขุดค้นที่ตำบลธรรมศาลา

จะเห็นได้ว่า ลักษณะความแตกต่างระหว่างชั้นวัฒนธรรม 2 ช่วงของหลุมชุดคันที่ตำบลธรรมศาลานี้ มีความสอดคล้องกับชั้นวัฒนธรรมของหลุมชุดคันที่แหล่งห่อเอก เพราะในชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกจะมีความนิยมในการนำหอยมาบริโภคเป็นอาหาร และใช้ภาชนะคุณภาพดีที่ผลิตขึ้นอย่างประณีต คือคนโทและฝาจุกภาชนะเขียนลายสีแดง เช่นเดียวกับการค้นพบเศษภาชนะลายเขียนสีแดงเฉพาะในชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกที่แหล่งห่อเอก ขณะที่ในชั้นวัฒนธรรมช่วงหลังก็จะมีสิ่งของที่มาจากต่างถิ่นปรากฏขึ้นเช่นเดียวกัน ซึ่งในกรณีนี้เห็นได้อย่างชัดเจนจากการขุดพบเศษเครื่องเคลือบ

อายุสมัยของหลุมชุดคันที่ตำบลธรรมศาลา

การกำหนดอายุเชิงเทียบ

กำหนดอายุหลักฐานระยะแรกในหลุมชุดคันที่ตำบลธรรมศาลานี้ น่าจะอ่อนกว่าหลุมชุดคันที่ห่อเอก คือไม่น่าจะเก่าไปถึงช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 - 11 ด้วยเหตุผลหลัก 2 ประการ ดังนี้

1. ในการขุดคันที่ตำบลธรรมศาลาไม่พบเศษภาชนะทรงขามที่มีการตกแต่งด้วยลายขัดมันเลยแม้แต่ชิ้นเดียว ขณะที่ในชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกของแหล่งห่อเอก จะพบเศษภาชนะขัดมันหลายชิ้น ดังนั้นหลักฐานที่ตำบลธรรมศาลาจึงไม่มีร่องรอยของวัฒนธรรมที่จะนำมีอายุเก่าเทียบเท่ากับชั้นหลักฐานระยะแรกของหลุมชุดคันที่ห่อเอก

2. ในระดับชั้นดินสมมติล่างสุดของหลุมชุดคันที่ตำบลธรรมศาลาซึ่งอยู่ในชั้นวัฒนธรรมระยะแรกยังพบชิ้นส่วนก้อนอิฐที่มีขนาดใหญ่และมีส่วนผสมของแกลบขาว ซึ่งเป็นคุณลักษณะของอิฐที่ใช้ในการก่อสร้างศาสนสถานสมัยทวารวดี (ได้นำไปกำหนดอายุทางวิทยาศาสตร์ ตัวอย่างหมายเลข A_0251) และยังได้พบชิ้นส่วนกระเบื้องดินเผาอีกจำนวนหนึ่ง แสดงว่าในช่วงแรกของการประกอบกิจกรรมที่แหล่งธรรมศาลาแห่งนี้มีการก่อสร้างศาสนสถานขึ้นแล้ว

หากวิเคราะห์จากการพบเศษเครื่องเคลือบในชั้นวัฒนธรรมระยะหลังแล้ว ก็ทำให้สามารถกำหนดอายุอย่างคร่าว ๆ ได้ว่า ชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกที่ปรากฏใน หลุมชุดค้นคงเกิดขึ้นในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 สำหรับอายุเวลา ของชั้นวัฒนธรรมช่วงหลังนั้นคงยึดถือตามการกำหนดอายุเชิงเทียบจาก เศษเครื่องเคลือบ คือมีอายุอย่างรวดเร็วที่สุทราวพุทธศตวรรษที่ 13 หรือตั้งแต่ช่วง พุทธศตวรรษที่ 14 – 16 โดยในชั้นกิจกรรมระยะสุดท้ายก่อนมีการทิ้งร้างไปดูจะ กำหนดช่วงอายุสมัยได้ไม่ยากเพราะในชั้นหลักฐานตอนบนสุดนั้นไม่พบโบราณวัตถุ ที่จะมียุหลังกว่าสมัยทวารวดีเลย การขุดพบชิ้นส่วนหม้อพรมน้ำ 2 ชิ้น ร่วมกับ เศษเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง ก็เป็นตัวบ่งชี้ได้อย่างดีว่า กิจกรรมในช่วงก่อนที่ จะมีการทิ้งร้างไปนี้คงเกิดขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 15 – 16

ค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อน

ผู้เขียนได้ส่งตัวอย่างก้อนอิฐจำนวน 3 ก้อนที่ขุดพบในระดับชั้นดินสมมติ ต่าง ๆ ไปกำหนดอายุด้วยวิธีเรืองแสงความร้อน ที่ห้องปฏิบัติการของภาควิชา วิทยาศาสตร์พื้นพิภพ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ซึ่งได้ผลตาม ตารางที่ 2 ในหน้า 125

จะเห็นได้ว่าค่าอายุทางวิทยาศาสตร์ข้างต้นมีความสอดคล้องกับผลการ กำหนดอายุเชิงเทียบจากรูปแบบของโบราณวัตถุและลำดับชั้นทับถมทางโบราณคดี ทั้งนี้ ฤๅษณ์ วันอินทร์ ได้อธิบายถึงค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะค่า ± 263 ปีจากตัวอย่างก้อนอิฐหมายเลข A_0250 ซึ่งถือว่ามีความเบี่ยงเบนค่อนข้าง สูงว่าเป็นเพราะเนื้ออิฐก้อนดังกล่าวเผาไม่สุกดีและมีเกล็ดขาวปะปนอยู่มาก จึงเกิด รูปพรุนและมีเม็ดควอตซ์เข้าไปแทรกตัวอยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้มีค่าเบี่ยงเบน มาตรฐานสูงมากกว่าตัวอย่างก้อนอิฐหมายเลข A_0251 และ A_0249 ซึ่งได้ค่าอายุ อยู่ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 11 ถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 13 (ค่ากลางคือ พ.ศ. 1162) และช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 15 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 17 (ค่ากลางคือ พ.ศ. 1507) ตามลำดับ

ตารางที่ 2 แสดงค่าอายุที่ได้จากวิธีเรืองแสงความร้อนจากตัวอย่างก้อนอิฐที่ได้จากการขุดค้นที่ตำบลธรรมศาลา					
หมายเลข	ตัวอย่าง	ระดับ cm.dt.	ค่าอายุ (ปีมาแล้ว) *	ค่ากลาง	ช่วงอายุ
A_0249	ก้อนอิฐ	60	1046 ± 105 B.P.	พ.ศ. 1507	พ.ศ. 1402 – 1612
A_0250	ก้อนอิฐ	130 – 140	1313 ± 263 B.P.	พ.ศ. 1240	พ.ศ. 977 – 1503
A_0251	ก้อนอิฐ	180 – 185	1391 ± 111 B.P.	พ.ศ. 1162	พ.ศ. 1051 – 1273

* คำนวณจากปี พ.ศ. 2553

สรุปผลการชุดค้น

หลักฐานที่ได้จากการชุดค้นแหล่งโบราณคดีในตำบลธรรมศาลา สามารถใช้เป็นตัวแทนชุดข้อมูลที่แสดงให้เห็นถึงกิจกรรมการอยู่อาศัยของชุมชนโบราณทางปากตะวันออกของเมืองนครปฐมโบราณ ที่มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 ได้เป็นอย่างดี

ชั้นวัฒนธรรมหลักที่ปรากฏในหลุมชุดค้นยังสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ช่วงย่อยๆ คือชั้นวัฒนธรรมช่วงแรกที่พบชิ้นส่วนภาชนะดินเผา ซึ่งผลิตขึ้นอย่างประณีตมีคุณภาพดี รวมทั้งพบความนิยมในการบริโภคหอยเป็นอาหาร ขณะที่ในชั้นวัฒนธรรมระยะหลังไม่พบเปลือกหอย และมีวัตถุสิ่งของต่างถิ่นบางประเภทปรากฏขึ้น ทั้งลูกปัดแก้ว หินบด และเศษเครื่องเคลือบ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมบางประการที่เกิดขึ้น อันมีความสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการชุดค้นแหล่งโบราณคดีหอยเอกทางซีกตะวันตกของเมือง

หลักฐานทางโบราณคดีที่ตำบลธรรมศาลายังบ่งชี้อีกด้วยว่า กิจกรรมการอยู่อาศัยของแต่ละชุมชนในเขตเมืองนครปฐมโบราณไม่ได้เริ่มเกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันเสมอไป ทว่าแต่ละชุมชนคงมีความเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในช่วงเวลาใกล้เคียงกัน คือตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 – 15 และยังมีช่วงสิ้นสุดการประกอบกิจกรรมในระยะเวลาใกล้เคียงกันประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 โดยที่ไม่ปรากฏร่องรอยหลักฐานของการประกอบกิจกรรมภายหลังจากช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ลงมาอีกเลย

บทที่ 6

ชุมชนระยะแรกเริ่มที่เมืองนครปฐมโบราณ

NKP 2009 N
HOR-EK TP.1 (B)
⑥ 60-65 Cm. Dt.
23/03/09

ในบทที่ 6 – 8 นี้จะเป็นการสังเคราะห์ข้อมูลเรื่องพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณ โดยจะประมวลหลักฐานทั้งหมด ทั้งจากเอกสารทางประวัติศาสตร์ ผลการศึกษาที่ผ่านมาของนักวิชาการต่าง ๆ ข้อมูลจากการสำรวจภาคสนาม และหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นในช่วงปี พ.ศ. 2552 - 2553 ที่แหล่งโบราณคดี หอเอกและธรรมศาลา

หอเอก: แหล่งชุมชนโบราณก่อนหน้าสมัยทวารวดี

ข้อมูลใหม่ที่ได้จากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอเอกบ่งชี้ว่า อาจมีกิจกรรมการอยู่อาศัยของมนุษย์ปรากฏขึ้นที่เมืองนครปฐมโบราณตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 8 – 11 ลักษณะทางวัฒนธรรมบางประการในระยะแรกเริ่มนี้ก็มีความสืบเนื่องมาจากวัฒนธรรมช่วงก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย เห็นได้จากการขุดพบเศษภาชนะทรงชามที่มีลวดลายขีดมันคล้ายภาชนะดินเผาแบบพิมายดำ ซึ่งมีกขุดพบภาชนะแบบนี้ในชั้นวัฒนธรรมยุคเหล็กหรือช่วงหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์ ดังกรณีของเมืองจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ และเมืองชัยจำปา จังหวัดลพบุรี เป็นต้น แต่ในปัจจุบันเรากังยังไม่พบร่องรอยหลักฐานของชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณเมืองนครปฐมโบราณอย่างชัดเจน

ดังนั้นถ้าหากเราเชื่อว่าการขุดคุ้ยน้ำกว้างใหญ่เป็นขอบเขตของเมืองนครปฐมโบราณเกิดขึ้นในสมัยทวารวดี ก็มีความเป็นไปได้ว่าอาจมีชุมชนอยู่อาศัยในพื้นที่แถบนี้มาก่อนแล้ว การแปลภาพถ่ายทางอากาศโดยนักธรณีวิทยายังระบุถึงความเป็นไปได้ที่จะเคยมีชุมชนอาศัยอยู่ก่อนที่จะมีการขุดคุ้ยน้ำ สังเกตได้จากทางตอนใต้และตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองที่มีเนินดินซึ่งมีลักษณะคล้ายกับถูกแบ่งซอยเป็นช่องย่อยๆ คล้ายเครือข่ายของคูคลองโบราณ แนวคลองบางแนวนี้ได้ถูกคูเมืองด้านทิศใต้ตัดขวางไปอย่างชัดเจน ดังนั้นเครือข่ายของคูคลองบริเวณนี้จึงน่าจะเกิดขึ้นก่อนมีการขุดคูเมืองในสมัยทวารวดี (ทิวา ศุภจรรยา, กฤษณพล วิษณุพันธุ์ และชวลิต ขาวเขียว 2544: 151)

ทว่าคำถามที่ยังไม่สามารถหาคำตอบได้ในขณะนี้คือ คนกลุ่มแรกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในแถบนี้เคลื่อนย้ายมาจากพื้นที่ใด หรือมีพัฒนาการมาจากชุมชนแห่งใด ข้อมูลเท่าที่มีอยู่ในขณะนี้จากหลุมขุดค้นที่แหล่งหอเอกบ่งชี้เพียงว่า คนกลุ่มแรกที่อาศัยอยู่ในเขตที่ต่อมาจะพัฒนาเป็นเมืองโบราณนี้ มีแบบแผนการดำรงชีวิตส่วนหนึ่งคือ การเก็บหอยมาเป็นอาหาร ทั้งหอยน้ำจืดและหอยทะเล การพบเปลือกหอยทะเลในชั้นวัฒนธรรมระยะแรกแสดงให้เห็นถึงการสรรหาทรัพยากรจากทะเลที่ในช่วงเวลานั้นชายฝั่งตั้งอยู่ไม่ไกล ซึ่งถือเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการติดต่อกับชุมชนภายนอก

ชุมชนระยะแรกเริ่มที่เมืองนครปฐมโบราณจึงติดต่อกับต่างถิ่นทั้งภายในและภายนอกแล้ว อย่างน้อยที่สุดโบราณวัตถุชิ้นเด่นซึ่งพบจากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอเอก คือ ปากหม้อกู่คนที่ เศษภาชนะลายเขียนสีคล้ายรูปดวงอาทิตย์ และเศษภาชนะทรงสามที่มีลวดลายขัดมันแบบพิมายดำ ก็ได้พบตามชุมชนโบราณหลายแห่ง เช่น เมืองจันเสน จังหวัดนครสวรรค์ เมืองชัยจำปา จังหวัดลพบุรี เมืองนครบุรีและแหล่งโบราณคดีภูมิสนาย ประเทศกัมพูชา

สำหรับชิ้นส่วนปากหม้อกู่คนที่พบในชั้นกิจกรรมระยะแรกของหลุมขุดค้นที่แหล่งหอเอกยังแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมอินเดียด้วย เศษภาชนะดินเผาลายเขียนสีคล้ายรูปดวงอาทิตย์นั้นก็คาดว่าเป็นส่วนประกอบของหม้อกู่คนที่เช่นกัน ดังนั้นคนกลุ่มแรกที่แหล่งโบราณคดีหอเอกจึงมีความคุ้นเคยกับวัฒนธรรมอินเดียแล้ว

หากจะสรุปจากข้อมูลเท่าที่มีอยู่ในขณะนี้ก็อาจกล่าวได้ว่า ในช่วงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 8 – 11 อาจปรากฏร่องรอยหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนในเขตที่ต่อมาจะกลายเป็นเมืองนครปฐมโบราณแล้ว ชุมชนระยะแรกเริ่มนี้รู้จักใช้ทรัพยากรจากแหล่งน้ำลำคลองและจากทะเลที่ตั้งอยู่ห่างออกไปไม่ไกลในขณะนั้น และยังมีการติดต่อกับต่างถิ่นโดยเฉพาะกับชุมชนร่วมสมัยที่ได้รับวัฒนธรรมอินเดียแล้ว แต่ชุมชนในระยะนี้คงมีการอยู่อาศัยไม่หนาแน่นมากนัก ดังจะเห็นได้จากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีในเขตตำบลธรรมศาลาทางปากตะวันออกของเมืองกลับไม่พบร่องรอยการอยู่อาศัยที่มีอายุเก่าแก่ร่วมสมัยกัน แต่ขณะนี้ก็มีหลักฐานที่เมืองนครปฐมโบราณอยู่เพียงเล็กน้อย เพราะทำการขุดค้นได้ในพื้นที่จำกัดจึงยังไม่ทราบ

ถึงบทบาทของชุมชนในระยะแรกนี้เท่าที่ควร แต่เมื่อนำเอาข้อมูลไปเปรียบเทียบกับเมืองอู่ทองและเมืองจันเสนในช่วงเวลาเดียวกันแล้วก็ทำให้สามารถมองเห็นภาพรวมของสังคมวัฒนธรรมในช่วงนี้ได้ชัดเจนขึ้น

หลักฐานที่เมืองโบราณอู่ทอง

เมืองอู่ทอง จังหวัดสุพรรณบุรี คงมีบทบาทในฐานะเมืองท่าค้าขายที่มีการติดต่อกับชุมชนภายนอกอย่างกว้างขวางมาตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 5 - 9 ทั้งยังมีหลักฐานศิลปกรรมที่อาจแสดงให้เห็นถึงร่องรอยการยอมรับนับถือพุทธศาสนาในระยะแรกเริ่มอีกด้วย หลักฐานที่สำคัญ ได้แก่ ลูกปัดแก้วและลูกปัดหินกึ่งมีค่า เครื่องประดับทองคำ เหรียญโรมันของจักรพรรดิวิคโตรินุส (พ.ศ. 811 – 813) แผ่นดินเผาประดับศาสนสถานรูปกษัตริย์อัมบาตร และพระพุทธรูปนาคปรกตามแบบศิลปะอมราวดี เป็นต้น (ผาสุข อินทราวุธ 2542: 102 – 106) (ภาพที่ 64)

ภาพที่ 64 เหรียญโรมันของจักรพรรดิวิคโตรินุส พบที่เมืองอู่ทอง
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ อู่ทอง

นอกจากนี้ ในการขุดค้นของภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2541 ยังได้ผลสรุปว่า พื้นที่บริเวณเมืองอุทอง น่าจะเคยเป็นที่อยู่อาศัยอย่างหนาแน่นเมื่อช่วงประมาณ 1,700 – 1,500 ปีมาแล้ว คือในช่วงพุทธศตวรรษที่ 9 – 11 และอาจมีการอยู่อาศัยมาก่อนหน้านั้นแล้ว แต่ไม่ควรเก่าไปกว่า 1,900 ปีมาแล้ว หรือช่วงพุทธศตวรรษที่ 7 (สุรพล นาตะพินธุ 2542: 103)

หลักฐานที่เมืองโบราณจันเสน

สำหรับเมืองจันเสน จังหวัดนครสวรรค์นั้น เบเน็ท บรอนสัน (Bennet Bronson) ได้ทำการวิเคราะห์ภาชนะดินเผาที่พบอย่างละเอียด โดยประมวลเข้ากับผลการกำหนดอายุด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่มีจำนวนมาก เพื่อจัดลำดับพัฒนาการของเมือง โดยสามารถจัดลำดับอายุสมัยของจันเสนได้เป็น 6 สมัยย่อย ตั้งแต่ช่วงก่อนประวัติศาสตร์ยุคเหล็ก ช่วงที่มีการติดต่อกับอินเดีย ยุคพูนัน สมัยทวารวดี และการอยู่อาศัยในระยะหลัง (Bronson 1976: 14 – 15)

เมื่อเทียบเคียงหลักฐานที่ได้จากเมืองนครปฐมโบราณกับข้อมูลจากเมืองจันเสนแล้วพบว่า ช่วงเวลาแรกเริ่มของการปรากฏร่องรอยการอยู่อาศัยที่แหล่งโบราณคดีหอเอกราชตรงกับสมัยย่อยที่ 3 (phase III) ของเมืองจันเสน ซึ่งบรอนสันกำหนดเป็น “ยุคพูนันตอนต้น” มีอายุตั้งแต่ พ.ศ. 793 – 1043 (A.D. 250 – 500) ทั้งยังอธิบายว่าเป็นช่วงที่ชุมชนแห่งนี้มีลักษณะเป็นหมู่บ้าน และมีหลักฐานการติดต่อกับเมืองออกแก้วในเวียดนามตอนใต้แล้ว (Ibid.: 14 – 15)

ดังนั้นในขณะนี้จึงสามารถมองเห็นภาพความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนในสมัยย่อยที่ 3 ที่เมืองจันเสนกับชุมชนแรกเริ่มที่เมืองนครปฐมโบราณได้ชัดเจนขึ้น เพราะหลักฐานที่พบจากการขุดค้นที่หอเอกราชข้างมีความสอดคล้องกับข้อเสนอของเบเน็ท บรอนสัน กล่าวคือ ในช่วงนี้อาจเกิดชุมชนในลักษณะของหมู่บ้านขึ้น และชุมชนนี้ก็มีการติดต่อกับต่างถิ่นแล้วด้วยเช่นกัน

ร่องรอยของฟูนันในภาคกลางของประเทศไทย ?

ดูเหมือนว่าข้อเสนอเรื่องร่องรอยของวัฒนธรรมหรืออาณาจักรฟูนันที่พบในภาคกลางของประเทศไทยจะมีความเกี่ยวข้องกับเมืองอู่ทองและเมืองจันทเสนเป็นหลัก ทั้งนี้พิธีะ ไกรฤกษ์ก็เคยกล่าวเชื่อมโยงมายังเมืองนครปฐมโบราณ ผู้เขียนจึงต้องนำข้อมูลเกี่ยวกับฟูนันมาอธิบายไว้ในที่นี้ด้วย

“ฟูนัน” มีชื่อปรากฏอยู่ในเอกสารจีนว่าเป็นอาณาจักรหรือรัฐโบราณรุ่นแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเจริญรุ่งเรืองในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6 - 11 นักวิชาการต่างเชื่อกันว่ามีที่ตั้งอยู่บริเวณดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงในเขตประเทศกัมพูชาและเวียดนาม (Pelliot 1903: 248 – 303 ; Coedès 1968: 36 – 38, 40 – 42, 46 - 47, 55 – 62) และเกี่ยวข้องโดยตรงกับการเจริญขึ้นของอาณาจักรกัมพูชาในเวลาต่อมา โดยยอร์ช เซเดส์ สันนิษฐานว่าราชธานีของอาณาจักรฟูนันอาจตั้งอยู่ในเขตกัมพูชาทางตอนใต้ (Coedès 1968: 36 – 37)

สำหรับเมืองออกแก้วในเวียดนามนั้นเชื่อกันว่าเป็นเมืองท่าของฟูนัน เนื่องจากตั้งอยู่ใกล้กับชายฝั่งทะเลและพบโบราณวัตถุเป็นจำนวนมาก หลักฐานจากเมืองออกแก้วซึ่งเดิมเป็นผลงานการค้นคว้าของหลุยส์ มัลเลอเรต์ (Louis Malleret) ได้กลายเป็นตัวแทนวัตถุทางวัฒนธรรมแบบฟูนันไปโดยปริยาย (Malleret 1959 – 1963) แม้ว่าหลักฐานส่วนใหญ่จากเมืองออกแก้วจะได้มาจากการสำรวจหรือมีผู้นำมามอบให้หรือขายให้ก็ตาม

โบราณวัตถุที่พบส่วนใหญ่คงเป็นสินค้าที่นำเข้ามาจากต่างถิ่น ทั้งลูกปัดหินสีต่างๆ หัวแหวนสลักจากหินมีค่า เหรียญกษาปณ์โรมัน (Ibid.: pl. XL ; Borell 2008: 170 – 172) เครื่องประดับโลหะ (โดยเฉพาะทองคำ) หรือแม่พิมพ์หล่อเครื่องประดับต่างๆ (ภาพที่ 65) ดังนั้นเมื่อมีการค้นพบโบราณวัตถุที่มีลักษณะคล้ายกับที่เคยพบจากเมืองออกแก้ว ก็มักวิเคราะห์กันว่ามีร่องรอยของฟูนันแพร่ขยายไปถึงบริเวณนี้ด้วย

เหรียญโรมันของ
จักรพรรดิมาร์คัส ออเรลิอุส

เหรียญโรมันของ
จักรพรรดิอินโดนิอุส ปิอุส

แหวนทองคำ

หัวแหวนสลักรูปบุคคลแบบโรมัน

ลูกปัดทองคำ

ต่างหูทองคำ

แม่พิมพ์หล่อเครื่องประดับ

ภาพที่ 65 โบราณวัตถุจากเมืองออกแก้ว ประเทศเวียดนาม
(ที่มา: Malleret 1959 – 1963: Pl.XL ; Tingley 2009: cat. no.32 – 36.)

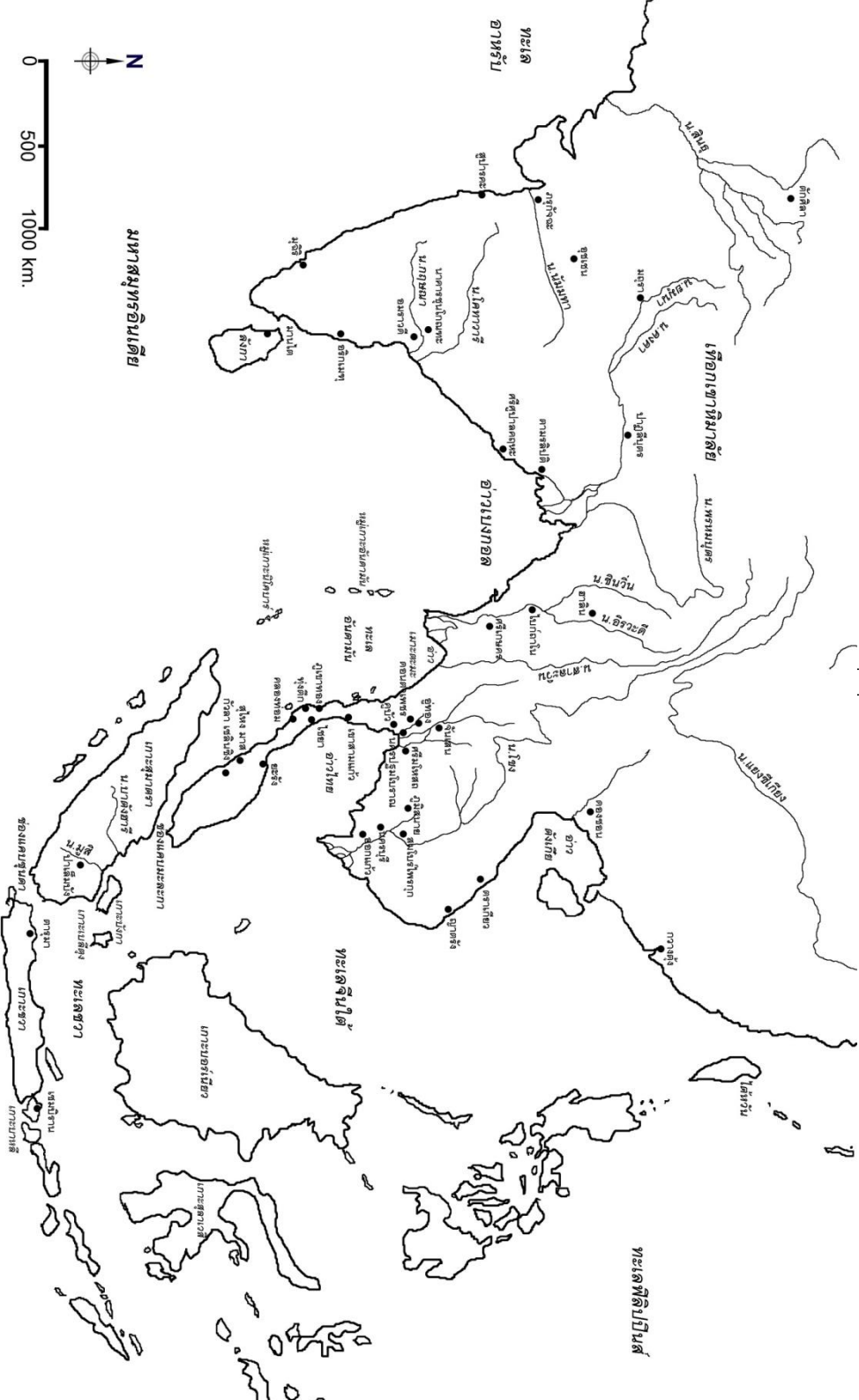
ซ็อง บาสเซอเลียร์เคยเสนอทฤษฎีโดยอาศัยการวิเคราะห์โบราณวัตถุจากเมืองอุ๋ทองซึ่งมีหลักฐานจำนวนมากคล้ายกับที่พบที่เมืองออกแก้วว่า ในช่วงเวลาหนึ่งอาณาจักรฟูนันอาจเคยมีศูนย์กลางอยู่ในภาคกลางของไทย (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2509 (1): 11 – 20) แต่ต่อมาเมื่อได้มีการค้นคว้าอย่างละเอียดในเขตเวียดนามใต้ และแถบเมืองนครบุรีทางตอนใต้ของกัมพูชา ก็ทำให้พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับอาณาจักรฟูนันมากยิ่งขึ้น (Khoo 2003 ; Stark 2004: 97 – 100 ; Manguin 2009: 103 – 118)

เรื่องราวของอาณาจักรฟูนันจึงยังคงเกี่ยวข้องกับดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ส่วนในดินแดนไทยขณะนั้นในหลายพื้นที่คงเกิดชุมชนเมืองท่าค้าขายที่เจริญขึ้นร่วมสมัยกัน (Bellina and Silapanth 2006: 379 – 392 ; บุญยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์ 2550: 127 – 136 ; มยุรี วีระประเสริฐ 2528: 40 – 49) ดังตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือ เมืองอุ๋ทองหรือเมืองจันเสน ที่มีหมู่บ้าน

เกิดขึ้นแล้วในขณะนี้ แต่ก็เป็นที่ยากที่จะนำเอาชุมชนระยะแรกเริ่มที่เมืองนครปฐมโบราณไปเชื่อมโยงเข้ากับชื่อบ้านเมืองในเอกสารจีน เพราะถึงแม้ว่าหลักฐานจากการขุดค้นที่หอเอกสารจีนจะสนับสนุนความเห็นของพิริยะ ไกรฤกษ์ เกี่ยวกับการกำหนดอายุให้มีการอยู่อาศัยที่เมืองนครปฐมโบราณมาตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 8 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 10 โดยมีการรับเอาอิทธิพลอินเดียเข้ามาแล้ว แต่หลักฐานเท่าที่มีอยู่ในขณะนี้ก็ยังมีความน้อย จึงไม่สามารถระบุได้เลยว่าเป็นร่องรอยของเมืองท่าแห่งอาณาจักรพันพัน ซึ่งพิริยะ ไกรฤกษ์เข้าใจว่ามีศูนย์กลางอยู่ที่อู่ทอง

ถึงแม้ว่าหลักฐานที่ได้จากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหอเอกสารจีนจะเทียบไม่ได้กับความสำคัญของโบราณวัตถุที่พบเป็นจำนวนมากจากเมืองอู่ทอง ซึ่งคงจะเจริญรุ่งเรืองในฐานะเมืองท่าค้าขายแล้วในขณะนี้ หรือนักวิชาการบางท่านก็เสนอว่า อู่ทองเป็นเมืองหลวงของบ้านเมืองที่มีชื่อปรากฏในเอกสารจีนว่า “จินหลิน” (Chin-lin) (Wales 1969: 5 – 9, 20) หรือเป็นเมืองหลวงแห่งแรกของทวารวดี (Ibid.: 20 ; ศรัศักร วัลลิโภดม 2538: 285 – 286 ; ฝาสุข อินทรารุช 2542: 101, 212) แต่ทว่าชุมชนระยะแรกเริ่มที่เมืองนครปฐมโบราณก็รู้จักกับวัฒนธรรมอินเดียแล้วเช่นกัน ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากการติดต่อกับชุมชนโบราณร่วมสมัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ แต่หลักฐานทั้งหมดก็ไม่ได้มีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับอาณาจักรพุนั้น ซึ่งขณะนั้นยอมรับกันว่าเจริญอยู่ในดินแดนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง ดังนั้นหากพิจารณาถึงชื่อเรียกที่เหมาะสมของช่วงเวลานี้แล้วก็ควรที่จะหลีกเลี่ยงในการนำไปเกี่ยวข้องกับคำว่า “พุนั้น”

ทั้งนี้ฝาสุข อินทรารุช เสนอว่า ในช่วงตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 5 – 9 นี้ตรงกับช่วงกึ่งก่อนประวัติศาสตร์หรือช่วงหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์ (Proto-historic Period) ซึ่งชุมชนโบราณทั้งในอินเดีย จีน โรมัน และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่างมีการติดต่อค้าขายกันอย่างกว้างขวาง (แผนที่ 6 ในหน้า 135) ดังได้พบสินค้าของอินเดียและโรมันในหลายพื้นที่ (ตัวอย่างที่น่าเสนอมามากมาย เช่น ลูกปัดแก้วและหินสีต่างๆ หั้วแหวนสลักจากหินมีค่า เหรียญกษาปณ์โรมัน) ซึ่งในอินเดียจะตรงกับสมัยราชวงศ์กุษาณะ – กุปตะ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สมัยอินโด – โรมัน” (Indo – Roman Period) (ฝาสุข อินทรารุช 2542: 43, 92 – 93)

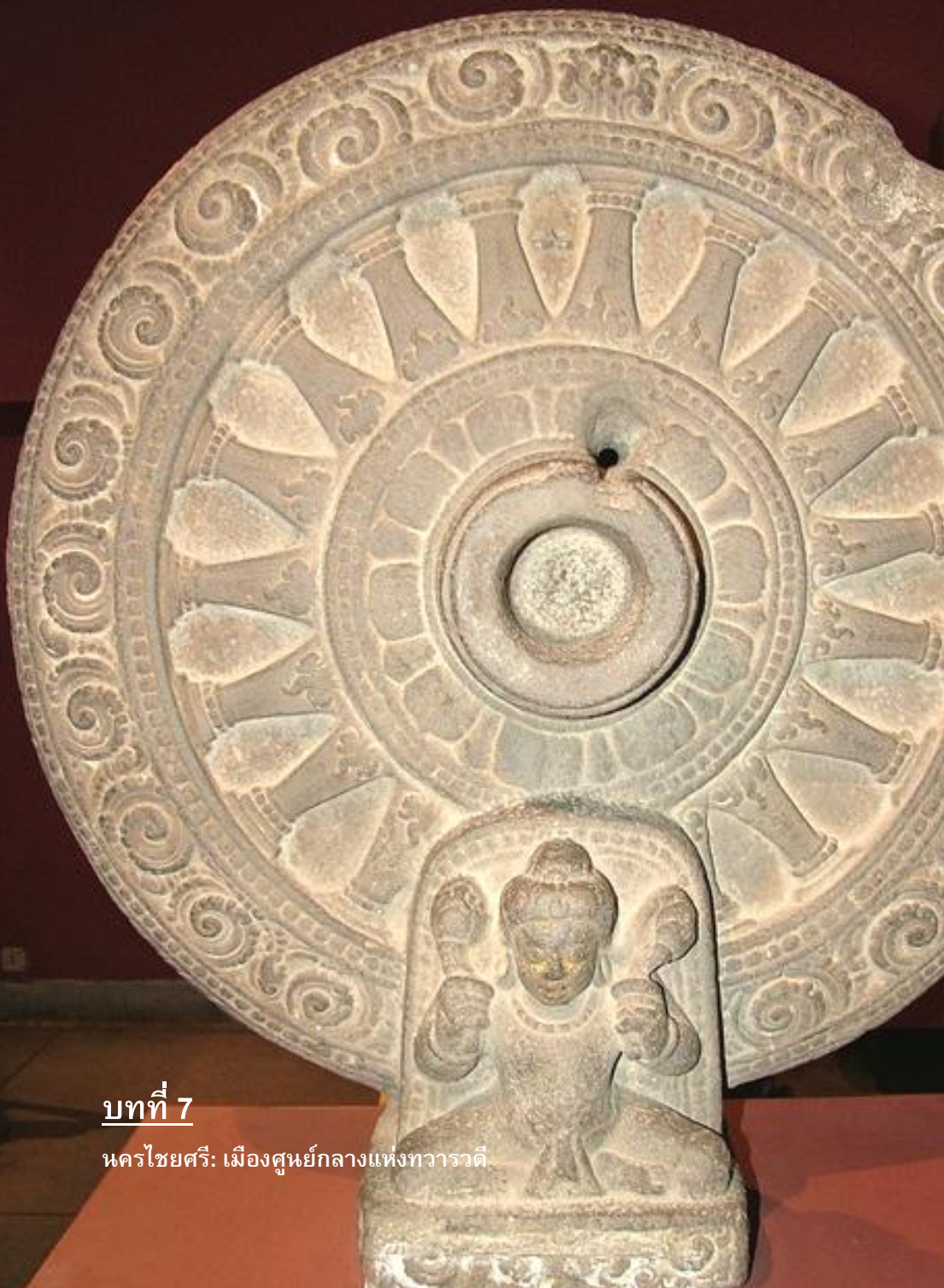

มหาสมุทรอินเดีย

0 500 1000 km.

จึงสามารถสรุปได้ว่า บริเวณที่ต่อมาจะพัฒนาขึ้นเป็นเมืองนครปฐมโบราณ อาจปรากฏร่องรอยหลักฐานการอยู่อาศัยของชุมชนในระยะแรกเริ่มมาแล้วตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 8 – 11 ซึ่งตรงกับช่วงสมัยอินโด - โรมัน หรือช่วงหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์นั่นเอง

บทที่ 7

นครไชยศรี: เมืองศูนย์กลางแห่งทวารวดี

ข้อมูลจากแหล่งโบราณคดีหอเอกราชให้เห็นถึงความต่อเนื่องของกิจกรรมการอยู่อาศัยที่อาจมีมาแล้วตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 8 – 11 หลักฐานจากตำบลธรรมศาลายังช่วยเสริมให้เห็นถึงภาพการเจริญขึ้นของชุมชนอีกแห่งหนึ่งทางตะวันออกของเมืองที่น่าจะเกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 - 13 ซึ่งอนุมานได้ถึงการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร อันส่งผลให้เกิดการขยายแหล่งที่อยู่อาศัยและนำไปสู่การจัดการระบบต่าง ๆ ของชุมชนที่เชื่อว่าในช่วงนั้นได้พัฒนาไปสู่ความเป็นสังคมเมืองโดยสมบูรณ์แล้ว

ตำนานกับพัฒนาการของ “เมืองนครไชยศรี”

หากกลับไปพิจารณาข้อความในเอกสารทางประวัติศาสตร์ดังที่ได้นำเสนอไว้แล้วในบทที่ 2 จะพบว่า เรื่องในตำนานดูจะมีความสอดคล้องกับข้อมูลทางโบราณคดีและธรณีวิทยาที่บ่งชี้ว่าน่าจะมีร่องรอยของชุมชนที่อยู่อาศัยมาก่อนการสร้างเมือง เพราะตำนานกล่าวว่าบริเวณนี้มีหมู่บ้านของพวกพราหมณ์ตั้งอยู่ก่อนแล้ว พวกพราหมณ์นี้ได้บรรจุเทวานทองหรือ “โทณะ” ที่เคยใช้ดวงพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ในเรือนหิน ในปี พ.ศ. 1133 คือช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 12 แล้วในเวลาต่อมาพระเจ้าศรีสิทธิไชยพรหมเทพจึงได้สร้าง “เมืองนครไชยศรี” ขึ้นเป็นเมืองใหญ่

ตำนานฉบับนายอ่อง ไวกาลัง ยังกล่าวอีกว่า ในปี พ.ศ. 1192 พระยาภาวณดิศผู้ครองตักกศิลามหานคร (เข้าใจว่าหมายถึงเมืองนครไชยศรี) ทรงขับไล่พวกพราหมณ์ให้ไปตั้งชุมชนอยู่ที่เมืองละโว้ เอกสารทุกฉบับยังกล่าวตรงกันว่าพระยาภาวณดิศทรงสร้างพระประโทณเจดีย์ขึ้นใน พ.ศ. 1199 สอดคล้องกับตัวเขียนที่กำกับได้รูปพระประโทณเจดีย์ในสมุดภาพไตรภูมิสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ระบุว่าพระประโทณเจดีย์สร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1199 ด้วย

ดังนั้นข้อสันนิษฐานเดิมที่ว่า เมืองนครปฐมโบราณมีความเจริญรุ่งเรืองที่สุดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 (ผาสุข อินทรารุช 2526 (1): 73) จึงต้องเพิ่มเติมข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการที่เกิดขึ้นแล้วในช่วงก่อนหน้านั้นอย่างน้อยอีกหนึ่งศตวรรษ เพราะการก่อสร้างพระประโทณเจดีย์ซึ่งเป็นศาสนสถานขนาดใหญ่ใจกลางเมือง

ย่อมจะต้องเกิดขึ้นในช่วงที่บ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง ก่อนจะมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องในช่วงพุทธศตวรรษถัดมา

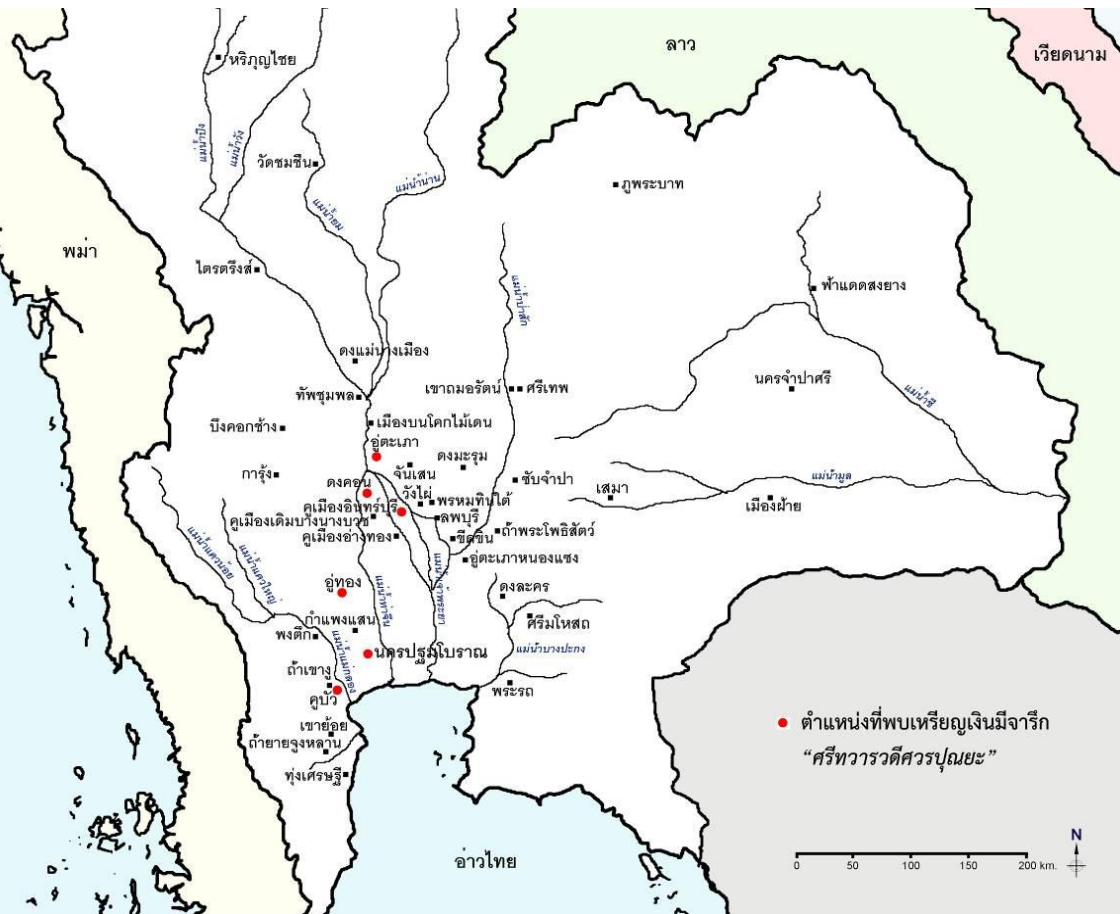
ข้อความในตำนานเมืองจึงให้คำเงื่อนไขว่า เมืองนครไชยศรีหรือเมืองนครปฐมโบราณนี้น่าจะเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 หลักฐานทางโบราณคดีที่พบจากการขุดค้นทั้งจากแหล่งหอเอกและแหล่งธรรมศาลายังชี้ให้เห็นอีกด้วยว่า ประชากรที่เข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่นี้ตั้งแต่แรกยังคงอยู่อาศัยอย่างหนาแน่นสืบมาจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 16 เมืองนครปฐมโบราณจึงมีบทบาทสำคัญมาตลอดช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 หรือที่กำหนดเรียกกันว่า “สมัยทวารวดี”

บทบาทของเมืองนครปฐมโบราณในสมัยทวารวดี

น่าเสียดายที่ผู้เขียนไม่สามารถขุดค้นในหลายแหล่งโบราณคดีได้ หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นเกือบทั้งหมด (ซึ่งถือว่ายังมีปริมาณน้อยมากเมื่อเทียบกับขนาดของเมืองที่ใหญ่โต) ก็มีความเกี่ยวข้องกับกิจกรรมสามัญในครัวเรือนมากกว่าจะสื่อถึงบทบาทของเมืองนครปฐมโบราณในทุกแง่มุม ในที่นี้จึงทำการประมวลองค์ความรู้จากหลักฐานทุกประเภท เพื่อแปลความถึงบทบาทของเมืองในด้านต่างๆ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

บทบาทด้านการเมืองการปกครอง

เนื้อหาในตำนานได้แสดงให้เห็นว่า เมืองนครไชยศรีมีกษัตริย์ปกครองและมีพราหมณ์ทำหน้าที่อยู่ในราชสำนัก แต่ข้อมูลเกี่ยวกับการปกครองของเมืองนครปฐมโบราณก็เป็นที่รู้จักกันดีแล้วจากการค้นพบเหรียญเงินมีจารึกอักษรปัลลวะ (กำหนดจากแบบอักษรมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 12) ภาษาสันสกฤต (ภาษาที่ใช้ในราชการหรือราชสำนัก) ความว่า “ศรีทวารวดี ศวรปุณยะ” แปลว่า “บุญกุศลของพระราชแห่งศรีทวารวดี” หรือ “พระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ” ซึ่งพบจำนวน 2 เหรียญเมื่อ พ.ศ. 2486 ที่แหล่งเนินหิน และพบอีกเหรียญหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2546 ที่บริเวณโรงเรียนหอเอกวิทยา

สำหรับปริมาณของเศษภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นซึ่งมีน้ำหนักรวมกันมากถึง 305 กิโลกรัม ก็อาจเป็นตัวแทนข้อมูลที่แสดงให้เห็นถึงความหนาแน่นของจำนวนประชากรที่เคยอาศัยอยู่ภายในเขตเมืองได้ แต่พื้นที่ของทั้ง 2 หลุมขุดค้นก็ถือเป็นพื้นที่เล็กมากเมื่อเทียบกับขนาดของเมืองที่มีเนื้อที่ราว 3,809 ไร่ (เฉพาะในเขตคูเมือง) ทั้งนี้ยังไม่รวมความหนาแน่นของชุมชนนอกเขตคูเมืองที่กระจายตัวอยู่หลายแห่ง โดยเฉพาะทางทิศตะวันตกที่มีพระปฐมเจดีย์ (องค์เดิม) เป็นศูนย์กลางของชุมชนขนาดใหญ่ ส่วนทางใต้ก็มีชุมชนแถบบ้านดอนยายหอมที่ตั้งอยู่ห่างออกมาราว 10 กิโลเมตร เมืองนครปฐมโบราณจึงมีอาณาบริเวณกว้างขวางที่สุดในสมัยทวารวดี (Mudar 1999) (ตารางที่ 3)

ตารางที่ 3 แสดงขนาดของเมืองโบราณสมัยทวารวดี (ภายในเขตคูน้ำ-คันดิน)			
เมืองโบราณ	จังหวัด	กว้าง (m.)	ยาว (m.)
นครปฐมโบราณ	นครปฐม	2,000	3,600
กำแพงแสน	นครปฐม	757	803
อู่ทอง	สุพรรณบุรี	750	1,650
คูเมืองเดิมบางนางบวช	สุพรรณบุรี	510	560
คูบัว	ราชบุรี	800	2,000
ศรีมโหสถ	ปราจีนบุรี	700	1,550
พระรถ	ชลบุรี	750	1,500
ขี้ดขิน	สระบุรี	620	620
ลพบุรี	ลพบุรี	1,000	1,450
ชัยจำปา	ลพบุรี	704	834
คูเมือง อินทร์บุรี	สิงห์บุรี	650	700
อู่ตะเภา	ชัยนาท	800	1,000
บึงคอกช้าง	อุทัยธานี	500	500
จันเสน	นครสวรรค์	700	700

ในการขุดค้นน้ำเพื่อล้อมรอบอาณาเขตอันกว้างใหญ่ของเมืองนี้ย่อมต้องใช้แรงงานคนจำนวนมากและต้องมีระบบการจัดการที่ดี เช่นเดียวกับการก่อสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่หลายแห่ง เพื่อเป็นวัดของนักบวชและเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวเมืองก็จำเป็นต้องใช้ช่างฝีมือและแรงงานเป็นจำนวนมาก ลักษณะเช่นนี้สะท้อนให้เห็นทั้งในเรื่องระบบชนชั้นและการแบ่งงานกันทำในชุมชนที่เป็นสังคมเมืองใหญ่ ซึ่งในช่วงเวลานั้นควรอยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์

ประเด็นเกี่ยวกับระบบกษัตริย์ในสมัยทวารวดีนี้ ผาสุข อินทราวุธ ได้อธิบายไว้แล้วเกี่ยวกับ “แนวคิดธรรมวิชัย” ตามแบบพระเจ้าอโศกมหาราชของอินเดีย โดยเสนอว่ามีหลักฐานที่สื่อให้เห็นว่าเกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์และราชสำนักโบราณวัตถุสำคัญบางชิ้นก็พบที่เมืองนครปฐมโบราณ ได้แก่ แผ่นดินเผารูปคช-ลักษมี พร้อมด้วยสัญลักษณ์มงคลและเครื่องราชูปโภคของกษัตริย์ รวมทั้งธรรมจักรที่ค้นพบเป็นจำนวนมาก ซึ่งใช้ทั้งในการเผยแพร่หลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนา และเป็นเครื่องมือในการขยายอำนาจการปกครองของกษัตริย์ (ผาสุข อินทราวุธ 2542: 175 – 177 ; ผาสุข อินทราวุธ 2551: 78 – 79) (ภาพที่ 66)

ภาพที่ 66 แผ่นดินเผารูปคช-ลักษมี (ภาพซ้าย)
และธรรมจักรจากเมืองนครปฐมโบราณ

โบราณวัตถุอีกสองชิ้นที่มีความน่าสนใจคือ แผ่นหินสลักภาพบุคคลและช้าง พร้อมด้วยสัญลักษณ์มงคล ได้แก่ สังข์ จักร หม้อน้ำ และรูปคล้ายดาวมี 5 แฉก (ภาพที่ 67) แผ่นหินรูปบุคคลนั้นพบที่โรงเรียนเกษตรกรรมนครปฐม (เดิม) ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณมหาวิทยาลัยศิลปากร เขตพระราชวังสนามจันทร์ ส่วนแผ่นหินรูปช้างก็พบที่ตำบลสนามจันทร์เช่นกัน เข้าใจว่าทั้งสองภาพนี้สลักขึ้นตามคติพระเจ้าจักรพรรดิในพุทธศาสนา ซึ่งต้องมีสมบัติหรือรัตนะ 7 อย่างคือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว ขุนคลังแก้ว และขุนพลแก้ว (ธนิต อยู่โพธิ์ 2508: 5) ทั้งสองภาพนี้จึงควรสื่อถึงช้างแก้ว (อุษา จ้วนเพียรภาค 2548: 191) และภาพขุนคลังหรือขุนพลแก้ว

ภาพที่ 67 แผ่นหินสลักภาพรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิพบที่ตำบลสนามจันทร์
เอื้อเฟื้อภาพถ่ายเก่าโดยพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

น่าสังเกตว่าภาพสลักแบบนี้พบเฉพาะที่เมืองนครปฐมโบราณซึ่งสัมพันธ์กับการค้นพบธรรมจักรเป็นจำนวนมาก และจุดที่พบโบราณวัตถุทั้งสองชิ้นนี้คือตำบลสนามจันทร์ ซึ่งมีบันทึกของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ระบุว่า เคยมีฐานปราสาท

พระราชวัง โบสถ์พราหมณ์ และกำแพงวัง ตั้งอยู่ห่างจากพระปฐมเจดีย์มาทางตะวันตกราว 30 เส้น (กรมศิลปากร 2528: 99) หรือราว 1.2 กิโลเมตร ดังนั้นในเขตที่ปัจจุบันคือพระราชวังสนามจันทร์จึงมีข้อมูลที่สัมพันธ์กับระบบกษัตริย์โบราณ

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนยังไม่สามารถยืนยันได้ถึงข้อสันนิษฐานเดิมที่ว่า อุทองอาจเป็นเมืองหลวงของทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ 8 หรือ 9 - 12 ขณะที่เมืองนครปฐมโบราณเป็นเมืองหลวงในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 เพราะถึงแม้ว่าเมืองอุทองจะมีบทบาทสำคัญมาก่อนเมืองนครปฐมโบราณ แต่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ที่เมืองนครปฐมโบราณก็น่าจะมีกษัตริย์ปกครองอยู่แล้ว ดังข้อมูลจากตำนานที่ต่างระบุถึงกิจกรรมของกษัตริย์แห่งเมืองนครไชยศรีในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ทั้งยังมีข้อมูลที่น่าสนใจปรากฏอยู่ในเอกสารจีนอีกด้วย

จดหมายเหตุจีนชื่อ “ทงเตียน” (T'ung-tien)¹ รวบรวมขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 ได้บันทึกเกี่ยวกับประเทศ “โถวเหอ” (T'ou-ho)² โดยมีรายละเอียดสำคัญๆ ดังนี้ (Yamamoto 1979: 1139 – 1140)

ประเทศโถวเหอเป็นที่รู้จักของจีนมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์สุย (ระหว่าง พ.ศ. 1132 – 1161) ตั้งอยู่ทางใต้ของเจนละ³ บนเกาะใหญ่หรือดินแดนที่ล้อมรอบด้วยน้ำในทะเลใต้⁴ โดยเดินทางจากเมืองท่ากวางโจวไปถึงใต้ในเวลา 100 วัน ชื่อราชวงศ์ของกษัตริย์แห่งโถวเหอคือ “โถวเหอหลัว” (T'ou-ho-lo)⁵ ... พระราชายังมีพระราชอำนาจควบคุมอีกบางเมืองด้วย ... ภายในกำแพงเมืองมีเพียงปราสาทพระราชวังของกษัตริย์ ส่วนนอกกำแพงเป็นที่อยู่อาศัยของชาวเมืองซึ่งมีจำนวนมากกว่า 10,000 คน

¹ คำในวงเล็บนี้ผู้เขียนยึดตามฉบับพิมพ์ของทัทซุโร ยามาโมโต (Tatsuro Yamamoto) แต่ขอชี้ชัดว่าไชยพจนานิช ให้ข้อมูลว่าในระบบการถอดถอดเสียงภาษาจีนปัจจุบัน คำนี้คือ Tong-dian (通典)

² ในระบบการถอดถอดเสียงภาษาจีนปัจจุบัน คำนี้คือ Tou-he (投和)

³ เอกสารจีนเรียกอาณาจักรกัมพูชาโบราณว่า “เจนละ” เสมอ

⁴ เอกสารจีนในช่วงนี้มีกระบุตำแหน่งที่ตั้งของบ้านเมืองโบราณคลาดเคลื่อน เอกสารหลายฉบับก็กล่าวถึงที่ตั้งนี้ไม่ตรงกัน (ดูใน Yamamoto 1979: 1141)

⁵ ในระบบการถอดถอดเสียงภาษาจีนปัจจุบัน คำนี้คือ Tou-he-luo (投和羅)

ระบบราชการของประเทศไทยนี้ทั้งผู้ควบคุมในภาพรวม ผู้ดูแลประชาชนและกองทหาร และผู้ปกครองส่วนท้องถิ่น ... ประเทศนี้มีการค้าขายแลกเปลี่ยนอย่างเสรี ไม่มีการเก็บภาษี ชาวเมืองส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและค้าขาย ... โดยมีชุมชนที่เป็นตลาดใหญ่ 6 แห่ง ในการค้าขายแลกเปลี่ยนใช้เหรียญเงินตราที่มีขนาดเล็กเป็นสื่อกลาง ประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา โดยใช้ภาษาเขียนที่แตกต่างไปจากจีน

นอกจากนี้ ประเทศโถวเหอยังได้ส่งเครื่องบรรณาการไปจีนอีก 3 ครั้ง ในสมัยราชวงศ์ถัง ภายใต้รัชกาลของพระเจ้าถังไท่จง ซึ่งกำหนดเรียกว่าศักราชเจินกวน (ระหว่าง พ.ศ. 1170 – 1192) คือในปี พ.ศ. 1181, พ.ศ. 1183 และ พ.ศ. 1192 (Ibid.: 1147) โดยจีนกล่าวถึงสิ่งของบรรณาการจากโถวเหอ เช่น แจกันทองคำ สายรัดองค์ทำจากอัญมณีมีค่า นอแรด งาช้าง และผลผลิตจากทะเล เป็นต้น (Ibid.: 1140)

นักวิชาการที่มีชื่อเสียงหลายท่านต่างมีความเห็นว่าประเทศโถวเหอหรือโถวเหอหลัวนี้เป็นคำที่จีนใช้เรียก “ทวารวดี” (Ibid.: 1139 – 1143 ; Wheatley 1973: 50 and 56 ; Coedès 1968: 76, 292 ; Wolters 1967: 234, 344, Map 3 – 4) ข้อมูลนี้ตรงกับบันทึกของหลวงจีนเหียนจิ่งซึ่งจารึกแสงบุญไปยังอินเดียในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 12 และได้กล่าวถึงบ้านเมืองที่ชื่อ “ตั่วหลัวปั่วตี้” (To-lo-po-ti) ซึ่งเชื่อกันว่าหมายถึง “ทวารวดี” (Beal 1969: 200)

ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า ระยะเวลาในเอกสารจีนที่ระบุถึงโถวเหอทั้งหมดมีความสอดคล้องกันดีกับศักราชในตำนานเมืองนครไชยศรี และเข้ากันดีกับหลักฐานทางโบราณคดีที่บ่งชี้ว่า เมืองนครปฐมโบราณเริ่มมีพัฒนาการเข้าสู่ความเป็นสังคมเมืองใหญ่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ขณะที่เมืองสมัยทวารวดีแห่งอื่นๆ ในภูมิภาคตะวันตก ทั้งอุทอง คุบัว พงตึก กำแพงแสน ยังไม่พบว่ามีเอกสารใดๆ ที่กล่าวถึงกิจกรรมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 อย่างชัดเจน

ถึงแม้ว่าที่เมืองอุทองจะได้พบจารึกบนแผ่นทองแดงที่ปรากฏพระนามกษัตริย์ 2 องค์ คือ พระเจ้าอีสานวรมันและพระเจ้าหรรษวรมัน ซึ่งนักประวัติศาสตร์ศิลปะคือ ช็อง บวสเชอลิเยร์ เชื่อว่าน่าจะเป็นพระนามของกษัตริย์แห่งอาณาจักรทวารวดีที่มีอุทองเป็นเมืองหลวง (อุไรศรี วรเชริน 2509: 8) แต่นักอ่านจารึกคือ

เจ้า ทองคำวรรณ กลับมีความเห็นว่าพระนามดังกล่าวน่าจะเป็นของกษัตริย์เชมรโบราณ และบอกเล่าเรื่องราวการบำเพ็ญกุศลของพระเจ้าหรรษวรมันที่ 3 ซึ่งครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. 1609 - 1623 (เจ้า ทองคำวรรณ 2509: 23 - 25)

เมืองโบราณอีกแห่งหนึ่งที่มีตำนานเล่าถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 คือ เมืองละโว้ (ลพบุรี) แต่เรื่องราวแรกสุดที่กล่าวถึงเมืองนี้คือเหตุการณ์ในปี พ.ศ. 1192 ที่พระยาภาวดีศผู้ครองตักกศิลามหานคร (เมืองนครไชยศรี) ทรงขับไล่พวกพราหมณ์ให้ไปตั้งชุมชนอยู่ที่เมืองละโว้ ซึ่งเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่ราชสำนักจีนรู้จักกับประเทศไถวเหอมาก่อนแล้วในสมัยราชวงศ์สุย (พ.ศ. 1132 - 1161)

จากที่กล่าวมาข้างต้นจึงสรุปได้ว่า ทั้งข้อความในตำนานเมืองนครไชยศรี และหลักฐานทางโบราณคดี ต่างให้ข้อมูลที่สอดคล้องกับบันทึกของจีนเกี่ยวกับประเทศแห่งหนึ่งชื่อว่า “ไถวเหอ” ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่ในภาคกลาง-ภาคตะวันตกของไทย และมีการติดต่อกับราชสำนักจีนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 บ้านเมืองดังกล่าวมีชื่อเป็นภาษาสันสกฤตว่า “ทวารวดี” ซึ่งในขณะนั้นควรมีศูนย์กลางการปกครองตามระบอบกษัตริย์อยู่ที่เมืองนครปฐมโบราณ

บทบาทด้านเศรษฐกิจการค้า

ประเด็นเกี่ยวกับเศรษฐกิจการค้านี้ ธิดา สาระยา เคยเสนอมาก่อนแล้วว่า เมืองนครปฐมโบราณมีบทบาทเป็นศูนย์กลางของภูมิภาคในลุ่มแม่น้ำท่าจีน-แม่กลอง ด้วยเป็น “เมืองที่ถูกจัดตั้ง” ขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 เพื่อรองรับต่อการขยายตัวทางการค้าที่เกิดขึ้นทั้งภายในและนอกภูมิภาค (ธิดา สาระยา 2531: 89 - 91) ขณะที่ผาสุข อินทราวูร เชื่อว่านครปฐมโบราณเป็นเมืองที่สำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 - 16 (ผาสุข อินทราวูร 2542: 101) ดังได้พบโบราณวัตถุที่แปลความได้ถึงการติดต่อกับต่างชาติต่างถิ่น ได้แก่ แผ่นดินเผารูปคช-ลักษณะมีและท้าวภูเวร (ผาสุข อินทราวูร 2526 (2): 92 - 101) ตราดินเผารูปเรือสำเภา และภาพปูนปั้นรูปชาวต่างชาติที่คาดว่าจะเป็นพ่อค้าเชื้อสายซีเกียนที่มาจากแถบเอเชียกลาง (ผาสุข อินทราวูร 2542: 107 ; Mukherjee 1999: 201 - 205) (ภาพที่ 68)

ภาพที่ 68 ภาพปูนปั้นจากวัดพระประโทน และตราดินเผาจากเมืองนครปฐมโบราณ

สำหรับปัจจัยทางกายภาพที่ทำให้เมืองนครปฐมโบราณเจริญขึ้นคือ สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และการจัดการระบบคลองของเมืองซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อการติดต่อค้าขาย เพราะเชื่อกันว่าเรือสำเภจากทะเลลงสามารถเดินทางเข้ามาในเขตเมืองได้ ด้วยลำน้ำบางแก้วหรือลำคลองอื่นๆ ที่ไหลผ่านตัวเมืองในอดีตนั้นมีความใหญ่ นอกจากนี้ที่คูเมืองนครปฐมโบราณกลับไม่มีคันดิน จึงอาจเป็นไปได้ว่ามีการวางระบบนี้ไว้เพื่อให้ง่ายต่อการควบคุมดูแลการเดินทางเรือที่จะเข้ามาติดต่อค้าขายภายในเขตเมือง ทั้งหมดนี้ช่วยส่งเสริมให้เมืองนครปฐมโบราณเป็นเมืองท่าที่สำคัญในอดีต

หลักฐานที่น่าสนใจคือ ได้พบตราประทับดินเผาชิ้นหนึ่งที่เมืองนครปฐมโบราณ ที่ด้านข้างมีตัวอักษรซึ่งชำรุดไปบางส่วน จิระพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และวรินทรา วศิษทะ (Varindra Vasishta) วิเคราะห์ไว้ว่าเป็นอักษรพราหมี ภาษาปรากฏุด อ่านว่า “varapata(na)” (วรูปตน) แปลว่า “เมืองท่าประเสริฐ” (อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ 2547: 189 – 190) (ภาพที่ 69)

ภาพที่ 69 ตราประทับดินเผา พบที่เมืองนครปฐมโบราณ
อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร
(ที่มา: อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ 2547: 189 -190)

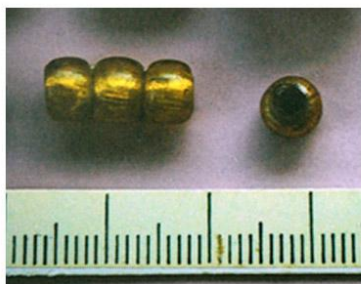
สำหรับข้อมูลใหม่ที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอเอกและธรรมศาลา โดยเฉพาะหลักฐานที่พบอยู่ในชั้นวัฒนธรรมช่วงหลังของทั้ง 2 แหล่งนี้ต่างแสดงให้เห็นว่า ตั้งแต่ช่วงกลางจนถึงตอนปลายของการอยู่อาศัย ชุมชนที่เมืองนครปฐมโบราณมีการใช้วัตถุสิ่งของที่มาจากต่างถิ่นหลายประเภท ทั้งลูกปัดแก้ว ภาชนะเคลือบ หินบดซึ่งมีแหล่งผลิตอยู่ในแถบอำเภอเขาชัยย่อย จังหวัดเพชรบุรี และวัตถุโลหะซึ่งในเขตจังหวัดนครปฐมไม่มีแหล่งหินและแร่โลหะใดๆ หลักฐานดังกล่าวนี้แสดงให้เห็นถึงการติดต่อค้าขายกับชุมชนภายนอกที่มีมากยิ่งขึ้น คือมีมากกว่าเมื่อเทียบกับในชั้นวัฒนธรรมระยะแรกซึ่งพบเพียงโบราณวัตถุที่สัมพันธ์กับชุมชนร่วมสมัยที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียเท่านั้น

ดังนั้นปัจจัยทางวัฒนธรรมประการหนึ่งที่น่าจะส่งผลให้เมืองนครปฐมโบราณมีการติดต่อค้าขายกับต่างถิ่นมากยิ่งขึ้นตั้งแต่ช่วงตอนกลางของการอยู่อาศัย คงเพราะการปรากฏขึ้นของบ้านเมือง “ศรีวิชัย” ตั้งแต่ช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 13 ในดินแดนเกาะสุมาตราของอินโดนีเซีย แหล่งมลายู และคาบสมุทรมลายูของไทย โดยศรีวิชัยมีบทบาทเป็นผู้ควบคุมเส้นทางการค้าทางทะเลที่ติดต่อค้าขาย ทั้งกับจีน อินเดีย และอาหรับ มาอย่างยาวนานจนถึงราวพุทธศตวรรษที่ 18 (Coedès 1968: 81 - 85 ; Wolters 1967: 247 – 253)

หลักฐานทางโบราณคดีที่สนับสนุนแนวคิดนี้คือ การค้นพบลูกปัดแก้วหลายลูกจากชั้นวัฒนธรรมระยะที่ 2 ของชุมชนที่เมืองนครปฐมโบราณ ลูกปัดที่พบเกือบทั้งหมดเป็นลูกปัดที่มีสีเดียว (monochrome beads) ได้แก่ สีแดง สีส้ม สีดำ สีขาวนวล สีเหลือง สีเขียว และสีฟ้า ซึ่งขุดพบในปริมาณมากที่สุด เดิมมีผู้กำหนดชื่อเรียกลูกปัดแก้วสีเดียวเช่นนี้ว่า “ลูกปัดลมสินค้า” (trade wind beads) ต่อมาผู้กำหนดชื่อเป็น “ลูกปัดแบบอินโด-แปซิฟิก” (Indo-Pacific beads) เพราะพบตามแหล่งโบราณคดีหลายแห่งในมหาสมุทรอินเดียและแปซิฟิก (Francis 2002: 19 – 20)

ในปัจจุบันมีข้อมูลบ่งชี้ว่า การผลิตลูกปัดแก้วสีเดียว (แบบอินโด-แปซิฟิก) เกิดขึ้นตั้งแต่ประมาณพุทธศตวรรษที่ 4 หรือ 5 โดยมีแหล่งผลิตอยู่แถบเมืองอริกเมดู (Arikamêdu) ทางตะวันตกเฉียงใต้ของประเทศอินเดีย (Ibid.: 30) ต่อมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 6 – 7 แหล่งผลิตคงอยู่ที่เมนไท (Mantai) ประเทศศรีลังกา เมืองออกแก้ว ประเทศเวียดนาม แหล่งโบราณคดีกัวลา เซลินซิง (Kuala Selinsing) ประเทศมาเลเซีย แหล่งโบราณคดีควนลูกปัด อำเภอลองท่อม จังหวัดกระบี่ (Ibid.: 31) และแหล่งโบราณคดีภูเขาทอง กิ่งอำเภอสุขสำราญ จังหวัดระนอง (บุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์ 2550: 128 – 129) จนกระทั่งในช่วงที่เกิดบ้านเมืองศรีวิชัยขึ้นแล้ว แหล่งผลิตหรือส่งออกลูกปัดน่าจะอยู่แถบเมืองปาเล็มบัง (Palembang) บนเกาะสุมาตรา แหล่งโบราณคดีสุไหง มาส (Sungai Mas) ประเทศมาเลเซีย และแหล่งโบราณคดีทุ่งตึก อำเภอดะกั่วป่า จังหวัดพังงา (Francis 2002: 36)

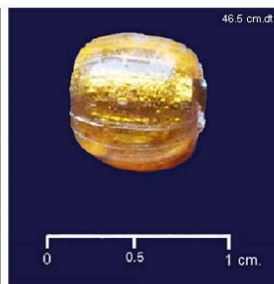
ลูกปัดแก้วสีเดียวที่ได้จากการขุดค้นที่เมืองนครปฐมโบราณ จึงน่าจะเป็นสินค้าที่นำเข้ามาจากแหล่งผลิตลูกปัดที่มีอายุร่วมสมัยข้างต้น อันสอดคล้องกับผลการวิเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ที่แสดงว่า ตัวอย่างลูกปัดแก้วแต่ละลูกจากแหล่งหอเอกมืองค์ประกอบทางเคมีที่แตกต่างกัน ซึ่งน่าจะมาจากหลายแหล่งผลิตในการขุดค้นที่แหล่งหอเอกยังได้พบลูกปัดแก้วเคลือบสีสีทอง (false gold-glass bead) 1 ลูก ซึ่งเหมือนกับลูกปัดเคลือบทองจากแหล่งโบราณคดีสุไหง มาส (Ibid.: color plate 21) และทุ่งตึก (บุญฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์ 2550: 112) (ภาพที่ 70)

ลูกปัดเคลือบทองจากสุโขทัย มาส

ลูกปัดเคลือบทองจากทุ่งตึก

ลูกปัดเคลือบทองจากหอเอก

ภาพที่ 70 ลูกปัดเคลือบทองจากแหล่งโบราณคดีสุโขทัย มาส, ทุ่งตึก และหอเอก
(ที่มา : บุญยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์ 2550: 112 ;

Francis 2002: Color Plate 21)

สำหรับเศษเครื่องเคลือบที่ขุดค้นพบที่ตำบลธรรมศาลาซึ่งเชื่อว่าเป็นเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง ก็ถือเป็นหลักฐานที่เสริมให้เห็นภาพการติดต่อค้าขายกับต่างชาติโดยผ่านเส้นทางการค้าทางทะเลที่เชื่อมโยงกับศรีวิชัยได้เป็นอย่างดี เพราะเคยมีการค้นพบเครื่องถ้วยสมัยราชวงศ์ถังเป็นจำนวนมากที่แหลมโพธิ์ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสุราษฎร์ธานี (เขมชาติ เทพไชย 2531: 88 – 94, 112 – 115) รวมทั้งที่ทุ่งตึก (บุญยฤทธิ์ ฉายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์ 2550: 101 - 105) หรือกรณีของแหล่งเรือจมที่เกาะเบลีตุงประเทศอินโดนีเซียก็เป็นหลักฐานที่ยืนยันถึงกิจกรรมการค้าเครื่องถ้วยจีนที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 (Flecker 2001: 335 – 354)

ข้อเสนอข้างต้นนี้ยังสนับสนุนความเห็นทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะของ ช็อง บาสเซอเลียร์ ที่เคยชี้แนะว่า มีอิทธิพลของพุทธศาสนาหายานจากดินแดนทางใต้ปรากฏขึ้นที่เจดีย์จุลประโทนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 14 (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2540: 80) จากหลักฐานทั้งหมดที่กล่าวมานี้จึงน่าจะกำหนดอายุชั้นวัฒนธรรมระยะที่ 2 ของชุมชนโบราณที่เมืองนครปฐม ซึ่งมีการติดต่อค้าขายกับต่างชาติอย่างกว้างขวางได้ว่าคงมีอายุตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 14 เป็นต้นมา

ถึงแม้จะได้ทราบแล้วว่า สินค้าบางประเภทที่ชุมชนในเมืองนครปฐมโบราณ นำเข้ามาประกอบด้วย ลูกปัดแก้ว เครื่องเคลือบ รวมทั้งหินบดและแร่โลหะ แต่ก็ยังไม่สามารถทราบได้ว่า สินค้าออกของเมืองนครปฐมโบราณที่ส่งไปค้าขาย แลกเปลี่ยนกับต่างถิ่นมีอะไรบ้าง เมื่อย้อนกลับไปพิจารณาจดหมายเหตุจีนที่กล่าวว่าประชาชนของประเทศโถวหมักมีอาชีพเกษตรกรรมและค้าขายแล้ว ก็ทำให้มองเห็นภาพระบบเศรษฐกิจของเมืองนครปฐมโบราณที่น่าจะให้ความสำคัญกับการเกษตร เมื่อวิเคราะห์ลักษณะพื้นที่ของเมืองนครปฐมโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศแล้วก็จะได้ข้อมูลที่มีน้ำหนักมากยิ่งขึ้น เพราะทั้งภายในและนอกเมืองนครปฐมโบราณมีร่องรอยของพื้นที่ราบลุ่มซึ่งคาดว่าเคยเป็นท้องนาสมัยโบราณหลายแห่ง การจัดการระบบคูคลองของเมืองที่มีความซับซ้อนนั้นก็เชื่อว่าเป็นเอื้อประโยชน์ต่อการระบายน้ำเข้าสู่ที่นาโบราณ หลักฐานที่จะนำมาสนับสนุนแนวคิดนี้ได้อีกทางหนึ่งก็คือ การค้นพบเมล็ดข้าวเปลือกปะปนอยู่ในก้อนอิฐที่มีจำนวนมากมายมหาศาลซึ่งใช้ในการก่อสร้างศาสนสถาน ดังนั้นระบบเศรษฐกิจในด้าน การส่งออกของเมืองนครปฐมโบราณน่าจะเกี่ยวข้องกับการค้าขายข้าวเป็นหลัก

บทบาทการเป็นเมืองศูนย์กลางทางศาสนาและศิลปกรรม

ดูเหมือนว่าบทบาทด้านนี้ของเมืองนครปฐมโบราณจะเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการโดยทั่วไปแล้ว เพราะโบราณสถานแต่ละแห่งมีขนาดใหญ่ และยังคงมีศาสนสถานที่ถูกทำลายไปแล้วอีกเป็นจำนวนมาก แสดงให้เห็นถึงความเลื่อมใสศรัทธาอย่างสูงของชนชั้นปกครองและศาสนิกชนชาวเมือง ประติมากรรมรูปเคารพซึ่งพบเป็นจำนวนมากยังได้รับการสร้างขึ้นด้วยความประณีตมากกว่าหลักฐานที่พบจากเมืองสมัยทวารวดีแห่งอื่นๆ และเมืองนครปฐมโบราณยังเป็นแหล่งที่พบจารึกหลักธรรมทางพุทธศาสนาในสมัยทวารวดีเป็นจำนวนมากอีกด้วย

หากไม่นับจารึกบนฐานธรรมจักรจากทุ่งขวางซึ่งน่าจะสัมพันธ์กับเมืองกำแพงแสนแล้ว จำนวนจารึกสมัยทวารวดีที่พบในเขตจังหวัดนครปฐมคือ 16 หลัก (ผาสุข อินทราวุช 2548: 124 – 126) ซึ่งกำหนดอายุจากแบบอักษรอยู่ในช่วงประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 จารึกส่วนใหญ่คือจำนวน 11 หลัก ทำขึ้นเนื่องในพุทธศาสนานิกายหินยานหรือเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลี โดยมีถึง 9 หลักเป็นจารึก

คาถาเย ธมฺมาฯ (ภาพที่ 71) ขณะที่อีก 2 หลักเป็นจารึกแสดงอริยสัจ 4 และปฏิจามุขปาธ ส่วนจารึกภาษามอญโบราณจากวัดโพธิ์ร้างที่กล่าวถึงแล้วใน บทที่ 3 ก็เป็นเรื่องในพุทธศาสนาเช่นกัน

ภาพที่ 71 จารึกคาถา เย ธมฺมาฯ พบบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์
จัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

จารึกภาษาสันสกฤตจากเมืองนครปฐมโบราณพบเพียง 4 ชิ้น คือจารึกบน เหรียญเงิน “ศรีทวารวดี ศวรูปนยะ” จำนวน 3 เหรียญ คือจากเนินหิน 2 เหรียญและ แหล่งห่อเอกสาร 1 เหรียญ รวมทั้งจารึกบนเหรียญเงินมีความว่า “ศรี สุจริต วิกรานต” แปลว่า “วีรบุรุษผู้สุจริต” พบที่ตำบลพระประโทน (ชะเอม แก้วคล้าย 2534: รูปที่ 6) ดังนั้นการใช้ภาษาสันสกฤตที่เมืองนครปฐมโบราณจึงสัมพันธ์กับราชสำนักหรือ ตัวบุคคลมากกว่าเรื่องศาสนา

เมื่อผนวกข้อมูลด้านจารึกเข้ากับจำนวนธรรมจักรที่พบเป็นจำนวนมากที่สุดในประเทศ รวมทั้งขนาดอันใหญ่โตของพุทธสถานต่างๆ ย่อมยืนยันถึงบทบาทในการเป็นศูนย์กลางทางพุทธศาสนาของเมืองนครปฐมโบราณ สอดคล้องกับเรื่องราวที่ปรากฏในตำนานเมืองนครไชยศรีและจดหมายเหตุจีนที่กล่าวถึงประเทศโถวเหอว่าประชากรส่วนใหญ่นับถือพุทธศาสนา (ภาพที่ 72)

ภาพที่ 72 เจดีย์จุลประโทน เมืองนครปฐมโบราณ

สำหรับร่องรอยการนับถือพุทธศาสนาหายานที่เมืองนครปฐมโบราณนั้น มีอยู่น้อย อิทธิพลของศาสนาพุทธนิกายนี้จากดินแดนทางภาคใต้ (ศรีวิชัย) อาจปรากฏขึ้นที่เจดีย์จุลประโทนตามข้อเสนอของช็อง บาสเซอลิเยร์ สอดคล้องกับการขุดแต่งพบห้วงโลหะที่อาจเป็นยอดไม้เท้าหรือ “ขั๊กขระ” ซึ่งเป็นบริวารของภิกษุมหายาน (พริยะ ไกรฤกษ์ 2552: 60) หรือในกรณีของพระพิมพ์ดินเผาบางแบบก็ทำตามเรื่องในคัมภีร์ของพุทธมหายาน และเทียบได้กับพระพิมพ์ดินดิบที่พบทางภาคใต้ซึ่งสร้างขึ้นตามคติมหายาน (พริยะ ไกรฤกษ์ 2523: 44 – 46 ; นิติพันธุ์ ศิริทรัพย์ 2524: 20 – 21, 23 – 25, รูปที่ 1-2 และ 11 – 17 ; ผาสุข อินทรารุข 2543: 285) (ภาพที่ 73)

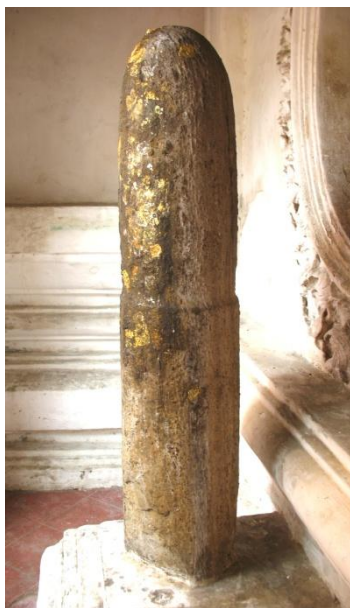

ภาพที่ 73 พระพิมพ์ดินเผาจากเมืองนครปฐม (ภาพซ้าย)

และพระพิมพ์ดินดิบพบที่เขากอกทะลุ จังหวัดพัทลุง
ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

อย่างไรก็ตาม เรายังไม่เคยพบประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์องค์สำคัญของนิยามหายานคือพระอวโลกิเตศวรที่เมืองนครปฐมเลย ต่างจากหลักฐานของพุทธศาสนานิกายหายานที่เมืองอู่ทองและเมืองคูบัวซึ่งมีหลักฐานค่อนข้างเด่นชัด (Boisselier 1972: 32 – 33, 56, fig. 16, 36 ; Chutiwongs 1984: 219) บทบาทของนิยามหายานที่เมืองนครปฐมโบราณจึงยังไม่เป็นที่รู้จักกันมากนัก ที่สำคัญคือยังไม่เคยพบจารึกที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนานิกายหายานในวัฒนธรรมทวารวดีเลย แม้แต่หลักเดียว (Chutiwongs 1984: 213)

นอกจากนี้ในตำนานเมืองยังระบุถึงพราหมณ์ในราชสำนัก การค้นพบประติมากรรมที่เนื่องในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งน่าจะมียายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 16 ก็เป็นหลักฐานที่สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของศาสนาพราหมณ์ ทั้งการค้นพบรูปเคารพที่เนื่องลัทธิไศวนิกายคือ ศิวลึงค์ (ภาพที่ 74) รูปเคารพของไวษณพนิกายคือ พระวิษณุ (อุษา จ้วนเพียรภาค 2548: 78) และอาจรวมถึงรูปพระสุริยะ (พิริยะ ไกรฤกษ์ 2520: รูปที่ 3) นอกจากนี้ยังพบรูปมหินาสุมรรชนี (สิริพรรณ ธีรศรีโชติ 2533: 17 – 18, รูปที่ 1) และฐานรูปเคารพอีกจำนวนหนึ่ง (ภาพที่ 75)

ภาพที่ 74 ศิวลึงค์
อยู่ที่ระเบียงองค์พระปฐมเจดีย์

ภาพที่ 75 ฐานประติมากรรมรูปเคารพ อยู่ท้องค์พระปฐมเจดีย์

แม้ว่าหลักฐานส่วนใหญ่จะมีข้อมูลเรื่องตำแหน่งที่พบไม่แน่ชัด เพราะได้มาจากการเก็บรวบรวมโบราณวัตถุในสมัยรัชกาลที่ 5 – 6 แต่ฐานรูปเคารพขนาดใหญ่ บางชิ้นก็มีประวัติว่าได้จากซากศาสนสถานในเมืองนครปฐมโบราณอย่างแน่นอน (ดังกล่าวไว้แล้วในบทที่ 3) ข้อมูลเช่นนี้สอดคล้องกับร่องรอยการนับถือศาสนา พราหมณ์ตามเมืองโบราณสมัยทวารวดีแห่งอื่นๆ โดยเฉพาะที่เมืองอู่ทอง และเมือง ศรีมโหสถ จังหวัดปราจีนบุรี แต่ศาสนาพราหมณ์ที่เมืองนครปฐมโบราณก็มีบทบาทค่อนข้างน้อยหากเปรียบเทียบกับข้อมูลของพุทธศาสนาเถรวาท

บทบาทในการเป็นศูนย์กลางด้านต่างๆ ของเมืองนครปฐมโบราณ ย่อมส่งผลให้กิจกรรมการผลิตงานศิลปกรรมที่เนื่องในศาสนาเป็นไปอย่างมีคุณภาพ เพราะเชื่อว่าจะต้องมีกลุ่มช่างฝีมือชั้นสูงคือช่างหลวงเกิดขึ้นที่เมืองนี้ ดังจะเห็นได้จากความประณีตของผลงานหลายชิ้น ซึ่งบางชิ้นถูกยกย่องให้มีความงามเป็นพิเศษในศิลปะทวารวดี เช่น ศีรษะพระพุทธรูปดินเผาจากวัดพระงาม (ภาพที่ 12 ในบทที่ 3) ซึ่งหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล และซ็อง บวสเชอเลียร์ นักปราชญ์ด้านประวัติศาสตร์ ศิลปะต่างเคยยกย่องว่ามีความงดงามเป็นอย่างยิ่ง (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2539: 7 ; Boisselier 1975: 47, pl.23) ภาพสลักต่างๆ หรือธรรมจักรและแท่นรองรับธรรมจักรหลายชิ้นก็มีการแกะสลักลวดลายอย่างประณีตบรรจง (ภาพที่ 76)

ภาพที่ 76 แท่นรองรับธรรมจักร พบที่เมืองนครปฐมโบราณ
เอื้อเฟื้อภาพถ่ายโดยพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

หลักฐานประเพณีธรรมจักรนี้เองที่ (ภาพที่ 77) ผาสุข อินทราวุธ เสนอว่าเป็นเครื่องมือหนึ่งในการขยายพระราชอำนาจของกษัตริย์ไปยังดินแดนต่างๆ ดังมีการค้นพบธรรมจักรหลายเมือง เช่น เมืองอู่ทอง เมืองคูบัว เมืองศรีมโหสถ เมืองลพบุรี เมืองอู่ตะเภา จังหวัดชัยนาท เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ เมืองเสมา จังหวัดนครราชสีมา เมืองหริภุญไชย จังหวัดลำพูน (ผาสุข อินทราวุธ 2551: 78 – 79, แผนที่ 4) แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าดินแดนอันกว้างใหญ่นี้จะอยู่ภายใต้การปกครองที่มีศูนย์กลางเพียงแห่งเดียว เพราะการแพร่ขยายอำนาจของกษัตริย์ในช่วงนั้นมีพุทธศาสนาเป็นแกนหลักของนโยบาย (เรื่องเดียวกัน: 78 – 79) เมื่อพุทธศาสนาเผยแผ่ออกไปแล้ว แบบอย่างศิลปกรรมจากศูนย์กลางที่เมืองนครปฐมโบราณก็ได้แพร่กระจายไปยังบ้านเมืองอื่นๆ ด้วย

ภาพที่ 77 ธรรมจักร พบที่เมืองนครปฐมโบราณ
เอื้อเพื่อภาพถ่ายโดยพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

วิถีชีวิตของชาวทวารวดีที่เมืองนครปฐมโบราณ

จารึกพบที่เมืองนครปฐมโบราณแทบไม่ให้อำนาจทางด้านวิถีชีวิตของประชากรที่เคยอาศัยอยู่ในเขตเมืองนี้เลย เพราะจารึกเกือบทั้งหมดเป็นคาถาสวดมนต์ทางพุทธศาสนา มีเพียงศิลาจารึกภาษามอญโบราณจากวัดโพธิ์ร้างที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับภาพชีวิตบางส่วนของคนเมืองนี้ ซึ่งยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับบัญชีสิ่งของภายในวัดที่มีผู้ทูลเกล้าฯ ถวาย มีใจความว่า “บริเวณอารามที่มีที่ดินจำนวน 170 มีแนวต้นมะพร้าวเป็นเครื่องหมายเขตของอาราม พร้อมด้วยเสาหงส์ 1 ต้น ภาชนะอาบเงิน พระพุทธรูปและวิหาร ได้เกิดขึ้นจากการกระทำของโด้ทั้ง 2” (ยอร์ช เซเดส์ 2504: 53 – 58)

ขณะที่ตำนานเมืองนครไชยศรีก็เล่าเรื่องของกษัตริย์เป็นสำคัญ ข้อมูลด้านวิถีชีวิตของชาวเมืองจึงอาจศึกษาได้จากจดหมายเหตุจีนทางเตียนที่กล่าวถึงประเทศโถวเหอ ดังเนื้อความที่ระบุว่า ผู้คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมและค้าขาย สามารถขี่ช้างได้ดีพอๆ กับการขี่ม้า ซึ่งในประเทศนี้มีม้าอยู่ไม่มากนักราวๆ 1,000 ตัว เครื่องดนตรีที่เล่นคือ การเป่าหอยสังข์และตีกลอง เมื่อมีคนตายจะจัดทำพิธีศพ ร่างกายจะถูกเผา ถ้าอัฐิถูกเก็บใส่ภาชนะดินเผาแล้วจึงนำไปลอยอังคาร หากพ่อหรือแม่เสียชีวิต ลูกชายและลูกสาวจะโกนผมของตนเพื่อเป็นการไว้อาลัย (Yamamoto 1979: 1140)

หลักฐานศิลปกรรมโดยเฉพาะภาพดินเผาหรือปูนปั้นระดับศาสนสถานต่างๆ ก็ให้ข้อมูลเกี่ยวกับชาวเมืองนครปฐมโบราณอยู่บ้าง โดยเฉพาะเกี่ยวกับลักษณะหน้าตา การแต่งกาย (ภาพที่ 78) และความหลากหลายทางชาติพันธุ์ของกลุ่มคนที่เข้ามาติดต่อกับชาวเมืองนี้ ดังกรณีการค้นพบภาพปูนปั้นรูปบุคคลที่คาดว่าอาจเป็นพ่อค้าเชื้อสายชวาที่มาจากเอเชียกลางและภาพชาวมุสลิมบนแผ่นอิฐจากเจดีย์จุลประโทน

ภาพที่ 78 ภาพปูนปั้นพบที่เมืองนครปฐมโบราณ
อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร และพระปฐมเจดีย์

แบบแผนการยังชีพ

ในการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีห่อเอนและแหล่งธรรมศาลาได้พบหลักฐานทางโบราณคดีที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตต่างๆ ไปหลายประเภท ส่วนใหญ่ให้ข้อมูลเรื่องอาหารการกิน และการเลี้ยง/ล่า/จับสัตว์ เพราะได้พบชิ้นส่วนกระดูกสัตว์เป็นจำนวนมาก

เศษชิ้นส่วนกระดูกสัตว์นั้นพบปะปนอยู่ในทุกชั้นหลักฐานทางโบราณคดี การจัดจำแนกเบื้องต้นได้พบทั้งสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม (หนู สุนัข หมู วัว/ควาย กวาง) สัตว์เลื้อยคลาน (เต่า จระเข้) และปลา กระดูกสัตว์บางชิ้นมีรอยสับตัด (cut-marked) และบางชิ้นถูกเผาไฟ (burned bone) อันเกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ในอดีต

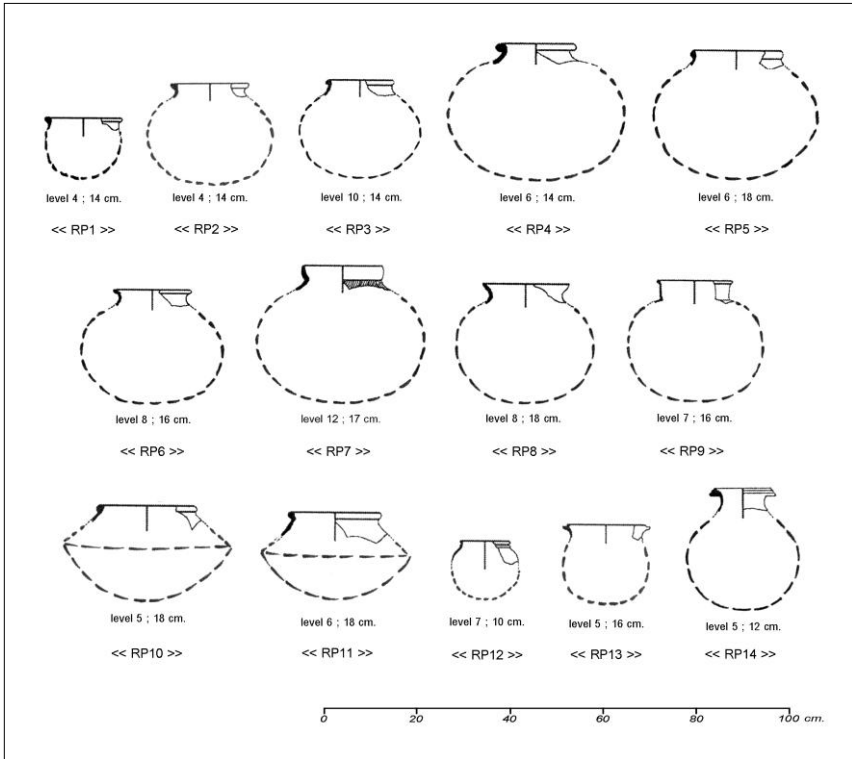
จะเห็นได้ว่าชาวเมืองนครปฐมโบราณในอดีตมีการเลี้ยงสัตว์ นอกจากสุนัขแล้วก็ยังมีสัตว์ใหญ่ที่เลี้ยงไว้ใช้งานในการทำเกษตรกรรมคือ วัว/ควาย และหมูที่เลี้ยงไว้บริโภค มีการล่าสัตว์ป่าพวกกวาง และมีการจับสัตว์น้ำมาเป็นอาหาร โดยมีแหล่งอาหารสำคัญคือ คลองบางแก้วและคูเมือง ซึ่งมีปลานานาชนิด เต่า และจระเข้อาศัยอยู่

จะสังเกตได้ว่า แบบแผนการยังชีพของผู้คนที่เมืองนครปฐมโบราณไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย เพราะยังคงทำการเกษตรกรรม เพาะปลูก เลี้ยงสัตว์ และล่าหรือจับสัตว์ที่อยู่อาศัยในป่าหรือตามแหล่งน้ำใกล้เคียง (ทั้งแหล่งน้ำจืดและทะเล) ดังนั้นวัฒนธรรมอินเดียที่แพร่หลายเข้ามาในภูมิภาคนี้จึงมีบทบาทกับชนชั้นปกครองมากกว่าผลกระทบต่อที่เกิดขึ้นกับสามัญชน คนทั่วไปก็คงหันมายอมรับนับถือศาสนาที่มาจากประเทศอินเดีย และอยู่ภายใต้ระบบต่างๆ ที่ทางจักรวรรดิอินเดียไว้แล้ว

ด้วยเหตุนี้สามัญชนจึงมีการใช้สิ่งของเครื่องใช้บางอย่างที่ได้แบบอย่างมาจากวัฒนธรรมอินเดีย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวัตถุที่เกี่ยวข้องกับกิจพิธีทางศาสนาหรือใช้ในโอกาสพิเศษ รวมทั้งใช้สิ่งของมีค่าที่ได้มาจากการค้าขายแลกเปลี่ยนกับต่างถิ่น คือเครื่องประดับประเภทลูกปัดหรือเครื่องเคลือบจากต่างประเทศ ขณะที่เครื่องใช้หลายประเภทก็เป็นรูปแบบที่มีมาแล้วตั้งแต่ช่วงก่อนประวัติศาสตร์

แบบแผนการผลิตสิ่งของเครื่องใช้

การขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหูกอกและธรรมศาลาได้พบเศษภาชนะดินเผาเป็นจำนวนมากถึง 305 กิโลกรัม จากการวิเคราะห์พบว่าชุมชนโบราณที่เมืองนครปฐมมีการผลิตภาชนะดินเผาขึ้นใช้ในปริมาณมาก เพื่อรองรับกับจำนวนประชากรที่มีมาก การผลิตนี้น่าจะเป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่มีความสำคัญ ภาชนะที่ผลิตขึ้นมีความหลากหลายทั้งด้านรูปทรงและขนาดซึ่งสะท้อนถึงประโยชน์ใช้สอยที่แตกต่างกัน (ภาพลายเส้นที่ 2) โดยมีทั้งภาชนะที่ใช้ในกิจพิธี เช่น กุณฑี หม้อพรมน้ำ คนโท พาน ที่ผลิตขึ้นอย่างประณีตซึ่งได้พบตัวอย่างเพียงเล็กน้อย แต่ภาชนะส่วนใหญ่ก็ทำขึ้นใช้ในครัวเรือนทั่วไป รูปทรงและเทคนิคการตกแต่งภาชนะแบบนี้เป็นลักษณะที่มีมาแล้วตั้งแต่ช่วงก่อนหน้าสมัยทวารวดี เช่น หม้อมีสัน ขาม ลายเชือกทาบ ลายขูดขีด ลายกด ฯลฯ และยังปรากฏลักษณะดังกล่าวสืบมาในสมัยทวารวดี ดังนั้นกลุ่มคนที่เคยอยู่อาศัยแถบนี้จึงควรเป็นคนกลุ่มเดียวที่สืบทอดกันมาตั้งแต่ระยะแรกเริ่มจนถึงระยะสุดท้ายก่อนที่จะมีการละทิ้งเมืองโบราณแห่งนี้ไปในที่สุด

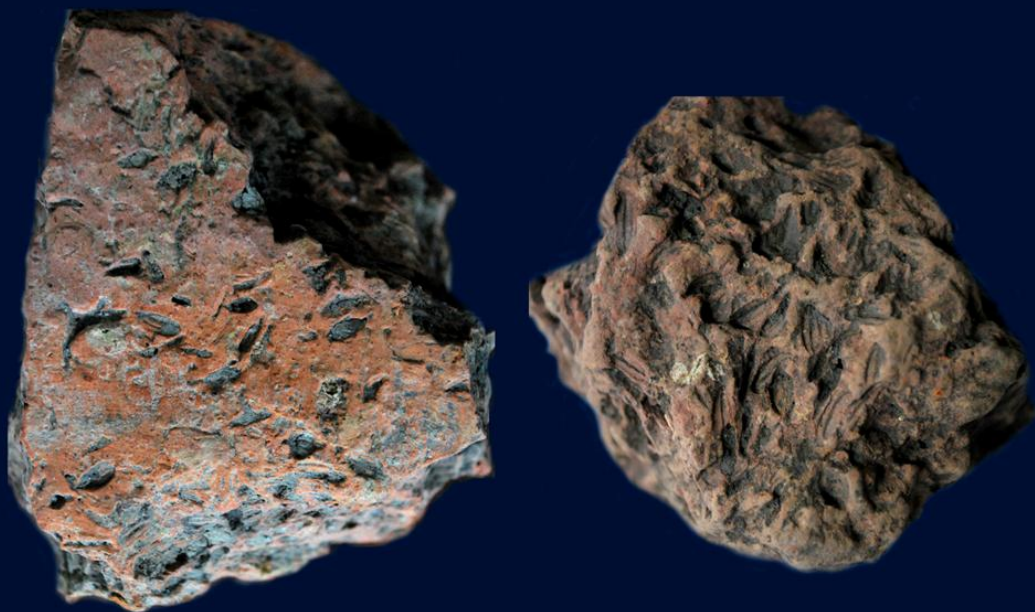

ภาพลายเส้นที่ 2 ภาพสันนิษฐานรูปทรงของภาชนะดินเผาที่พบจากการขุดค้น

กิจกรรมอีกประเภทหนึ่งของชุมชนโบราณที่เมืองนครปฐมซึ่งน่าจะมีความเกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมการผลิตภาชนะดินเผาข้างต้นด้วย เพราะมีขั้นตอนการเตรียมดินและการเผาเช่นเดียวกัน คือ การผลิตก้อนอิฐและกระเบื้องดินเผาที่ใช้ในการก่อสร้างอาคารศาสนสถาน

จากการสำรวจบนพื้นผิวดินของแหล่งหอยเอกและแหล่งธรรมศาลาได้พบชิ้นส่วนก้อนอิฐกระจายอยู่ตามพื้นผิวดิน จึงสันนิษฐานว่าน่าจะมีศาสนสถานอยู่ในบริเวณแหล่งโบราณคดีดังกล่าว จากการขุดค้นก็ได้พบชิ้นส่วนก้อนอิฐมีน้ำหนักรวมกันถึง 53.25 กิโลกรัม แม้ว่าก้อนอิฐที่พบจากการขุดค้นส่วนใหญ่จะอยู่ในสภาพชำรุดแตกหักและไม่พบอิฐก่อนสมบูรณ์เลยก็ตาม แต่ชิ้นส่วนก้อนอิฐบาง

ก่อนก็ได้ให้ข้อมูลที่สอดคล้องกับคุณลักษณะของก้อนอิฐที่นิยมใช้กันในสมัยทวารวดี กล่าวคือ เป็นก้อนอิฐที่มีขนาดใหญ่ ดินที่ใช้ทำอิฐมีการผสมแกลบข้าว ซึ่งสามารถสังเกตเห็นร่องรอยแกลบข้าวที่ปนอยู่ในเนื้ออิฐได้อย่างชัดเจน (ภาพที่ 79)

ภาพที่ 79 ก้อนอิฐมีแกลบข้าวผสม พบจากการขุดค้นที่แหล่งหอยเภา

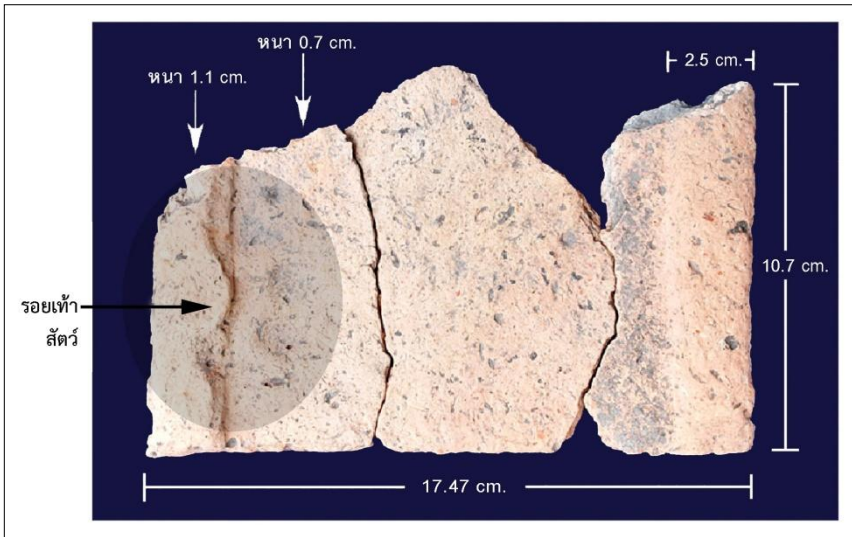
ชาวเมืองนครปฐมโบราณจึงรู้จักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้เป็นประโยชน์ ทั้งจากดินที่มีความอุดมสมบูรณ์และใช้แกลบข้าวที่เชื่อว่ามีผลผลิตสูงมาเป็นส่วนผสมเพื่อการเผาอิฐเป็นไปได้อย่างสม่ำเสมอ (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2511: 53) แม้ว่าประเด็นนี้จะไม่ใช่วิธีใหม่เพราะบรรดาเมืองสมัยทวารวดีแห่งอื่นๆ ก็มีการผลิตอิฐขึ้นใช้ในการก่อสร้างเช่นกัน แต่หากพิจารณาจากจำนวนของศาสนสถานที

เคยมีอยู่เป็นจำนวนมากที่เมืองนครปฐมโบราณแล้ว ก็ทำให้อนุมานได้ว่ากิจกรรมการผลิตก่อนอิฐคงเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ของเมืองนี้เลยทีเดียว

ข้อมูลใหม่ที่ได้จากการขุดค้นครั้งนี้แสดงให้เห็นว่าในอุตสาหกรรมการผลิตก่อนอิฐนั้นมีการทำกระเบื้องดินเผาควบคู่กันไปด้วย จากการขุดค้นที่แหล่งห่อเอกได้พบชิ้นส่วนกระเบื้องดินเผา 32 ชิ้น ส่วนที่ตำบลธรรมศาลาได้พบจำนวน 44 ชิ้น (ในการขุดค้นที่ตำบลพระประโทนเมื่อ พ.ศ. 2524 ไม่ได้ค้นพบเลย) กระเบื้องที่พบมีลักษณะเป็นแผ่นดินเผาที่มีผิวขรุขระกว่าภาชนะดินเผาทั่วไป เพราะเนื้อดินหยาบสังเกตได้ถึงส่วนผสมซึ่งมีเม็ดกรวดทราย เส้นใยพืช และมีเมล็ดข้าวเปลือกปะปนเช่นเดียวกับก้อนอิฐ

ลักษณะสำคัญอีกประการที่ทำให้ทราบได้อย่างชัดเจนว่าเป็นกระเบื้องก็คือจะมีขอบด้านใดด้านหนึ่งหนา ซึ่งทำไว้สำหรับเกี่ยวกับไม้ระแนงอันเป็นโครงสร้างเครื่องบนของอาคาร การค้นพบชิ้นส่วนกระเบื้องดินเผาจากการขุดค้นย่อมเป็นข้อมูลที่มีความสอดคล้องกับการพบชิ้นส่วนก้อนอิฐ แสดงว่านอกจากศาสนสถานประเภทเจดีย์แล้ว อาจมีวิหารที่ก่อสร้างฐานด้วยอิฐ และมีส่วนบนเป็นเครื่องไม้ที่จะต้องมุงหลังคาด้วยกระเบื้องเหล่านี้นด้วย

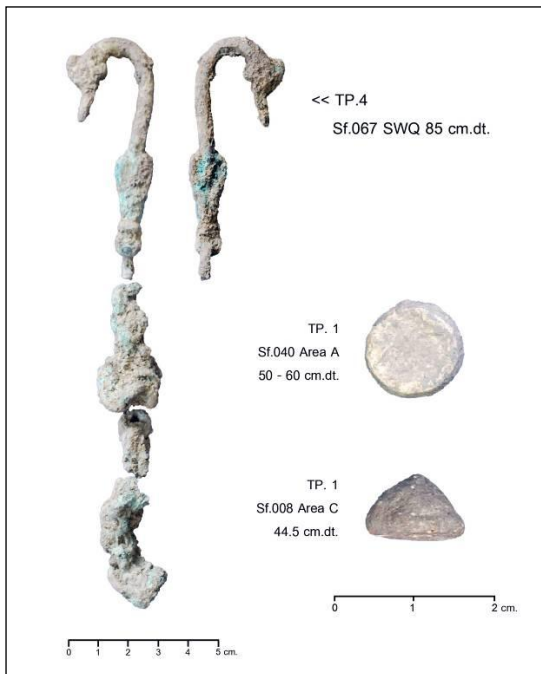
ชิ้นส่วนกระเบื้องแผ่นที่สามารถนำมาต่อกันจนพอเห็นรูปทรงได้คือโบราณวัตถุที่ขุดพบจากห่อเอก มีความกว้าง 17.47 เซนติเมตร ขอบทั้งสองข้างมีความกว้างราว 2.5 เซนติเมตร และมีความหนาราว 1.1 เซนติเมตร ส่วนแผ่นตรงกลางมีความหนาราว 0.7 เซนติเมตร น่าสังเกตว่าทางด้านซ้ายของกระเบื้องแผ่นนี้มีรอยประทับที่ดูคล้ายกับรอยเท้าของสุนัขหรือแมวด้วย ลักษณะของรอยเท้าสัตว์เช่นนี้รวมทั้งรอยมือและเท้าของมนุษย์ได้พบบนก้อนอิฐที่ได้จากการขุดแต่งพระประโทณเจดีย์ และพบจากการสำรวจที่แหล่งบ้านบางราโทอีกด้วย การปรากฏรอยเท้าของสัตว์เช่นนี้แสดงให้เห็นกระบวนการผลิตในขั้นตอนการตากกระเบื้องและก้อนอิฐไว้บริเวณลานกลางแจ้งที่คงไม่ได้มีการป้องกันสัตว์เลื้อยไ้เข้ามาเดินเหยียบย่ำได้ ยกเว้นกรณีการประทับรอยมือหรือเท้าของมนุษย์ที่ดูเป็นการจงใจทำ (ภาพที่ 80)

ภาพที่ 80 กระเบื้องดินเผา พบจากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีห่อเอก

จากการขุดค้นยังได้พบร่องรอยการถลุงและหลอมโลหะด้วย โดยมีข้อมูลจากหลุมขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีห่อเอก ซึ่งได้พบหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับงานโลหะกรรม ได้แก่ ชิ้นส่วนท่อลมดินเผา (tuyere) ที่เป็นส่วนหนึ่งของเตาถลุงโลหะ (smelting furnace) และได้พบตะกรันหรือชีแร่ (slag) จำนวน 460 กรัม อันเกิดจากการตีเหล็ก (iron forging) โดย สุรพล นาถะพินธุ นักโบราณคดีผู้เชี่ยวชาญด้านโลหะวิทยา ได้ให้ข้อมูลว่า ตะกรันที่พบเป็นชิ้นส่วนของเตาดินเผาที่ก่อขึ้นอย่างง่าย ๆ เพื่อจุดไฟให้ความร้อนในขณะที่มีการตีเหล็ก สอดคล้องกับการค้นพบก้อนดินเผาไฟเป็นจำนวนมากภายในหลุมขุดค้นที่ห่อเอก

อย่างไรก็ตาม จากการขุดค้นได้พบวัตถุโลหะไม่มากนัก ส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือเหล็กที่อยู่ในสภาพผุพัง นอกจากนี้ก็มีห่วงตะกั่วซึ่งอาจใช้เป็นตุ้มถ่วงแหหรือชิ้นส่วนสำริดขนาดเล็กๆ ที่ไม่ทราบรูปทรงเดิม แต่จากการขุดค้นก็ได้พบวัตถุที่น่าสนใจอย่างน้อย 3 ชิ้น คือ ก้อนตะกั่วขนาดเล็ก 2 ก้อน ซึ่งพบจากหลุมขุดค้นที่หอเอก ซึ่งอาจใช้เป็นวัตถุดิบ (ingot) ในงานหล่อโลหะ อีกชิ้นหนึ่งคือ วัตถุสำริดที่พบจากหลุมขุดค้นที่ธรรมศาลาที่มีลักษณะเป็นขอเกี่ยวและมีห่วงโซ่คล้องต่อลงมาเป็นเส้นเบี่ยงล่าง อันแสดงให้เห็นถึงการผลิตที่มีความประณีต (ภาพที่ 81) แต่แร่โลหะก็ไม่สามารถหาได้ในพื้นที่เขตจังหวัดนครปฐม ชุมชนโบราณที่เมืองนครปฐมจึงต้องหาซื้อหรือแลกเปลี่ยนวัตถุดิบมาจากต่างถิ่น ก่อนจะนำมาผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ขึ้นไว้ในครัวเรือนหรือสร้างสรรค์เป็นผลงานที่เนื่องในศาสนา ดังได้พบพระพุทธรูปสำริดหรือวัตถุที่ใช้ในกิจพิธีเป็นต้น

ภาพที่ 81 ก้อนตะกั่วและวัตถุสำริดที่พบจากการขุดค้น

ทั้งนี้ มีข้อมูลที่น่าสนใจจากการวิเคราะห์ตะกั่วไอโซโทป (lead isotope) ของ ห่วงและก้อนตะกั่วที่ขุดพบจากแหล่งโบราณคดีห่อเอก โดย Shouji Yamaguchi และ Yoshimitsu Hirao แห่งมหาวิทยาลัยเบปปุ (Beppu University) กรุงโตเกียว ประเทศญี่ปุ่น พบว่าตะกั่วที่นำมาใช้ทำวัตถุตั้งกลาวนั้นน่าจะมาจากบริเวณ เมืองสองท่อ อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี

การเสื่อมลงของวัฒนธรรมทวารวดีที่เมืองนครปฐมโบราณ

เมื่อพิจารณาหลักฐานที่พบในหลุมขุดค้นแล้วจะพบว่า ในชั้นกิจกรรมระยะ สุดท้ายจะมีโบราณวัตถุหลากหลายประเภทและมีปริมาณหนาแน่นมาก โดยไม่ ปรากฏร่องรอยหลักฐานจากชั้นดินทางโบราณคดีที่แสดงว่ามีการกลับเข้ามาใช้พื้นที่ บริเวณนี้อีก ลักษณะเช่นนี้อาจอธิบายได้โดยใช้แนวคิดเรื่องกระบวนการละทิ้งแหล่ง โบราณคดี (abandonment process) ซึ่ง มาร์ค สตีเวนสัน (Marc G. Stevenson) เสนอว่า หากมีการละทิ้งแหล่งโบราณคดีไปโดยมีการเตรียมหรือวางแผนไว้ ล่วงหน้า และเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นแบบค่อยเป็นค่อยไปแล้ว ก็มักจะพบหลักฐาน ทางโบราณคดีหลงเหลืออยู่ไม่มากนัก แต่หากมีการละทิ้งแหล่งโบราณคดีไปอย่าง กะทันหันหรือไม่ได้มีการวางแผนการถ่วงหน่วงมาก่อน ก็มักจะได้พบหลักฐานทาง โบราณคดีหนาแน่น (Stevenson 1982: 241 quoted in Schiffer 1987: 91) ถ้าหาก ยอมรับในแนวคิดนี้แล้วก็มีความเป็นไปได้ว่า อาจมีการเคลื่อนย้ายของประชากร ออกไปจากชุมชนบางแห่งที่เมืองนครปฐมโบราณอย่างกะทันหัน

โดยปกติแล้วสาเหตุที่ทำให้เกิดกระบวนการทิ้งร้างไปของแหล่งโบราณคดี นั้นมี 3 สาเหตุ ได้แก่ ภัยพิบัติ (catastrophe) วิกฤติด้านสภาพแวดล้อม (environmental crisis) และการอพยพเคลื่อนย้ายของกลุ่มคน (mass migration) (Cameron 1993: 3) ในกรณีการละทิ้งชุมชนในเมืองนครปฐมโบราณนี้คงมีสาเหตุ หลักเบื้องต้นมาจากวิกฤติด้านสภาพแวดล้อม คือการเปลี่ยนแปลงของลำน้ำ บางแก้วที่เคยหล่อเลี้ยงเมืองนครปฐมโบราณ อันส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตชาวเมือง โดยตรง ขนาดของลำน้ำบางแก้วในปัจจุบันที่เหลือความกว้างเพียง 10 – 20 เมตร ก็เป็นประจักษ์พยานที่ดีที่สุดถึงความเปลี่ยนแปลงด้านสภาพแวดล้อมนี้

เมื่อแม่น้ำสายหลักที่ใช้ในการอุปโภคบริโภคและการคมนาคมหมดความสำคัญลงย่อมทำให้กิจกรรมต่างๆ ของเมืองซบเซาตามไปด้วย อาหารการกินที่เคยหาได้ง่ายจากแหล่งน้ำภายในเมืองเริ่มขาดแคลน อาชีพหลักของชาวเมืองคือการเกษตรกรรมที่จำเป็นต้องมีน้ำใช้สอยอย่างเพียงพอจึงประสบปัญหา การติดต่อค้าขายกับต่างถิ่นก็เป็นไปอย่างยากลำบาก เรือสินค้าคงไม่สามารถผ่านเข้ามาในเมืองได้เช่นเดิม ทั้งหมดนี้จึงก่อให้เกิดปัญหาที่กระทบต่อระบบเศรษฐกิจในภาพรวมและทำให้เมืองนครปฐมโบราณเสื่อมลงไปมากที่สุด

สำหรับระยะเวลาแห่งการเสื่อมลงของเมืองนครปฐมโบราณที่เจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 12 คงเกิดขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 เพราะคำอายุทางวิทยาศาสตร์ที่ได้จากแหล่งหอเอกไม่มีค่าในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 16 และคำอายุจากก้อนอิฐซึ่งมาจากชั้นก่อนหน้าการละทิ้งแหล่งในตำบลธรรมศาลาไปก็อยู่ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 16 ดังนั้นบริเวณแหล่งหอเอกและแหล่งธรรมศาลาคงถูกทิ้งร้างไปในช่วงเวลาใกล้เคียงกันคือราวพุทธศตวรรษที่ 16

อย่างไรก็ดี คำอายุที่ได้จากวิธีเรดิโอคาร์บอนในการขุดค้นที่พระประโทนเมื่อ พ.ศ. 2524 อยู่ในช่วง พ.ศ. 1653 - 1699 หรือครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ 17 (ผาสุข อินทราวู 2526 (1): 72) ดังนั้นชุมชนบางแห่งในเขตเมืองนครปฐมโบราณอาจทิ้งร้างไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 ก็ได้ แต่ก็น่าสังเกตว่ายังไม่พบโบราณวัตถุภายในหลุมขุดค้นชั้นใดที่จะมีอายุอยู่ในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 16 เลย

บทที่ 8

ร่องรอยขอมโบราณที่เมืองนครปฐม

ถึงแม้จะไม่พบร่องรอยหลักฐานของการอยู่อาศัยในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 16 ปรากฏภายในหลุมขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีห่อแอกและแหล่งธรรมศาลา แต่ข้อมูลที่พบจากการสำรวจโดยเฉพาะพระพิมพ์แบบศิลปะขอมที่ได้จากการขุดแต่งวัดพระเมรุก็เป็นหลักฐานที่แสดงว่ามีร่องรอยของวัฒนธรรมขอมปรากฏขึ้นที่เมืองนครปฐมโบราณด้วย ทว่านักวิชาการส่วนใหญ่ต่างให้ความสนใจกับข้อมูลของเมืองนครปฐมโบราณที่เกี่ยวข้องกับสมัยทวารวดี จึงมีการวิเคราะห์ความสำคัญของหลักฐานที่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมขอมโบราณไม่มากเท่าที่ควร

ประติมากรรมขอมพบที่เมืองนครปฐมโบราณ

การศึกษาร่องรอยหลักฐานของวัฒนธรรมขอมที่เมืองนครปฐมโบราณจำเป็นต้องคำนึงถึงตำแหน่งที่พบโบราณวัตถุมากเป็นพิเศษ เพราะนอกจากพระพิมพ์ที่ได้จากการขุดแต่งวัดพระเมรุแล้ว ก็ไม่เคยพบโบราณวัตถุแบบศิลปะขอมจากการขุดค้นหรือขุดแต่งทางโบราณคดีที่เมืองนี้เลย วัตถุส่วนใหญ่ล้วนพบจากการเก็บรวบรวมในสมัยรัชกาลที่ 5 หรือการสำรวจโดยเจ้าหน้าที่ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ และส่วนมากก็เป็นสมบัติของเอกชน ซึ่งไม่ทราบตำแหน่งที่มาแน่นอน ทำให้การวิเคราะห์ร่องรอยของชุมชนบางแห่งที่อาจยังมีการอยู่อาศัยอยู่ในช่วงหลังพุทธศตวรรษที่ 16 ทำได้ยากลำบาก ในการสำรวจตามโครงการลุ่มแม่น้ำบางแก้ว - บางแอม เมื่อ พ.ศ. 2548 ก็ได้พบแหล่งโบราณคดีเพียง 2 แห่งที่ได้พบโบราณวัตถุแบบศิลปะขอม (จากทั้งหมด 54 แห่งที่ทำการสำรวจ) คือแหล่งบ้านนายฤทธิ์และบ้านสระกระเทียม แต่หลักฐานที่พบก็มีจำนวนน้อยมากและเป็นวัตถุขนาดเล็กที่มีการเคลื่อนย้ายไปมาได้

โบราณวัตถุศิลปะขอมจากเมืองนครปฐมส่วนใหญ่เป็นวัตถุที่เนื่องในศาสนา มีทั้งพระพุทธรูป พระพิมพ์ ประติมากรรมศาสนापราหมณ์ และภาพปูนปั้นประดับศาสนสถาน ในที่นี้จึงแบ่งหัวข้อในการวิเคราะห์ตามประเภทของวัตถุ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

พระพุทธรูป

มีการค้นพบพระพุทธรูปนาคนาคปรกศิลปะขอมที่เมืองนครปฐมอย่างน้อย 7 องค์ องค์หนึ่งมีประวัติชัดเจนว่าขุดพบที่สนามจันทร์ แต่อีก 6 องค์ไม่ทราบตำแหน่งที่พบแน่ชัด นอกจากนี้ยังพบชิ้นส่วนเศียรนาคนาคจำนวน 2 เศียร และชิ้นส่วนพระเศียรทำจากหินทรายที่มีร่องรอยเบื้องหลังว่าคงเป็นพระนาคนาคปรกอีก 1 เศียร (เก็บรักษาอยู่ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์)

น่าเสียดายที่พระพุทธรูปนาคนาคปรกจำนวน 3 องค์อยู่ในสภาพชำรุด ส่วนพระเศียรซึ่งนำมาวิเคราะห์อายุสมัยได้ก็หักหายไปแล้ว มีเพียงพระพุทธรูปนาคนาคปรก 4 องค์ ที่ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถาน (พิพิธภัณฑน์บนองค์พระปฐมเจดีย์) ซึ่งยังอยู่ในสภาพสมบูรณ์ รวมทั้งชิ้นส่วนพระเศียรที่ทำจากหินทรายที่อยู่ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์เท่านั้นที่สามารถจะนำมากำหนดอายุสมัยจากรูปแบบศิลปะได้

พระพุทธรูปนาคนาคปรกองค์แรกมีประวัติระบุเพียงว่าพบในจังหวัดนครปฐม พระวรกายเบื้องหน้าและพระหัตถ์ในปางสมาธิชำรุดแตกหักไป ขนาดนาคนาคที่มี 2 ชั้นก็ชำรุดไปบางส่วน แต่พระพักตร์ยังสมบูรณ์ดีอยู่ พระเนตรนั้นเปิดและมองตรงที่สำคัญคือเป็นพระนาคนาคปรกทรงเครื่อง เพราะใส่กระบังหน้าและสวมกุณฑลคือตุ้มหู จึงกำหนดได้ว่าเป็นพระพุทธรูปนาคนาคปรกในศิลปะขอมแบบนครวัด มีอายุราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2515: 5) (ภาพที่ 82)

ภาพที่ 82 พระพุทธรูปขนาดปรก ศิลปะขอม
อยู่ที่พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถาน

นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปขนาดปรกทรงเครื่องศิลปะนครวัดอีก 2 องค์ องค์แรกอยู่ในสภาพสมบูรณ์ ทรงสวมมงกุฎ กุณฑล กรองคอ พาหุรัด ทองพระกร และทองพระบาท อีกองค์หนึ่งชำรุดเหลือเพียงส่วนพระวรกายตอนบน แต่ก็ทรงสวมมงกุฎและกุณฑล พระพุทธรูปทั้งสององค์นี้มีประวัติว่าพระยาศิริชัยบุรีนทร์ (ปลัดเทศาภิบาลมณฑลนครไชยศรี) มอบให้

พระพุทธรูปองค์ที่สี่ขุดพบที่สนามจันทร์ ทรงประทับนั่งขัดสมาธิราบบน
ขนาด 2 ชั้น พระหัตถ์แสดงปางสมาธิ พระพักตร์มีลักษณะต่างจากพระพุทธรูป
องค์แรกคือ พระเนตรเหลือบลงต่ำ ไม่สวมกระบังหน้า มีเพียงไรพระศกเป็นเส้นคาด
กรอบพระพักตร์ พระเศวตฉกขึ้นไป โดยมีพระเกตุมาลาเป็นทรงกรวย แต่ยังคงสวม
กุดนวล จากพุทธลักษณะที่พระเนตรเหลือบต่ำและไม่สวมกระบังหน้า จึงกำหนดได้
ว่าเป็นพระพุทธรูปขนาดปรกในศิลปะขอมแบบบายน มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่
18 (เรื่องเดียวกัน : 56) (ภาพที่ 83)

ภาพที่ 83 พระพุทธรูปขนาดปรก ขุดพบที่สนามจันทร์
อยู่ที่พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถาน

สำหรับชิ้นส่วนพระเศียรของพระนาครปรกอีกเศียรหนึ่ง (สูง 8 เซนติเมตร) ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ก็เป็นศิลปะขอมแบบบายน เพราะไม่สวมเครื่องประดับ พระเนตรเหลือบต่ำ และพระโอษฐ์อมยิ้มเล็กน้อย อันเป็นสุนทรียภาพของศิลปะบายนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 (ภาพที่ 84)

ภาพที่ 84 เศียรพระนาครปรก พบในจังหวัดนครปฐม
อยู่ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

นอกจากนี้ยังได้พบพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนแสดงปางประทานอภัยด้วยพระหัตถ์ขวา ส่วนพระกรซ้ายห้อยลงข้างพระวรกาย พระพักตร์มีพุทธลักษณะตามแบบศิลปะบายน ทรงครองจีวรห่มคลุม สวมมีชายผ้ารูปสี่เหลี่ยมอยู่เบื้องหน้าและมีรัดประคดคาดรอบบั้นพระองค์ ทั้งชายผ้าและรัดประคดมีลวดลายสลักอยู่ภายใน พระพุทธรูปองค์นี้มีแบบศิลปะคล้ายกับพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืนศิลปะบายนที่ได้มาจากวัดหน้าพระเมรุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา กำหนดอายุอยู่ในช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 18 (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2547: 55, รูปที่ 65) (ภาพที่ 85)

ภาพที่ 85 พระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน
อยู่ที่พระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถาน

พระพิมพ์

ผู้เขียนมีข้อมูลเกี่ยวกับพระพิมพ์ศิลปะขอมจากเมืองนครปฐมอย่างน้อย 6 แบบ แต่ส่วนใหญ่มักพบจากการสำรวจหรือเป็นสมบัติของเอกชน ยกเว้นหลักฐานที่ได้จากการขุดแต่งวัดพระเมรุ (ภาพที่ 86) ประกอบด้วย

ภาพที่ 86 พระพิมพ์ดินเผา พบที่เมืองนครปฐม

พระพิมพ์แบบที่ 1 ขุดพบที่วัดพระเมรุ แสดงภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งอยู่ภายในปราสาทที่มีสิงห์แบก และมีพระพุทธรูปปางสมาธิอีก 2 องค์ ประทับนั่งอยู่ในซุ้มที่ขนาบปราสาทอยู่ทั้ง 2 ข้าง หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงกำหนดอายุพระพิมพ์แบบนี้ไว้ในสมัยนครวัด ช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17 (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2547: 88 และรูปที่ 112) ขณะที่หม่อมหลวงภัทรารธร จิรประวัติ กำหนดให้อยู่ในศิลปะขอมตอนปลาย ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 18 (Chirapravati 1994: 459 – 460)

พระพิมพ์แบบที่ 2 พบที่พระปฐมเจดีย์ แสดงภาพพระพุทธรูปปางสมาธิ ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานโพธิ์บัลลังก์ ซ้อง บวสเชอเลียร์ มีความเห็นว่าเป็นพระพิมพ์ในศิลปะขอมแบบบาปวนมีอายุราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 17 (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2515: 160 และภาพลายเส้นที่ 21 ก.) ทั้งยังได้ค้นพบที่วัดมหาธาตุราชบุรี (สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี 2552: 143) และที่ปราสาทเมืองสิงห์ (พิรพน พิสนพงศ์ ม.ป.ป.: 130)

พระพิมพ์แบบที่ 3 พบที่พระปฐมเจดีย์ (ยอร์ช เซเดส์ 2526: รูปที่ 7) เป็นภาพพระพุทธรูปทรงเครื่องแสดงปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบนฐานที่รองรับด้วยสิงห์ 3 ตัว พระพุทธรูปประธานที่อยู่ตรงกลางรายล้อมด้วยพระพุทธรูปแบบเดียวกันแต่มีขนาดย่อมกว่าซึ่งทั้งหมดอยู่ภายในกรอบซุ้ม พิริยะ ไกรฤกษ์ กำหนดให้เป็นพระพิมพ์ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะขอมแบบขอม อยุธยา ปลาย พุทธศตวรรษที่ 18 และได้พบพระพิมพ์แบบเดียวกันนี้ที่เมืองหริภุญไชยด้วย (พิริยะ ไกรฤกษ์ 2522: 46)

พระพิมพ์แบบที่ 4 พบจากบ้านบ่อโตนด ตำบลพระประโทน เป็นภาพพระพุทธรูปทรงเครื่องแสดงปางมารวิชัย 3 องค์ ประทับนั่งอยู่ในซุ้มซึ่งเบื้องหลังเป็นต้นโพธิ์ พระพิมพ์แบบนี้และแบบที่ 1 คงสร้างขึ้นตามคติไตรกายของพุทธมหายาน ด้วยถือว่าพระพุทธรูปองค์ทรงมีพุทธภาวะ 3 ลักษณะคือ ธรรมกาย สัมโพธิกาย และนิรมานกาย (ผาสุข อินทราวุธ 2543: 35) เทียบได้กับพระพิมพ์ที่ค้นพบในกรุปรารังค์ประธานวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (มานิต วลลิโกดม 2502: 29) จัดเป็นศิลปะขอมนครวัด ช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17 (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2515: 160 และภาพลายเส้นที่ 21 ค.) และยังได้พบพระพิมพ์

ลักษณะคล้ายกันนี้ที่ปราสาทเมืองสิงห์ (พีรพน พินนุพงศ์ ม.ป.ป.: 130) และวัดมหาธาตุราชบุรีด้วย (สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี 2552: 128)

พระพิมพ์แบบที่ 5 พบที่บ้านบ่อโตนด เป็นชิ้นส่วนที่แตกหักเหลือแต่ส่วนยอดของพระพิมพ์ จัดแสดงอยู่ที่อาคารพิพิธภัณฑ์ทวารวดีขององค์การบริหารส่วนตำบลพระประโทน จากรูปแบบที่พอสังเกตเห็นได้เข้าใจว่าเป็นพระพิมพ์ศิลปะขอมแบบนครวัด มีอายุราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 18 หากสมมุติฐานจะมีพระพุทธรูปทรงเครื่องปางสมาธิและปางมารวิชัย 2 – 3 แถวที่ด้านล่าง ส่วนเบื้องบนเป็นแถวพระพุทธรูปทรงเครื่องประทับยืน โดยที่พระพุทธรูปทุกองค์อยู่ภายในกรอบซุ้มทรงปราสาท (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2515: 160 และภาพลายเส้นที่ 21 ง ; มานิต วัลลิโกดม 2502: รูปที่ 95 - 97) ตัวอย่างพระพิมพ์แบบนี้ค้นพบที่วัดมหาธาตุราชบุรี (สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี 2552: 128) และในกรุปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ

พระพิมพ์แบบที่ 6 คือชิ้นส่วนดินเผาที่ใช้หล่อประกบกับแม่พิมพ์พระโลหะ สังเกตได้จากยังมีคราบเขม่าโลหะติดอยู่ที่ผิวหน้าของก้อนดิน ดังนั้นอาจมีกิจกรรมการผลิตพระพิมพ์แบบขอมเกิดขึ้นที่เมืองนครปฐมโบราณด้วยก็เป็นได้ พระพิมพ์แบบนี้ทำตามคติของพุทธศาสนาหายาน ตรงกลางเป็นภาพของเหวัชระ 8 พักตร์ 16 กร (ในภาพมีเพียง 7 พักตร์) (ผาสุข อินทรารุช 2543: 89 – 90, 282) นั่งขัดสมาธิราบบนฐานบัว ล้อมรอบด้วยนางโยคินี 8 ตน คือที่ฐาน 4 ตน ด้านข้าง 2 ตน และขวาเบียดอีก 2 ตน เบื้องบนสุดคือพระพุทธรูปนาคปรกอันเป็นตัวแทนของพระอาทิตย์อุทัย (Chirapravati 1994: 466 – 468) พระพิมพ์แบบนี้เคยพบในกรุปรางค์วัดราชบูรณะ (มานิต วัลลิโกดม 2502: รูปที่ 91) กำหนดอายุอยู่ในศิลปะขอมแบบบาเยน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2547: 88 และรูปที่ 112 ; Chirapravati 1994: 466 – 468)

จากการศึกษาพระพุทธรูปและพระพิมพ์แบบศิลปะขอมซึ่งมีประวัติว่าพบที่เมืองนครปฐมข้างต้น ได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของงานศิลปกรรมในช่วงสมัยนครวัดและบาเยน ซึ่งมีอายุตั้งแต่ครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17 จนถึงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 18 (ราว พ.ศ. 1650 – 1780) และสะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงคือ

คติของพุทธศาสนamahayana ที่ปรากฏขึ้น อันเป็นผลมาจากอารยธรรมขอมโบราณที่ได้แพร่หลายเข้ามาในดินแดนแถบนี้

ประติมากรรมศาสนาพราหมณ์

ภายในวัดพระประโทนเจดีย์มีเจดีย์ขนาดเล็กซึ่งมีการรวบรวมศิลปวัตถุจำนวนมากมาแปะติดไว้กับองค์เจดีย์ ดำเนินการโดยพระครูสมณกิตติคุณ (ชุ่ม) ในราว พ.ศ. 2474 ข้างๆ เจดีย์มีศิวลึงค์หินทราย 2 องค์ตั้งอยู่ด้วย ศิวลึงค์ 2 องค์นี้มีขนาดความสูงใกล้เคียงกัน คือ 66 และ 69 เซนติเมตร เป็นศิวลึงค์ที่สลักอย่างได้สัดส่วนตามรูปทรงเรขาคณิต แบ่งแยกชัดเจนออกเป็น 3 ส่วน คือ พรหมภาค วิชาภาค และรุทรภาค โดยแต่ละส่วนมีความสูงไล่เลี่ยกัน (ภาพที่ 87)

ภาพที่ 87 ศิวลึงค์หินทราย อยู่ที่วัดพระประโทนเจดีย์

การกำหนดอายุศิลปะที่พบตามเมืองโบราณสมัยทวารวดีนั้นทำได้ค่อนข้างยาก จึงต้องเทียบกับศิลปะศิลปปะขอมที่มีผู้ศึกษาไว้แล้วเป็นหลัก ทั้งนี้ในศิลปะขอมมีข้อสังเกตอย่างง่าย ๆ คือ ศิลปะที่มีอายุอยู่ในสมัยก่อนเมืองพระนคร ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12 - 14 มักนิยมสลักเป็นมุขลิ่งค์ คือลิ่งค์ที่มีพักร์ของพระศิวะประดับอยู่ ทั้งยังนิยมสลักให้มีลักษณะใกล้เคียงกับธรรมชาติ โดยเน้นส่วนนรุทรภาคให้มีความโดดเด่น หรือสลักศิลปะติดกับฐานโยนิ โดยมีเฉพาะส่วนนรุทรภาคโผล่ออกมา (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2515: 70) ขณะที่ในสมัยเมืองพระนคร ราวพุทธศตวรรษที่ 15 - 18 มักนิยมสลักศิลปะให้ส่วนต่างๆ มีความสูงเท่าๆ กัน (เรื่องเดียวกัน: 69) ดังนั้นศิลปะที่วัดพระประโทนเจดีย์ทั้ง 2 องค์ จึงเป็นรูปแบบของศิลปะขอมสมัยเมืองพระนคร

นอกจากนี้ยังได้พบฐานรูปเคารพที่มีลักษณะเป็นฐานบัวคว่ำบัวหงายจำนวน 2 ฐาน จัดแสดงอยู่ภายนอกอาคารพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ทั้ง 2 ฐานนี้อยู่ในทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัส จากรูปแบบของฐานอาจเปรียบเทียบกับฐานรูปเคารพศิลปะขอมในช่วง สมัยเมืองพระนคร ราวพุทธศตวรรษที่ 15 - 18 (Boisselier 1966: 214 - 216) (ภาพที่ 88)

ภาพที่ 88 ฐานรูปเคารพหินทราย พบในจังหวัดนครปฐม

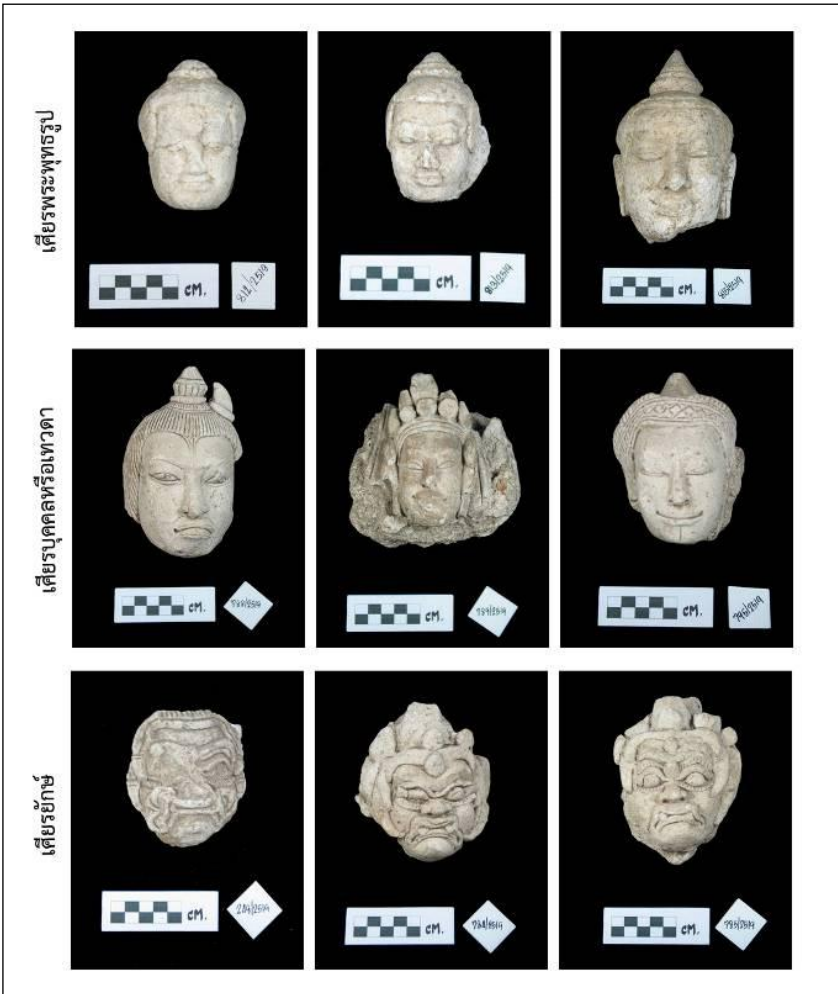
อย่างไรก็ตาม ประติมากรรมศาสนาพราหมณ์ทั้ง 4 ชิ้นนี้ไม่มีประวัติระบุถึงตำแหน่งที่พบชัดเจน ต่างจากหลักฐานของพุทธศาสนamahayana ข้างต้นที่มีความน่าเชื่อถือมากกว่าทั้งในเรื่องตำแหน่งที่พบและปริมาณของหลักฐาน โดยมีข้อมูลเพิ่มเติมอีกประเภทหนึ่งซึ่งเกี่ยวข้องกับศาสนสถานด้วย คือภาพปูนปั้นที่มีรูปแบบของศิลปะขอม

ภาพปูนปั้นประดับศาสนสถาน

ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ ได้เก็บรักษาวัตถุปูนปั้นที่มีรูปแบบของศิลปะขอมสมัยขอม คืองานประติมากรรมจำนวน 35 ชิ้นที่มีทั้งเศียรพระพุทธรูป รูปบุคคลหรือเทวดา และยักษ์ ซึ่งในทะเบียนระบุว่าพบที่วัดพระประโทณเจดีย์ โดยขึ้นทะเบียนโบราณวัตถุเมื่อปี พ.ศ. 2519 (ภาพที่ 89 ในหน้า 180)

วัตถุปูนปั้นเหล่านี้เองที่ พิริยะ ไกรฤกษ์ เคยใช้เป็นหลักฐานสนับสนุนแนวคิดว่ามีอิทธิพลวัฒนธรรมขอมปรากฏขึ้นที่เมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 พิริยะได้เทียบแบบศิลปะของวัตถุนี้กับภาพปูนปั้นที่ได้จากสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี โบราณวัตถุจากเนินทางพระอำเภอสามชูก จังหวัดสุพรรณบุรี (พิริยะ ไกรฤกษ์ 2524: 125 – 126) ทั้งยังกล่าวด้วยว่าเป็นรูปแบบของศิลปะมอญที่ได้รับอิทธิพลทางศิลปะจากขอมที่เข้ามาปกครองภาคกลางของไทยในขณะนั้น (เรื่องเดียวกัน: 126)

ขณะที่ ไฮรัม วูดวาร์ด (Hiram Woodward, Jr.) ได้เคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่า วัตถุปูนปั้นจากเมืองนครปฐมกลุ่มนี้มีน้ำหนักเบา เนื้อปูนค่อนข้างมีร่วน ด้วยมีส่วนผสมของเนื้อปูนที่ใช้หยาบกว่าภาพปูนปั้นในสมัยทวารวดี (Woodward 1975: Vol.I, 120 – 124) และจากการวิเคราะห์รูปแบบศิลปะก็บ่งชี้ว่าน่าจะมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 (Ibid.: Vol.II, 46 – 47)

ภาพที่ 89 วัตถุปูนปั้นจากวัดพระประโทน
เก็บรักษาอยู่ในห้องคลังของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์
เอื้อเพื่อภาพถ่ายโดยพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

ในส่วนของผู้เขียนนั้นคงไม่ทำการวิเคราะห์เรื่องอายุสมัยเพิ่มเติม แต่ประเด็นที่ควรพิจารณาคือ เหตุใดวัตถุปูนปั้นศิลปะขอมเหล่านี้จึงมีประวัติว่าได้มาจากวัดพระประโทนเจดีย์ เพราะเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่าทั้งพระประโทนเจดีย์ และเจดีย์จุลประโทนที่ตั้งอยู่ห่างออกไปไม่ไกลนั้นต่างเป็นเจดีย์ในศิลปะทวารวดี

แทบจะเป็นไปไม่ได้เลยที่วัตถุปูนปั้นเหล่านี้จะมาจากพระประโทนเจดีย์ เพราะเจดีย์องค์นี้เพิ่งได้รับการขุดแต่งไปเมื่อ พ.ศ. 2548 ขณะที่เจดีย์จุลประโทนนั้น ผ่านการขุดแต่งมาแล้ว 2 ครั้งในปี พ.ศ. 2483 และ พ.ศ. 2511 วัตถุปูนปั้นกลุ่มนี้ จึงอาจได้มาจากเจดีย์จุลประโทน บีแอร์ ดูปองต์ก็เคยตั้งข้อสังเกตถึงร่องรอยของ ศิลปะขอม ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 - 18 ที่ปะปนอยู่ในคำพระพักตร์ของ พระพุทธรูปและใบหน้าบุคคลที่ได้จากการขุดแต่งเมื่อ พ.ศ. 2483 (Dupont 1959: 76, 79) สอดคล้องกับความเห็นของยอร์ช เซเดส์ ที่ท่านเคยกล่าวถึงการซ่อมแซม เจดีย์จุลประโทนในระยะสุดท้ายซึ่งมีการนำพระพุทธรูปขนาดปรกเข้ามาประกอบ ด้วยว่า อาจเกิดขึ้นในช่วงที่วัฒนธรรมขอมเข้ามามีอิทธิพลเหนือดินแดนในแถบนี้ ก็ได้ (Coedès 1960: 235 – 239 quoted in Dupont 2006: Vol.I, 73 – 74)

บทบาทของเมืองนครปฐมโบราณในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18

จากที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า มีร่องรอยของวัฒนธรรมขอมแพร่หลาย เข้ามายังเมืองนครปฐมโบราณ ตั้งแต่ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 17 และโดยเฉพาะในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 คือสมัยบายน ภายใต้รัชกาลของพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 (ครองราชย์ พ.ศ. 1724 ถึงหลัง พ.ศ. 1761) ซึ่งอิทธิพลของวัฒนธรรม ขอมโบราณได้แพร่หลายเข้ามายังดินแดนทางภาคกลางและตะวันตก ตามที่ซ็อง บวสเชอลิเยร์เคยกล่าวไว้ว่า อาณาจักรทวารวดีคงเสื่อมลงเมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้แพร่ขยายอำนาจเข้ามายังลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2511: 36)

จารึกปราสาทพระขรรค์ ประเทศกัมพูชา (K.908) ได้กล่าวถึงพระราชประวัติ ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งได้ทรงขยายอำนาจไปยังดินแดนต่าง ๆ จารึกตอนหนึ่ง กล่าวถึงชื่อบ้านเมือง อันเป็นที่ประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาคจำนวน 23 แห่ง ในจำนวนนี้มี ละโว้ ทยปุระ สุวรรณปุระ ศัมพูกัมพูญนะ ชยราชบุรี ศรีชัยสิงห์บุรี และศรีชัยวัชรบุรี (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2510: 56) ชื่อเหล่านี้คงจะตรงกับเมืองละโว้

เมืองในจังหวัดสุพรรณบุรี (แหล่งโบราณคดีเนินทางพระ อำเภอสามชุก) เมืองสระโกสินารายณ์ อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี เมืองราชบุรี เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี และเมืองเพชรบุรี ตามลำดับ (สุภัทรดิศ ดิศกุล 2535: 208 ; สิริวุฒิ สุขสวัสดิ์ 2543: 229 – 232)

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างเห็นได้ชัดภายหลังจากการแพร่หลายเข้ามาของวัฒนธรรมขอมในสมัยบายน คือมีการสร้างเมืองตามแบบขอม ดังกรณีเมืองสิงห์ และเมืองสระโกสินารายณ์ที่มี ผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัส มีการก่อสร้างปราสาทในศิลปะบายน เช่น ปราสาทสามยอดลพบุรี ปราสาทเมืองสิงห์ วัดมหาธาตุราชบุรี วัดกำแพงแลงที่เมืองเพชรบุรี และมีการสร้างรูปเคารพตามคติพุทธศาสนาหายาน โดยเฉพาะประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรที่พบแล้วหลายองค์ และยังได้พบรูป “พระอวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี” (Chutiwongs 1984: 346 – 348 ; สุภัทรดิศ ดิศกุล 2509 (2): 46 – 51) ทั้งที่ลพบุรี (ศรีศักร วัลลิโภดม 2532: 59, 61) เมืองสิงห์ (จรรยา มาณะวิท 2521: 25 – 29) และเมืองสระโกสินารายณ์ (กรมศิลปากร 2509: 39)

เมืองนครปฐมโบราณกับเมืองสระโกสินารายณ์

สำหรับรูปพระอวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีจากเมืองสระโกสินารายณ์ซึ่งปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ราชบุรี ได้ค้นพบจากการขุดแต่งโบราณสถานทีเรียกว่า “จอมปราสาท” เมื่อ พ.ศ. 2509 แต่พบเฉพาะท่อนพระองค์ที่มีความสูง 1.15 เมตร ส่วนพระเศียรและพระกรทั้ง 8 หักหายไป ทว่าในพระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถานมีเศียรของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรศิลปะบายนเศียรหนึ่งซึ่งไม่ทราบที่มาชัดเจน ทั้งยังมีภาพถ่ายเก่าเมื่อครั้งมีการรวบรวมโบราณวัตถุไว้ที่ระเบียงคดรอบองค์พระปฐมเจดีย์ (ภาพที่ 90) ก่อนจะสร้างอาคารพระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถานขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2454 ถ้าหากพระเศียรชิ้นนี้เป็นของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีจากสระโกสินารายณ์จริง ก็หมายความว่าได้มาจากการเก็บโบราณวัตถุในมณฑลนครไชยศรีในสมัยรัชกาลที่ 5 เพราะในเวลานั้นอำเภอบ้านโป่งเป็นส่วนหนึ่งของมณฑลนครชัยศรี ก่อนจะแยกออกไปรวมเข้ากับจังหวัดราชบุรีในเวลาต่อมา (พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์ 2549: 21)

ภาพที่ 90 พระเศียรของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลปะขอมสมัยบายน
ปัจจุบันอยู่ในพระปฐมเจดีย์พิพิธภัณฑสถาน

เมืองสระโกสินารายณ์นี้อยู่ห่างจากเมืองนครปฐมโบราณไปทางตะวันตกประมาณ 20 กิโลเมตร และมีเส้นทางน้ำที่สามารถเดินทางติดต่อถึงกันได้ไม่ยากจากเมืองนครปฐมมีลำน้ำบางแถมเดิม คือคลองท่ายางบางแก้ว และคลองท่าผาวังแก้ว ไหลมาทางตะวันตกเฉียงใต้แล้วเชื่อมกับคลองหนองดินแดงและคลองบางตาล แล้วไหลไปออกแม่น้ำแม่กลองตรงบริเวณบ้านท่าผาใกล้กับเมืองสระโกสินารายณ์ (แผนที่ 8 ในหน้า 187 แสดงตำแหน่งของเมืองนครปฐมกับเมืองสระโกสินารายณ์)

จากที่ตั้งที่อยู่ไม่ไกลกันมากนักและการค้นพบหลักฐานวัตถุศิลปะขอมแบบบายนลักษณะคล้ายกันทั้งที่เมืองนครปฐมโบราณและเมืองสระโกสินารายณ์จึงนำมาสู่ข้อสันนิษฐานที่ว่า การทิ้งร้างไปของชุมชนส่วนใหญ่ที่เมืองนครปฐมโบราณ คงเป็นผลมาจากการเจริญขึ้นของเมืองที่ได้รับวัฒนธรรมขอมสมัยบายนในเขตลุ่มแม่น้ำแม่กลอง เพราะโบราณวัตถุศิลปะขอมจากเมืองนครปฐมส่วนมากมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 แม้ว่าจะมีบางชิ้นที่เป็นศิลปะแบบนครวัด แต่รูปแบบของศิลปะนครวัดก็ยังทำสืบมาในสมัยบายนได้ โบราณวัตถุส่วนใหญ่ก็มีขนาดเล็กที่สามารถเคลื่อนย้ายได้

หลักฐานที่น่าเชื่อถือที่สุดคือภาพปูนปั้นศิลปะบายนจากเจดีย์จุลประโทน อันแสดงให้เห็นว่ามีการเข้ามาบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์องค์นี้อีกครั้งในสมัยบายน โดยมีรูปแบบศิลปะคล้ายกับที่ใช้ในการประดับตกแต่งศาสนสถานจอมปราสาทที่เมืองสระโกสินารายณ์ โบราณสถานจอมปราสาทนี้มีขนาดกว้างราว 85 เมตร ยาว 100 เมตร ตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางเมืองสระโกสินารายณ์ เมืองนี้มีผังเมืองรูปสี่เหลี่ยมเกือบจัตุรัส กว้างยาวด้านละประมาณ 960 เมตร (ภาพที่ 91) กำแพงเมืองเป็นคันดินสูงประมาณ 60 เซนติเมตร กว้าง 10 เมตร ทางด้านใต้ติดกับลำน้ำแม่กลอง ชื่อของเมืองนี้มาจากชื่อสระน้ำทิศเหนือที่มีขนาดใหญ่และชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสระน้ำศักดิ์สิทธิ์เรียกว่า “สระโกสินารายณ์” และยังมีสระน้ำและโบราณสถานขนาดเล็กอีกหลายแห่ง แต่ในปัจจุบันเมืองนี้ถูกบุกรุกทำลายไปจนไม่เหลือสภาพให้ศึกษาได้แล้ว (กรมศิลปากร 2534: 111 – 112)

ภาพที่ 91 ภาพถ่ายทางอากาศของเมืองสระโกสินารายณ์
อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี

น่าสังเกตว่าวัฒนธรรมขอมที่ปรากฏขึ้น ณ เมืองนครปฐมโบราณ ไม่ได้ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนผังเมืองให้เป็นรูปสี่เหลี่ยม หรือมีการก่อสร้างปราสาทขึ้นแบบเมืองสระโกสินารายณ์ เพียงแต่มีร่องรอยของศิลปะขอมที่ศาสนสถานที่มีมาก่อนทั้งวัดพระเมรุและเจดีย์จุลประโทน ส่วนข้อมูลด้านชุมชนโบราณยังมีอยู่ไม่มากนัก นอกจากบริเวณบ้านบ่อโตนดทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของเมืองอันเป็นแหล่งที่พบพระพิมพ์ศิลปะขอมหลายชิ้น

สาเหตุที่ทำให้ไม่มีการปรับเปลี่ยนผังเมืองหรือมีการก่อสร้างปราสาทขึ้นนั้น อาจเป็นเพราะเมืองนครปฐมโบราณมีขนาดใหญ่มากและมีศาสนสถานสำคัญที่มีความใหญ่โตหลายแห่งอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีการจัดระบบหรือทำการก่อสร้างเพิ่มเติม และในขณะนั้นคงมีการอยู่อาศัยของประชากรค่อนข้างเบาบาง ด้วยชุมชนหลายแห่งคงทิ้งร้างไปเพราะขาดแคลนน้ำอุปโภคบริโภค และอาจมีการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนส่วนใหญ่ไปยังชุมชนใหม่ เพราะเมืองสำคัญในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 จะตั้งอยู่ตามลำน้ำแม่กลอง ได้แก่ เมืองสิงห์ เมืองสระโกสินารายณ์ และเมืองราชบุรี แม่น้ำแม่กลองจึงกลายเป็นเส้นทางการค้าขายหลักของภูมิภาค เห็นได้จากการค้นพบเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซ่ง (พ.ศ. 1503 - 1822) เป็นจำนวนมากจมอยู่ในลำน้ำแม่กลองช่วงที่ไหลผ่านเมืองราชบุรี (มาลินี คัมภีรญาณนท์ 2527: 45)

การละทิ้งชุมชนเดิมไปตั้งหลักแหล่งยังสถานที่แห่งใหม่เช่นนี้ก็มิมีกรณีที่คล้ายกันคือ การเคลื่อนย้ายชุมชนจากเมืองคูบัวขึ้นมาอยู่ติดกับลำน้ำแม่กลองที่เมืองราชบุรี โดยทั้งสองเมืองนี้มีระยะทางห่างกัน 5 กิโลเมตร (กรมศิลปากร 2534: 104) ในกรณีเมืองนครปฐมโบราณนี้น่าสังเกตว่าแหล่งโบราณคดีที่พบโบราณวัตถุแบบศิลปะขอมจะกระจายตัวอยู่ทางตะวันตกของเมือง ซึ่งสัมพันธ์กับแนวลำน้ำบางแหมที่ไหลไปออกลำน้ำแม่กลองใกล้กับเมืองสระโกสินารายณ์ จึงอาจมีการอยู่อาศัยของชุมชนในช่วงเวลานี้บางแห่งตามแนวแม่น้ำบางแหม เพื่อเชื่อมต่อระหว่างเมืองสระโกสินารายณ์กับเมืองนครปฐมโบราณที่คาดว่าคงไม่ได้ถูกทิ้งร้างไปเสียทีเดียว

ชื่อ “ศัมพุกปัฏฐนะ” ในจารึกปราสาทพระขรรค์

ในรายชื่อบ้านเมืองที่มีปรากฏอยู่ในจารึกปราสาทพระขรรค์ ดูเหมือนชื่อ “ศัมพุกปัฏฐนะ” จะก่อให้เกิดประเด็นถกเถียงทางวิชาการมากที่สุด สาเหตุคงเนื่องมาจากเมืองอื่น ๆ นั้นสามารถสืบค้นได้ไม่ยากเพราะมีชื่อเรียกที่ยังคงใช้สืบเนื่องมาในปัจจุบัน แต่ชื่อ “ศัมพุกปัฏฐนะ” หรือเมืองของชาวสามพูเกะ (โคลด ชาค 2534: 124) นั้นปรากฏอยู่ในจารึกสมัยโบราณเพียง 2 ครั้ง และไม่พบร่องรอยของชื่อเมืองนี้ในปัจจุบัน

ชื่อเมือง “สามพูเกะ” ปรากฏขึ้นครั้งแรกในจารึกที่ฐานพระพุทธรูปยืนศิลปะทวารวดี ค้นพบที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี เมื่อ พ.ศ. 2467 จารึกหลักนี้ ยอร์ช เซเดส์กำหนดให้เป็นจารึกขอมหลักที่ 577 (K.577) มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 13 - 14 (Coedès 1959: 170 - 171) เป็นจารึกภาษาสันสกฤต มี 2 บรรทัด แปลความได้ว่า “นายกอารุชวะ เป็นอธิบดีแห่งชาวเมืองตั้งครุ และเป็นโอรสของ พระราชาแห่งสามพูเกะ ได้สร้างรูปพระมุนีองค์นี้” (ยอร์ช เซเดส์ 2504: 5 - 6 ; กรมศิลปากร 2529: 229 - 231) (ภาพที่ 92)

ภาพที่ 92 จารึกที่ฐานพระพุทธรูปศิลปะทวารวดี พบที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ลพบุรี
อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สมเด็จพระนารายณ์

ยอร์ช เซเดส์เสนอเพียงว่า เมือง “สามพูกะ” นี้คงตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ขณะที่ โคลด ซาค (Claude Jacques) กล่าวว่าแหล่งโบราณคดีที่ยังไม่มีใครรู้จัก (โคลด ซาค 2534: 124) แต่การปรากฏชื่อในจารึกที่ฐานของพระพุทธรูปศิลปะทวารวดีย่อมยืนยันถึงตำแหน่งที่ตั้งของเมืองนี้ได้ว่าต้องเกี่ยวข้องกับเมืองสมัยทวารวดี และจะต้องไม่ใช่เมืองละโว้หรือลพบุรีซึ่งเป็นสถานที่ที่ค้นพบพระพุทธรูปองค์นี้ด้วย เพราะในสมัยทวารวดีเมืองนี้คงมีชื่อว่า “ลวปุระ” เห็นได้จากจารึกบนเหรียญเงินค้นพบที่เมืองอุ้มทอง (Boeles 1967: 113 – 115) ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ก็เรียกเมืองนี้ว่า “ละโว้” จารึกปราสาทพระขรรค์เองก็กล่าวแยกชื่อเมืองละโว้กับศัมพูกัฏฐะอย่างชัดเจน ดังนั้นพระราชแห่ง “สามพูกะ” จึงไม่น่าจะมีเมืองหลวงปกครองอยู่ที่เมืองละโว้

ดูเหมือนว่า ตรี อมาตยกุล จะเป็นท่านแรกที่เสนอว่าเมืองศัมพูกัฏฐะน่าจะตรงกับเมืองสระโกสินารายณ์ ข้อเสนอนี้สามารถยอมรับได้หากพิจารณาถึงเรื่องลำดับของเมืองที่จารึกปราสาทพระขรรค์กล่าวถึง (คืออยู่ระหว่างเมืองในจังหวัดสุพรรณบุรีและเมืองราชบุรี) และข้อมูลสำคัญที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถานจอมปราสาทคือการค้นพบประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมี (กรมศิลปากร 2509: 41 – 42 ; ตรี อมาตยกุล 2516: 64 – 70) ดังนั้นหากชื่อ “ศัมพูกัฏฐะ” ในจารึกปราสาทพระขรรค์จะเป็นชื่อเรียกของเมือง “สามพูกะ” แล้ว ก็ควรมีที่ตั้งไม่ห่างจากเมืองสระโกสินารายณ์ และจะต้องมีพระราชปกครองอยู่ด้วยตามข้อความในจารึกที่ฐานพระพุทธรูปองค์นั้น

หากพิจารณาดำแหน่งของชุมชนหรือเมืองที่เจริญขึ้นในสมัยทวารวดีในเขตลุ่มน้ำท่าจีน-แม่กลองที่อยู่ไม่ไกลจากเมืองสระโกสินารายณ์แล้ว¹ จะพบว่ามีชุมชนพงดึกที่อำเภอดำรงฯ จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง ห่างออกไปจากเมืองสระโกสินารายณ์ทางตะวันตกเฉียงเหนือราว 7 กิโลเมตรเท่านั้น แต่ชุมชนที่พงดึกก็มีขนาดไม่ใหญ่และมีหลักฐานไม่มาก (ยอร์ช เซเดส์ 2526: 76 ; ผาสุข อินทรารุ 2542: 100 – 101) เมื่อเทียบกับลักษณะของความเป็นเมืองที่จะต้องมี

¹ ในกรณีนี้ตัดเมืองโบราณคูบัวออกไปได้ เพราะสัมพันธ์กับเมืองราชบุรีอย่างแน่นอน และเมืองราชบุรี ก็มีชื่อในจารึกปราสาทพระขรรค์ด้วย

กษัตริย์ปกครอง จึงเหลือเพียงเมืองนครปฐมโบราณที่อยู่ตั้งไม่ไกลจากเมือง
สระโกสินารายณ์ที่มีความเหมาะสมทั้งในเรื่องความเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรม
และการมีกษัตริย์ปกครองในช่วงนั้น

จากหลักฐานเท่าที่มีอยู่จึงพอจะตั้งเป็นข้อสันนิษฐานได้ว่า เมืองของชาว
“ตามพูกะ” อาจหมายถึงเมืองนครปฐมโบราณ ส่วน “ตัมพูกัญญะ” ในสมัยพระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 ก็คือบริเวณเมืองสระโกสินารายณ์ ทั้งนี้ โคลต ซาค เคยมีความเห็นว่า
ไม่ควรเรียกสถานที่ประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาคว่า “เมือง” แต่ควรเรียกว่า
“เทศะ” เพราะพระพุทธรูปที่สถาปนาขึ้นนี้เพื่อประธานความเจริญมั่งคั่งแก่สถานที่ที่
อยู่โดยรอบ ไม่เฉพาะแต่เมืองที่ประดิษฐาน (โคลต ซาค 2534: 124) เมืองนครปฐม
โบราณขณะนั้นจึงอาจรวมอยู่ในเทศะหนึ่งที่ชื่อ “ตัมพูกัญญะ” ด้วยก็เป็นได้

ส่วนข้อสันนิษฐานของพิริยะ ไกรฤกษ์ ที่ว่าเมืองนครปฐมโบราณในช่วง
พุทธศตวรรษที่ 18 เคยมีชื่อว่า “ครหิ” และเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรศรีวิชัยนั้น
ค่อนข้างยอมรับได้ยาก ชื่อ “ครหิ” นี้คงเกี่ยวข้องกับเมืองไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี
เพราะได้พบจารึกฐานพระพุทธรูปนาคปรกที่มาจากวัดหัวเวียงเมืองไชยา (จารึก
หลักที่ 25) ระบุมหาศักราชตรงกับ พ.ศ. 1726 กล่าวถึงพระราชโองการของกษัตริย์
แห่งมลายูที่สั่งให้เสนาบดีผู้รักษาเมืองครหิหล่อพระพุทธรูปองค์นี้ขึ้น แม้ว่าจารึก
หลักนี้จะเกี่ยวข้องกับอิทธิพลวัฒนธรรมขอมด้วยเพราะเป็นภาษาขอม แต่อักษร
บางตัวก็เขียนตามแบบอักษรจารึกในเกาะสุมาตรา (ยอร์ช เซเดส์ 2472: 12, 43 –
44) แบบศิลปะของพระพุทธรูปองค์นี้คือการทำรัศมีรูปใบโพธิ์ที่ยังคงปรากฏสืบมาที่
เมืองไชยาในสมัยหลัง จึงยากที่จะยอมรับได้ว่าเมืองครหิคือเมืองนครปฐมโบราณ

อย่างไรก็ตาม ข้อสันนิษฐานที่กล่าวมาข้างต้นจำเป็นต้องทำการตรวจสอบ
เพิ่มเติม เพราะยังไม่พบร่องรอยของการอยู่อาศัยที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมขอม
จากชั้นดินทางโบราณคดีเลย แต่โบราณวัตถุศิลปะขอมจากเมืองนครปฐมโบราณ
ก็ถือเป็นหลักฐานที่สามารถจะสะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของเมืองนี้ในช่วง
พุทธศตวรรษที่ 18 ได้อย่างดี โดยมีความเกี่ยวข้องกับอิทธิพลวัฒนธรรมขอมใน
ช่วงสมัยบายนภายใต้รัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เช่นเดียวกับหลักฐาน
ของบ้านเมืองโบราณในภาคกลางและภาคตะวันตกที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมขอมใน

ช่วงเวลานั้น อันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมที่สำคัญจากสมัยก่อนหน้า
นี้คือ การเจริญขึ้นของพุทธศาสนาหายาน

ในเวลาต่อมาแบบแผนดังกล่าวมานี้ก็หมดความสำคัญลงไปเมื่อพระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 สวรรคตในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 18 และบ้านเมืองต่างๆ
ในแถบนี้ก็เริ่มเสื่อมลง ก่อนจะมีการสร้างบ้านแปงเมืองอีกครั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยา
ตอนต้น ดังกรณีของเมืองราชบุรีและเมืองสุพรรณภูมิ (สุพรรณบุรี) ขณะที่บริเวณ
เมืองนครปฐมโบราณจะมีหลักฐานปรากฏชัดเจนอีกครั้งในรัชกาลสมเด็จพระ
มหาจักรพรรดิเมื่อมีการตั้งเมืองนครไชยศรีขึ้นใหม่ (สันนิษฐานว่าคือที่ตำบล
ท่านา อำเภอนครชัยศรี) โดยพบร่องรอยหลักฐานว่ามีการกลับเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณ
เมืองนครปฐมโบราณหรือเมืองนครไชยศรีเดิมซึ่งเคยเจริญรุ่งเรืองมาในอดีต
อีกครั้งหนึ่งด้วย

NKP2009 早
Hor-Ek TR1(CD)
④ 40-50 Cm.D
01/03/2009

บทที่ 9

สรูปและเสนอแนะ

จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีในเขตเมืองนครปฐมโบราณ ระหว่างปี พ.ศ. 2552 – 2553 ทำให้ได้ข้อมูลใหม่หลายประการ เมื่อประมวลหลักฐานทั้งหมดเข้ากับเรื่องราวในเอกสารทางประวัติศาสตร์ ผลการวิเคราะห์รูปแบบงานศิลปกรรมที่เนื่องในทางศาสนา และผลการศึกษาของนักวิชาการที่ผ่านมาแล้ว จึงได้ข้อสรุปเกี่ยวกับลำดับพัฒนาการของเมืองนครปฐมโบราณดังนี้

นครปฐมโบราณช่วงก่อนหน้าสมัยทวารวดี

ข้อมูลใหม่ที่ได้จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีหอยเือก ตำบลพระประโทน ได้แสดงให้เห็นถึงกิจกรรมการอยู่อาศัยของชุมชนระยะแรกเริ่มก่อนที่จะมีการสร้างเมือง ชุมชนนี้คงมีลักษณะเป็นหมู่บ้านซึ่งอาจมีการอยู่อาศัยมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 8 – 11 ประชากรกลุ่มนี้มีการสรรหาทรัพยากรจากแหล่งน้ำธรรมชาติคือการหาหอยมาเป็นอาหาร ทั้งหอยน้ำจืดและหอยทะเลหลากหลายชนิด ด้วยมีตำแหน่งที่ตั้งซึ่งอยู่ไม่ไกลจากชายฝั่งทะเลมากนัก จึงนำมาสู่การติดต่อกับชุมชนร่วมสมัยทั้งภายในและภายนอกภูมิภาค โดยเฉพาะกับชุมชนเมืองท่าสมัยหัวเลี้ยวประวัติศาสตร์หรือสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ที่รู้จักหรือคุ้นเคยกับวัฒนธรรมอินเดียแล้ว

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากการขุดค้นดูจะมีความสอดคล้องกับข้อความในตำนานเมืองนครไชยศรีที่กล่าวว่า บริเวณนี้มีหมู่บ้านของพวกพราหมณ์ตั้งอยู่ก่อนแล้ว และพวกพราหมณ์ได้บรรจุเทวานทองที่เคยใช้ดวงพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าไว้ในเรือนหินในปี พ.ศ. 1133 คือช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 12 แล้วต่อมาพระเจ้าศรีสิทธิไชยพรหมเทพจึงได้สร้างเมืองนครไชยศรีขึ้นเป็นเมืองใหญ่

นครปฐมโบราณช่วงต้นสมัยทวารวดี

หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นแสดงให้เห็นว่า ชุมชนระยะแรกยังคงมีการอยู่อาศัยต่อเนื่องมาในช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 – 13 เมื่อมีจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้นตามลำดับเวลา จึงทำให้มีการขยายขยายถิ่นฐานและเกิดการจัดระเบียบต่างๆ ของเมืองนครปฐมโบราณขึ้น วัฒนธรรมอินเดียที่ปรากฏมาตั้งแต่ระยะแรกเป็นปัจจัยสำคัญอันส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาเป็นบ้านเมืองขนาดใหญ่ ดังที่ตำนานกล่าวถึงการ

สร้างเมืองนครไชยศรีภายหลังปี พ.ศ. 1133 โดยเมืองนี้มีการปกครองในระบอบกษัตริย์ ทั้งชนชั้นปกครองและชาวเมืองต่างยอมรับนับถือในพุทธศาสนานิกายหินยานหรือเถรวาทเป็นศาสนาหลัก ก่อให้เกิดการก่อสร้างอาคารศาสนสถานขึ้นหลายแห่งเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชน ดังกรณีของพระประโตนเจดีย์ที่ตั้งอยู่กลางเมืองโบราณและเอกสารหลายฉบับต่างระบุว่ากษัตริย์ทรงสร้างขึ้นในปี พ.ศ. 1199

ความเจริญรุ่งเรืองของเมืองนครปฐมโบราณที่มีมาแล้วตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 นี้ มีความสอดคล้องกันดีกับเรื่องราวที่ระบุอยู่ในเอกสารจีนทงเตียน (T'ung-tien) ที่กล่าวถึงประเทศ “โถวเหอ” (T'ou-ho) ซึ่งจีนรู้จักประเทศนี้มาแล้วตั้งแต่สมัยราชวงศ์สุย (ระหว่าง พ.ศ. 1132 – 1161) ต่อมาประเทศโถวเหอก็ได้ส่งเครื่องบรรณาการไปยังราชสำนักจีนอีกถึง 3 ครั้งภายใต้รัชกาลของพระจักรพรรดิถังไท่จง ในสมัยราชวงศ์ถัง (พ.ศ. 1181, พ.ศ. 1183 และ พ.ศ. 1192) และเป็นข้อมูลที่ตรงกับบันทึกของหลวงจีนเหียนจิ่ง (หรือพระถังซำจั๋ง) ในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 12 ที่กล่าวถึงบ้านเมืองในแถบนี้ที่ชื่อ “ตั่วหลัวปัวตี” (To-lo-po-ti) ซึ่งเชื่อกันว่าหมายถึง “ทวารวดี” นั่นเอง

นครปฐมโบราณช่วงปลายสมัยทวารวดี

ความเจริญของเมืองนครปฐมโบราณมีพื้นฐานสำคัญที่ขึ้นอยู่กับระบบเศรษฐกิจของเมืองซึ่งเน้นการทำเกษตรกรรม คือการเพาะปลูกข้าวและการค้าขายกับต่างประเทศ โดยมีปัจจัยทางธรรมชาติที่เกื้อหนุนเป็นอย่างดีคือ สภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ที่อยู่ไม่ไกลจากชายฝั่งทะเลอ่าวไทยโบราณ และมีการขุดคูเมืองและคูคลองต่าง ๆ ที่มีขนาดกว้างมากเป็นพิเศษ ทำให้เรือสินค้าสามารถเข้ามาติดต่อค้าขายภายในเมืองได้อย่างสะดวก ลักษณะเช่นนี้ส่งผลให้เมืองนครปฐมโบราณกลายเป็นเมืองท่าค้าขายที่สำคัญมากแห่งหนึ่ง

เศรษฐกิจของเมืองนครปฐมโบราณมีความสัมพันธ์กับการเจริญขึ้นของศรีวิชัย ซึ่งเติบโตขึ้นตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 13 และมีบทบาทเป็นพ่อค้าคนกลางในการติดต่อค้าขายระหว่างอินเดีย จีน และอาหรับ อันนำมาสู่การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมโบราณที่น่าจะเกิดขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 14

เป็นต้นมา เห็นได้จากการปรากฏวัตถุสิ่งของเครื่องใช้ที่มาจากต่างถิ่นมากขึ้นในชั้นวัฒนธรรมระยะที่ 2 ของหลุมขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหูกอกและธรรมศาลา หลักฐานที่น่าสนใจคือ การค้นพบลูกปัดแก้วสีเขียวและเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ถัง อันสัมพันธ์กับกิจกรรมการค้าขายลูกปัดและการค้าเครื่องถ้วยจีนทางทะเลที่รุ่งเรืองมากในช่วงเวลานั้น

ข้อเสนอข้างต้นยังมีความสอดคล้องกับผลการศึกษาทางประวัติศาสตร์ศิลปะ คือการค้นพบพระพิมพ์ดินเผาบางพิมพ์ที่มีรูปแบบศิลปะเหมือนกับพระพิมพ์ดินดิบ ซึ่งสร้างขึ้นตามคติของพุทธศาสนาหายานที่พบทางภาคใต้ของไทย ทั้งยังสนับสนุนข้อสันนิษฐานของช็อง บวสเชอเลียร์ เกี่ยวกับอิทธิพลของพุทธศาสนาหายานจากศิลปะศรีวิชัยที่ปรากฏขึ้น ณ เจดีย์จุลประโทน ในช่วงของการก่อสร้างระยะที่ 2 (ราวพุทธศตวรรษที่ 14 - 15) อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 16 คงเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสภาพภูมิศาสตร์ทำให้แม่น้ำบางแก้วที่เป็นเส้นทางคมนาคมหลักของเมืองนครปฐมโบราณเปลี่ยนทางเดินและหมดความสำคัญลง จึงกระทบต่อการยังชีพของชาวเมืองที่ต้องใช้น้ำในการอุปโภคบริโภคโดยเฉพาะในการทำเกษตรกรรม และกระทบต่อระบบเศรษฐกิจของเมืองโดยรวมที่พึ่งพาการค้าขายกับต่างถิ่น ทำให้เมืองนครปฐมโบราณที่เจริญรุ่งเรืองมาอย่างยาวนานต้องเสื่อมลงไป ในที่สุด หลักฐานที่ได้จากการขุดค้นบ่งชี้ว่า ชุมชนในเมืองคงถูกทิ้งร้างไปในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 และไม่มีการกลับเข้ามาใช้พื้นที่บริเวณนี้อีกเลย

นครปฐมโบราณภายหลังสมัยทวารวดี

ชุมชนส่วนใหญ่ที่เมืองนครปฐมโบราณคงจะถูกทิ้งร้างไปหรือมีประชากรอยู่อาศัยในเขตเมืองน้อยอย่างเบาบางนับตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นต้นมา เพราะจากการขุดค้นที่แหล่งโบราณคดีหูกอกและธรรมศาลาไม่พบโบราณวัตถุที่จะมีอายุอยู่ในช่วงหลังจากพุทธศตวรรษที่ 16 เลย

อย่างไรก็ตาม อาจมีบางชุมชนที่ยังคงมีการอยู่อาศัยสืบต่อมา และอาจมีการเคลื่อนย้ายกลุ่มคนไปตั้งถิ่นฐานใหม่ที่สัมพันธ์กับการปรากฏขึ้นของวัฒนธรรมขอมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ซึ่งมีบ้านเมืองที่ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมขอมเจริญขึ้นใน

เขตลุ่มน้ำแม่กลองซึ่งกลายเป็นเส้นทางการค้าสายใหญ่ของภูมิภาคในช่วงเวลานั้น โดยเฉพาะในกรณีของเมืองสระโกสินารายณ์ ในอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี ที่ตั้งอยู่ห่างจากเมืองนครปฐมโบราณไปทางตะวันตกเพียง 20 กิโลเมตร

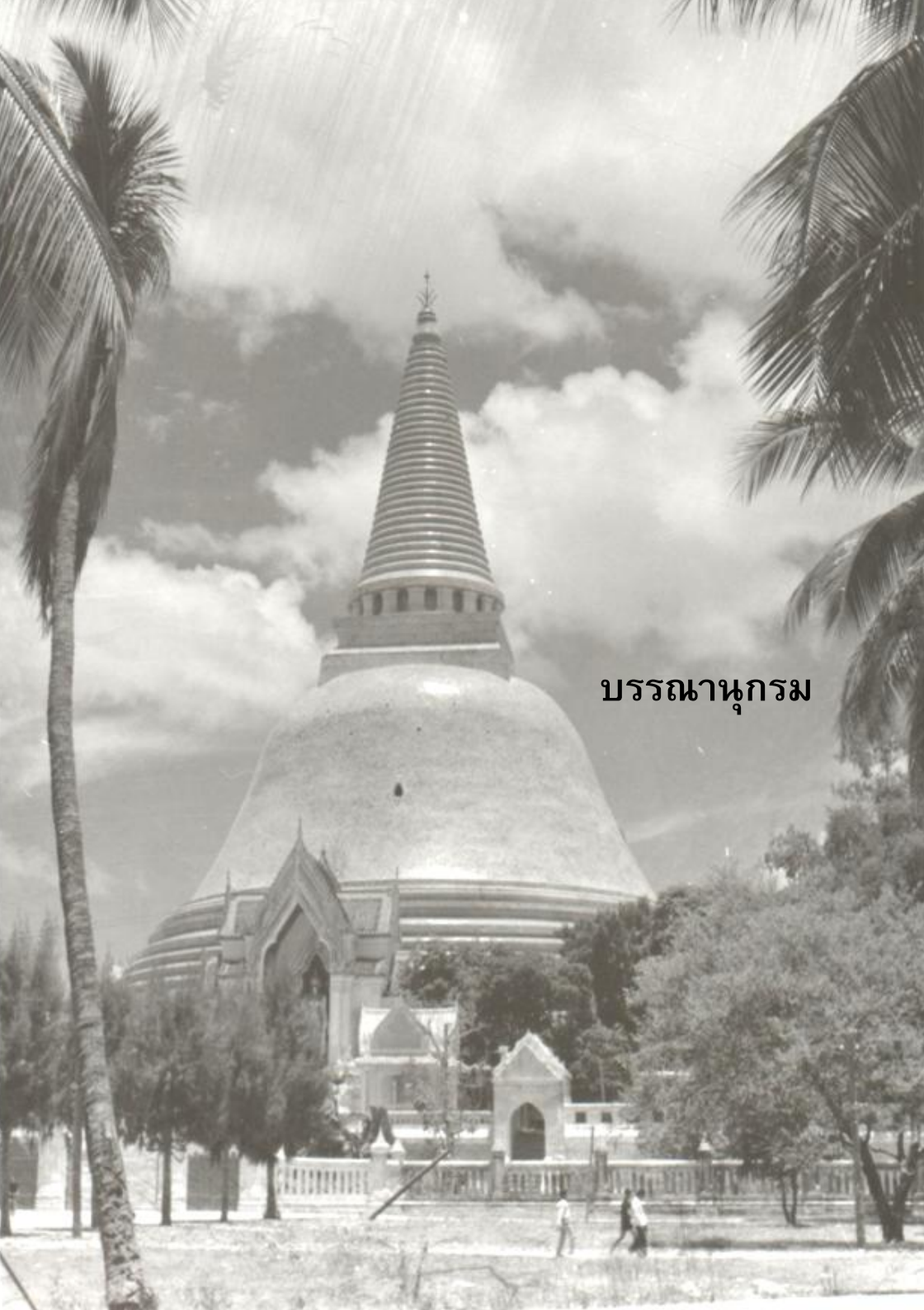
ความสัมพันธ์ทางด้านตำแหน่งที่ตั้งและความคล้ายคลึงของรูปแบบงานศิลปกรรมที่พบนำมาสู่ข้อสันนิษฐานที่จะต้องมีการตรวจสอบต่อไปว่า เมืองสระโกสินารายณ์และเมืองนครปฐมโบราณคือ “ศัมพุกปัญญะ” อันเป็นชื่อบ้านเมืองที่ประดิษฐานพระชัยพุทธมหานาคที่มีข้อความกล่าวถึงอยู่ในศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเป็นชื่อที่มีต้นเค้าเดิมมาจากเมือง “ศามพุกะ” ที่ปรากฏมาแล้วในจารึกสมัยทวารวดี และอาจเป็นเมืองนครปฐมโบราณนี้เองที่มีพระราชapakครองอยู่โดยมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ศามพุกะ” ก็เป็นไปได้

เสนอแนะ

ด้วยเหตุที่เมืองนครปฐมโบราณมีขนาดใหญ่มากเป็นพิเศษ การขุดค้นทางโบราณคดีในครั้งนี้ที่มีเงื่อนไขทางด้านระยะเวลาและงบประมาณอันจำกัดจึงถือเป็นชุดข้อมูลที่น้อยมาก งานค้นคว้าทางโบราณคดีที่เมืองนี้จึงควรดำเนินงานต่อไปทั้งการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการขุดค้นครั้งล่าสุดด้วยวิธีการหรือแนวคิดทฤษฎีที่หลากหลาย และการขุดค้นเพิ่มเติมทั้งในแหล่งเดิมและแหล่งโบราณคดีแห่งอื่นๆ ทั้งภายในและนอกเขตเมือง โดยเฉพาะการขุดค้นในพื้นที่บริเวณกว้าง (area excavation) เพราะน่าจะนำมาสู่ข้อมูลที่เพียงพอต่อการอธิบายเรื่องราวของเมืองนครปฐมโบราณในแง่มุมต่างๆ ได้

นอกเหนือจากความเข้าใจในส่วนของนักวิชาการที่จะต้องทำการค้นคว้าอย่างสม่ำเสมอแล้ว เรื่องของเมืองนครปฐมโบราณจะห่างไกลจากความรับรู้และความห่วงแหนของชาวเมืองนครปฐมในปัจจุบันเอง เพราะในการทำงานครั้งนี้ผู้เขียนยังได้พบกับปัญหาต่างๆ แม้แต่ที่แหล่งหอเอกและแหล่งธรรมศาลาก็ยังมีการขุดหา “วัตถุโบราณ” โดยกลุ่มมิชชันนารีที่ทำการเป็นขบวนการ ทำให้สูญเสีย “หลักฐานทางโบราณคดี” หรือ “โบราณวัตถุ” ไปเป็นจำนวนมาก

ดังนั้นหากไม่มีการศึกษา อนุรักษ์ และจัดการข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรหรือมรดกทางวัฒนธรรมของเมืองนครปฐมอย่างจริงจัง โดยอาศัยความร่วมมือทั้งจากทางภาครัฐและเอกชน ข้อมูลทางด้านโบราณคดีที่เมืองนครปฐมก็อาจกลายเป็น “อดีต” ไปอย่างสมบูรณ์แบบ เจกเซ่นศาสนสถานที่เคยมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ได้ถูกทำลายไปแล้วจากการพัฒนาเมืองที่ไม่หยุดยั้ง หรือเปรียบได้กับเรื่องราวของประชากรที่เคยอยู่อาศัยและสร้างเมืองนี้ให้มีความเจริญรุ่งเรือง แต่ในปัจจุบันกลับถูกละเลยจนลืมนั่นและอาจจางหายไปในที่สุด

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

กรมศิลปากร

- 2482 เรื่องการขุดแต่งวัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม. พระนคร: โรงพิมพ์
พระจันทร์.
- 2509 “รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานบริเวณสระโกสินารายณ์
อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี.” ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม): 35 - 45.
- 2528 เรื่องพระปฐมเจดีย์ กรมศิลปากรตรวจสอบชำระใหม่และการบูรณะและ
ปฏิสังขรณ์พระปฐมเจดีย์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ยูนิต์ โพรเกรส จำกัด.
(โดยเสด็จพระราชกุศลในงานพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมสิริชัย (ชิต
ชิตวิบุลเธร) เจ้าอาวาสวัดพระปฐมเจดีย์ อำเภอมือง จังหวัดนครปฐม.
วันที่ 23 มีนาคม 2528).
- 2534 ราชบุรี. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด.
- 2538 ทะเบียนโบราณสถานในเขตหน่วยศิลปากรที่ 2. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี
กรมศิลปากร.
- 2542 นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ ปรานีบุรี. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- 2542 สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา – ฉบับกรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ: กรม
ศิลปากร. (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะ
อำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์
เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธ.ค.
2542).

กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

- 2527 ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ 2 (จารึกวัดศรีชุม). กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ.
(จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง 700 ปี ลายสือไทย เมื่อ พ.ศ. 2527).

กัญญรัตน์ เวชศาสตร์

- 2543 พระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว.
กรุงเทพฯ: บริษัท เอส พี เอส พริ้นติ้ง แอนด์ บิลด์ จำกัด. (สมาคมชาว
นครปฐมจัดพิมพ์เผยแพร่ในงานสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ารำลึก ณ
พระราชวังสนามจันทร์ วันที่ 25 – 27 พฤศจิกายน 2543).

เขมชาติ เทพไชย

- 2531 แหลมโพธิ์: แหล่งเศรษฐกิจของศรีวิชัย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- 2542 “เครื่องถ้วยจีน: ที่พบในภาคใต้.” สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้ 3: 1115 - 1136.

โคลด ซาค

- 2534 “สิ่งกำหนดอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในประเทศไทย.” ใน การค้นคว้าวิจัยทางโบราณคดีในประเทศไทย, 123 – 127. แปลโดย อัญญา จิตสุทธิญาณ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร. (เนื่องในวโรกาส 36 พรรษา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี มหาวิทยาลัยศิลปากรร่วมกับสถานเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำประเทศไทยจัดการประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศส-ไทย (ครั้งที่ 2) ระหว่างวันที่ 9 - 11 ธ.ค. 2534).

จรรยา มาณะวิท

- 2521 “ประติมากรรมรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเปล่งรัศมีจากปราสาทเมืองสิงห์.” ศิลปากร 21, 5 (มกราคม): 25 - 29.

จารึก วิลเลแก้ว

- 2534 โบราณคดีเมืองอุตะเกา. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด.

จำ ทองคำวรรณ

- 2509 “คำจารึกภาษาสันสกฤตบนแผ่นทองแดง.” ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุทอง, 23 – 25. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

เซแอม แก้วคล้าย

- 2534 “ศรีทวารวดี.” ศิลปากร 34,2: 58 - 68.

ณัฐภัทร จันทวิช

- 2529 เครื่องถ้วยจีนที่พบจากแหล่งโบราณคดีในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

เด่นดาว ศิลปานนท์

- 2547 “เหรียญเงินทวารวดีมีจารึกค้นพบใหม่ที่นครปฐม.” เมืองโบราณ 30,3 (กรกฎาคม – กันยายน): 165 - 167.

ตรี อมาตยกุล

2492 (1) “นครปฐมไม่ใช่เมืองดอน.” ศิลปากร 2,6 (เมษายน): 41 - 47.

2492 (2) “นครปฐมไม่ใช่เมืองดอน.” ศิลปากร 3,1 (มิถุนายน): 54 - 64.

2516 “เมืองศัมพุทท์ภูพานะ.” ศิลปากร 17,2 (กรกฎาคม): 64 - 70.

ทิวา ศุภจรรยา, กฤษณพล วิษณุ และชวลิต ขาวเขียว

2544 “เมืองคูคลอง (ชุมชนขนานน้ำ): ภูมิปัญญาการสร้างบ้านแปงเมืองจากอดีตถึงรัตนโกสินทร์.” ใน ภูมิศาสตร์กับวิถีชีวิตไทย, 146 - 163. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยา สิรินคร.

ทิวา ศุภจรรยา และผ่องศรี วนาสิน

2525 “การศึกษาลักษณะชุมชนโบราณจากภาพถ่ายทางอากาศจังหวัดนครปฐม.” ในการสัมมนา ประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศิลปวัฒนธรรม นครปฐม. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากรและชุมชนนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ธนิต อยู่โพธิ์

2508 ธรรมจักร. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

2510 พระพุทธรูปศิลาขอมสมัยทวารวดี. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร: ศิวพร.

ธิดา สาระยา

2531 “การก่อตัวของรัฐในลุ่มน้ำท่าจีน – แม่กลอง: พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของเมืองนครปฐม ศึกษาจากหลักฐานทางโบราณคดี.” เมืองโบราณ 14,1 (มกราคม – มีนาคม): 83 - 92.

นงคราญ สุขสม

2545 ประวัติศาสตร์โบราณคดีสุราษฎร์ธานี. กรุงเทพฯ: บริษัทอาทิตย์ คอมมูนิเคชั่น จำกัด.

นันทนา ชูติวงศ์

2520 “ภาพชาดกที่เจดีย์จุลปะโทน.” ศิลปากร 21,4 (พฤศจิกายน): 28 - 56.

นิติพันธุ์ ศิริทรัพย์

2524 “พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่นครปฐม.” วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

บุญฤทธิ์ นายสุวรรณ และเรไร นัยวัฒน์

2550 ทุ่งตึกเมืองท่าการค้าโบราณ. ภูเก็ต: สำนักศิลปากรที่ 15 ภูเก็ต.

ปฐมฤกษ์ เกตุทัต

2538 “พัฒนาการโบราณคดีในประเทศไทย.” เมืองโบราณ 21,1-4 (มกราคม - ธันวาคม): 15 - 44.

ผ่องศรี วนาสิน และทิวา ศุภจรรยา

2524 เมืองโบราณบริเวณชายฝั่งทะเลเดิมของที่ราบภาคกลางประเทศไทย: การศึกษาตำแหน่งที่ตั้งและภูมิศาสตร์สัมพันธ์. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ผาสุข อินทรารุท

2526 (1) รายงานการขุดค้นที่ตำบลพระประโทน อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม. นครปฐม: แผนกบริการกลาง สำนักงานอธิการบดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

2526 (2) “ตราดินเผารูปคช-ลัษมีและกุเวรจากเมืองนครปฐมโบราณ.” เมืองโบราณ 9,3 (สิงหาคม - พฤศจิกายน): 92 - 101.

2528 ตรชนิภาชนะดินเผาสมัยทวารวดี. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

2542 ทวารวดี การศึกษาเชิงวิเคราะห์จากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย.

2543 พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสมัย.

2548 สุวรรณภูมิจากหลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

2551 ทวารวดีธรรมจักร. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พระวิเชียรปรีชา (น้อย)

2501 พงศาวดารเหนือ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกเอกเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี (หม่อมราชวงศ์ มุลดาราร) 10 ส.ค. 2501).

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์

- 2549 โครงการศึกษาและประชาสัมพันธ์ วัฒนธรรมในลุ่มแม่น้ำบางแก้ว-บางแถม เพื่อพัฒนาการท่องเที่ยว. นครปฐม: บริษัท เพชรเกษมการพิมพ์.

พิริยะ ไกรฤกษ์

- 2517 พุทธศาสนนิทานที่เจดีย์จุลปะโทน. แปลโดย หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์.
- 2520 ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับแบบศิลปะในประเทศไทย คัดเลือกจากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สาขาสถาปัตยกรรมภาค. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- 2522 ศิลปวัตถุสำคัญในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในโอกาสสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สวรรคตพระราชดำเนินทรงเปิดพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หริภุญไชย ลำพูน 20 กุมภาพันธ์ 2522).
- 2523 ศิลปทัศนก่อนพุทธศตวรรษที่ 19. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. (เนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว 5 ธันวาคม 2523).
- 2524 “แนวคิดใหม่เกี่ยวกับเมืองนครปฐมก่อนพุทธศตวรรษที่ 19.” ใน รายงานการสัมมนา การวิจารณ์ศิลปะ, 118 - 126. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย. (รายงานประกอบการสัมมนาการวิจารณ์ศิลปะ ณ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ 8 - 13 พ.ค. 2523).
- 2552 รากเหง้าแห่งศิลปะไทย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ ริเวอร์ บุค.

พิมพ์ชนก พงษ์เกษตรกรรม

- 2553 “พัฒนาการทางวัฒนธรรมของเมืองโบราณดงแม่นางเมือง อำเภอบรรพตพิสัย จังหวัดนครสวรรค์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พิรพน พิสนพงศ์

- ม.ป.ป. หนังสือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี. กรุงเทพฯ: อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์.

ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

2523 การขุดค้นและการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนโบราณที่บ้านคูเมือง อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

2550 รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษาวิจัยและพัฒนาเมืองขีตขิน ตำบลบ้านหม้อ อำเภอบ้านหม้อ จังหวัดสระบุรี. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี.

มยุรี วีระประเสริฐ

2528 “คลองท่อม แหล่งอุตสาหกรรมทำลูกปัดและเมืองท่าขนถ่ายสินค้าสมัยโบราณ.” ใน ปัจจุบันของโบราณคดีไทย, 40 – 49. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มานิต วัลลิโกดม

2502 “พระพิมพ์วัดราชบูรณะ.” ใน พระพุทธรูปและพระพิมพ์ในกรุงศรีอยุธยา. พระนคร: กรมศิลปากร. (กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสนำพระพุทธรูปและพระพิมพ์ซึ่งได้จากพระปรางค์วัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา มาจัดตั้งให้ประชาชนได้ชมในเทศกาลสงกรานต์ พ.ศ. 2502 ณ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรุงเทพฯ).

2515 “ทวารวดีอยู่ที่ไหน.” ศิลปากร 16,2 (กรกฎาคม): 50 - 70.

มาลีนี้ คัมภีรญาณนท์

2527 “เครื่องถ้วยเงินพบที่ราชบุรี.” เมืองโบราณ 10, 2 (เมษายน – มิถุนายน): 31 - 48.

ยอร์ช เซเดส์

2472 ประชุมศิลปจารึกสยาม ภาคที่ 2 จารึกกรุงทวารวดี เมืองละโว้ แลเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงศรีวิชัย. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. (สมเด็จพระบรมเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชนมายุเสมอกับสมเด็จพระชนกชนนี พระพุทธศก 2472).

2504 ประชุมศิลปจารึก ภาคที่ 2 จารึกทวารวดี ศรีวิชัย ละโว้. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. (หม่อมเจ้า ปิยะรังสิต รังสิต โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองชนมายุครบ 4 รอบ เมื่อปีฉลู พ.ศ. 2504).

2526 ตำนานอักษรไทย ตำนานพระพิมพ์ การขุดค้นที่พงตึก และศิลปะไทยสมัยสุโขทัย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

รัชนี้ ทศรัตน์ และอำพัน กิจงาม

- 2547 รายงานการขุดค้นแหล่งโบราณคดีบ้านส่วย อำเภอฟิมมาย จังหวัด นครราชสีมา. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

ลูเนต์ เดอ ลาซงกิแยร์

- 2552 “งานโบราณคดีในสยาม พระปฐมเจดีย์.” ใน นครปฐมศึกษาในเอกสาร ฝรั่งเศส. กรรณิการ์ จรรย์แสง แปล. กรุงเทพฯ: ศูนย์ข้อมูลเพื่อการ ค้นคว้าวิจัยฝรั่งเศส-ไทยศึกษา ภาควิชา ภาษาฝรั่งเศส คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

วิไลรัตน์ ย้งรอด

- 2543 “แนะนำจันทร์: นิทานความศักดิ์สิทธิ์คู่วังโบราณจังหวัดนครปฐม.” เมือง โบราณ 26,1 (มกราคม - มีนาคม): 52 - 58.

ศรีศักร วัลลิโภดม

- 2525 โบราณคดีไทยในทศวรรษที่ผ่านมา. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- 2532 “จากถ้ำอมรรัตน์ถึงถ้ำโพธิสัตว์.” เมืองโบราณ 15,1 (มกราคม - มีนาคม): 49 - 63.
- 2538 ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ

- 2469 ตำนานพุทธเจดีย์สยาม. พระนคร: โสภณ พิพรรฒตนากร. (พิมพ์ในงาน พระราชทานเพลิงศพ เจ้าจอมมารดาชุ่ม รัชกาลที่ 4 เมื่อปีชาล พ.ศ. 2469).
- 2480 เล่าเรื่องไปชะวา ครั้งที่ 3 นับเป็นประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 67. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร. (พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าอดิสรุยาภา โปรดให้ พิมพ์ในงานฉลอง พระชันษาครบ 5 รอบ และในงานฉลองอายุ เจ้าจอม มารดาอ่อน รัชกาลที่ 5 ครบ 70 ปี 15 ก.พ. 2480).
- 2489 เรื่องเที่ยวเมืองพม่า. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. (พิมพ์ในงานพระราชทาน เเพลิงศพเจ้าพระยาพิชัยญาติ (ตัน บัญญา) พ.ศ. 2489).
- 2503 เรื่องประติษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป. พระนคร: กรมศิลปากร. (พิมพ์ในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณ วงศ์ 26 เม.ย. 2503).

- 2511 เอกสารตรวจราชการเมืองนครไชยศรี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ หม่อมลำดวน ดิศกุล ณ อยุธยา ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันจันทร์ที่ 22 กรกฎาคม 2511).
- 2513 ตำนานพระพุทธเจดีย์. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- 2519 ประชุมปาฐกถา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์. (พระเจ้าวรวงศ์ พระองค์เจ้าศิริรัตนบุษบง โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าอาชวดีศ ดิศกุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2519).
- 2529 ลายพระหัตถ์สมเด็จพระยาตำรางราชานุภาพ ถึงศาสตราจารย์หลวงบริหารปริณันท์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ ร.ส.พ..
- สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระยาตำรางราชานุภาพ
- 2513 สาสน์สมเด็จพระเจ้า 5. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: องค์การค้าคุรุสภา.
- สว่าง เลิศฤทธิ์
- 2547 “พัฒนาการของความซับซ้อนทางเศรษฐกิจและสังคมจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายถึงยุคแรกเริ่มประวัติศาสตร์ ในเขตที่สูงทางตะวันออกของภาคกลางของประเทศไทย.” รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์เสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สำนักงานจัดประโยชน์และรักษาองค์พระปฐมเจดีย์
- 2547 เรื่องพระปฐมเจดีย์. กาญจนบุรี: ธรรมเมธี.
- สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2 สุพรรณบุรี
- 2545 โบราณคดีเมืองอู่ทอง. นนทบุรี: โรงพิมพ์สหมิตร พรินต์ติ้ง.
- สำนักศิลปากรที่ 1 ราชบุรี
- 2552 วัดมหาธาตุวรวิหาร จังหวัดราชบุรี. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สิริพรรณ ธีรศรีโชติ
- 2533 “มเหสีสุวรรณหีนีสมัยทวารวดี.” พิพิธภัณฑสถานสาร 3,1 (มกราคม): 17 - 32.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า

- 2508 “รายงานการสำรวจทางโบราณคดีในประเทศไทย (วันที่ 25 กรกฎาคม - 28 พฤศจิกายน 2507).” ผู้แปล. ศิลปากร 9,3 (กันยายน): 31 - 70.
- 2509 (1) “ทฤษฎีใหม่เกี่ยวกับสถานที่ตั้งของอาณาจักรฟูนัน.” แปลจากบทความของศาสตราจารย์ช็อง บวสเชอลีเย. ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอู่ทอง, 11 - 20. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- 2509 (2) “พระโพธิสัตว์เปล่งรัศมี.” ผู้แปล. ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม): 46 - 51.
- 2510 “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7.” ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม): 52 - 61.
- 2511 “ศิลปะทวารวดี ตอนที่ 1.” ผู้แปล. ศิลปากร 11,5 (มกราคม): 34 - 64.
- 2515 ประติมากรรมขอม. ทรงเรียบเรียงจากบทความของศาสตราจารย์ ชอง บวสเชอลีเย. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์.
- 2527 พระโพธิสัตว์โลกิเตศวรอินเดีย. แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา.
- 2535 ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.
- 2539 ศิลปะในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- 2540 ท่องอารยธรรม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธุรกิจก้าวหน้า.
- 2547 ศิลปะสมัยลพบุรี. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล ป.จ. ,ม.ป.ช.,ม.ว.ม. วันอังคารที่ 29 มิถุนายน พ.ศ. 2547).

สุรพล นาถะพินธุ

- 2542 “ข้อมูลเพิ่มใหม่จากการขุดค้นแหล่งโบราณคดีเมืองอู่ทอง.” ใน เอกสารประกอบการสัมมนา “จากทวารวดีถึงสุพรรณภูมิ: หลักฐานและข้อมูลใหม่ทางโบราณคดี, 95 - 103. สุพรรณบุรี: สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 2.

สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, หม่อมราชวงศ์

2543 กัมพูชาราชลัทธิมีถึงศรีขรแมน. กรุงเทพฯ: มติชน.

อนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ

2547 “การศึกษาความหมายและแบบของตราประทับสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุททอง อำเภออุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อนุวิทย์ เจริญศุภกุล

2528 “ภาพบุคคลบนแผ่นอิฐแบบทวารวดี ณ เจดีย์จุลประโทน นครปฐมกับความสำคัญทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเอเชียอาคเนย์.” ศิลปวัฒนธรรม 6,5 (มีนาคม): 32 - 33.

อุไรศรี วรตะริน

2509 “เมืองอุททองและความสำคัญของเมืองอุททองในประวัติศาสตร์ไทย.” แผลจากบทความของศาสตราจารย์ชอง บวสเชอลีเย. ใน โบราณวิทยาเรื่องเมืองอุททอง, 3 – 10. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

อุษา จ้วนเพียรภาค

2548 โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์. นนทบุรี: บริษัท ส.พิจิตรการพิมพ์ จำกัด.

เอกสารพระราชพงศาวดาร

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) กับพระจักรพรรดิวงศ์ (จาด).

พระนคร: คลังวิทยา, 2507.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับสมเด็จพระพนรัตน์วัดพระเชตุพน. พิมพ์ครั้งที่ 4.

พระนคร: คลังวิทยา, 2514.

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับหมอบรัดเล. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไพลิต, 2549.

พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534.

เอกสารภาษาต่างประเทศ

Beal, Samuel

- 1969 Siyuki: Buddhist records of the Western world, translated from the Chinese of Hiuen Tsiang (A.D.629). Delhi: Oriental Books Reprint Corporation.

Bellina, Bérénice and Ian C. Glover

- 2004 "The Archaeology of Early Contact with India and the Mediterranean World, from the Fourth Century BC to the Fourth Century AD." in Southeast Asia From prehistory to history. Eds., Ian C. Glover and Peter Bellwood. London: RoutledgeCurzon.

Bellina, Bérénice and Praon Silapanth

- 2006 "Khao Sam Kaeo and the Upper Thai Peninsula: Understanding the Mechanism of Early Trans-Asiatic Trade and Cultural Exchange." In Uncovering Southeast Asia's Past, 379 – 392. Eds., Elizabeth A. Bacus, Ian C. Glover, and Vincent Pigott. Singapore: NUS Press.

Boeles, J.J.

- 1964 "The King of Sri Dvaravati and his Regalia." Journal of the Siam Society LII,II (April): 99 – 114.
- 1967 "A note on the ancient city called Lavapura." Journal of the Siam Society LV, I (January): 113 – 115.

Boisselier, Jean

- 1966 Asie du Sud-Est: I. Le Cambodge. Paris: Manuel d'archéologie d'Extrême-Orient.
- 1969 "Recherches archéologiques en Thaïlande. II Rapport sommaire de la Mission 1965 (26 juillet – 28 novembre)." Arts Asiatiques Tome XX: 47 – 98.
- 1972 "Travaux de la mission archéologique Française en Thaïlande (juillet – novembre 1966)." Arts Asiatiques 25: 27 – 90.
- 1975 The Heritage of Thai Sculpture. translated from French by James Emmon. New York: Weatherhill.

Borell, Brigitte

- 2008 "Some Western Imports Assigned to the Oc Eo-Period Reconsidered.". In From Homo erectus to the Living Traditions, 167 – 174. Eds., Jean-Pierre Pautreau et al. Choice of papers from the 11th International Conference of the European Association of Southeast Asian Archaeologists. Chiang Mai: Siam Ratana.

Boulay, Anthony Du

- 1984 Christie's pictorial history of Chinese ceramics. Oxford: Phaidon.

Bronson, Bennet

- 1976 "Excavation at Chansen and the Cultural Chronology of Protohistoric Central Thailand." Ph.D. dissertation. University of Pennsylvania Museum.

Cameron, Catherine M.

- 1993 "Abandonment and archaeological interpretation." in Abandonment of settlements and regions Ethnoarchaeological and archaeological approaches. Eds., Cameron, Catherine M. and Steve A. Tomka. Cambridge University Press.

Chakravarti, Adhir

- 2006 Urban Development in Ancient India. Kolkata: The Asiatic Society.
Chinese Ceramics, Han Tang Dynasty. [S.l. : s.n.], 1989. (*In Chinese and English*)

Chirapravati, M.L.Pattaratorn

- 1994 "The Cult of Votive Tablets in Thailand (Sixth to Thirteenth Centuries)." Ph.D. dissertation. Cornell University.

Chutiwongs, Nandana

- 1984 The Iconography of Avalokitesvara in Mainland Southeast Asia. Bangkok: [s.n.].

Cœdès, George

- 1925 "Documents sur l'histoire politique du Laos occidental." Bulletin de l'École française d'Extrême-Orient XXV.
- 1959 Inscriptions du Cambodge. Paris: École française d'Extrême-Orient.
- 1968 The Indianized States of Southeast Asia. translated by Sue Brown Cowing. Honolulu: University of Hawaii Press.

Dani, Ahmad Hasa

- 1986 The Historical City of Taxila. Japan: UNESCO.

Dung, Nguyen Kim, Ian C. Glover and Mariko Yamagata

- 2006 "Excavation at Tra Kieu, and Go Cam, Quang Nam Province, Central Viet Nam." In Uncovering Southeast Asia's Past, 216 – 231. Eds., Elizabeth A. Bacus, Ian C. Glover, and Vincent Pigott. Singapore: NUS Press.

Dupont, Pierre

- 1959 L'archéologie mène de Dvaravati. Paris: Publications de l'École française d'Extrême-Orient.
- 2006 The Archaeology of the Mons of Dvaravati. translated from the French by Joyanto K. Sen. Bangkok: White Lotus Press.

Fehrenbach, Shawn Szjeda

- 2009 "Traditional of Ceramic Technology: An Analysis of the Assemblages from Angkor Borei, Cambodia." Thesis for the degree of Master of Arts in Anthropology. University of Hawai'i.

Flecker, Michael

- 2001 "A ninth-century A.D. Arab or Indian shipwreck in Indonesia: first evidence for direct trade with China." World Archaeology 32,3: 335 – 354.

Fournereau, Lucien

- 1895 Le Siam ancien, archéologie, épigraphie, géographie. Paris: Ernest Laroux.

Francis, Jr., Peter

- 2002 Asia's Maritime Bead Trade 300 B.C. to the Present. Honolulu: University of Hawai'i Press.

Indrawooth, Phasook

- 2008 "Recent Research on Dvaravati Cultural Workshop Sites in Petchaburi Province, Central Thailand." in Interpreting Southeast Asia's Past : monument, image and text, 306 – 322. Eds., Elizabeth A. Bacus, Ian C. Glover and Peter D. Sharrock. Singapore: NUS Press.

Jacques, Claude

- 2009 "Dvaravati un royaume sans histoire." in Dvaravati aux sources du bouddhisme en Thaïlande. Eds., Pierre Baptiste et Thierry Zéphir. Paris: Musee Guimet.

Khoo, James C.M. ed.

- 2003 Art & Archaeology of Fu Nan : pre-Khmer Kingdom of the lower Mekong Valley. Bangkok: Orchid Press.

Krairiksh, Piriya

- 1975 "The Chula Pathon Cedi: Architecture and Sculpture of Dvaravati." A Thesis (Degree of Doctoral of Philosophy in Art History). Harvard University.

Lajonquière, Lunet de

- 1902 "Le domaine archéologique du Siam." Bulletin de la Commission archéologique de l'Indochine. Paris.

Malleret, Louis

- 1959–1963 L'archéologie du Delta du Mékong. Paris: Publications de l'École française d'Extrême-Orient.

Manguin, Pierre-Yves

- 2009 "The Archaeology of Fu Nan in the Mekong River Delta: The Oc Eo Culture of Vietnam." in Arts of Ancient Vietnam From River Plain to Open Sea, 103 – 118. Ed., Nancy Tingly. New Haven: Yale University Press.

Marshall, Sir John

- 1960 A Guide to Taxila. Cambridge: The University Press.

Moor, Edward

- 1976 The Hindu Pantheon. Los Angeles: The Philosophical Research Society INC..

Mudar, Karen M.

- 1999 "How many Dvaravati Kingdoms? Location Analysis of First Millennium A.D. Moated Settlements in Central Thailand." Journal of Anthropological Archaeology 18 (March): 1 – 28.

Mukherjee, B.N.

- 1999 "The Maritime Contacts Between Eastern India and Southeast Asia : New Epigraphic Data." In Maritime Heritage of India, 201 - 205. Ed., K.S. Behera. New Delhi: Aryan Books International.

Mundardjito, Ingrid H.E. Pojoh and Wiwin Djuwita Ramelan

- 2003 "Forgotten Small Things: Early Historic Earthenware of Java (7th to 10th Centuries)," in Earthenware in Southeast Asia. Ed., John Miksic. Singapore: Singapore University Press.

Nguanphienphak, Usa

- 2009 "Fouilles récentes au Phra Pathon Chedi." In Dvaravati: aux sources du bouddhisme en Thaïlande, 145 – 149. Eds., Pierre Baptiste et Thierry Zéphir. Exhibition catalogue. Paris: Réunion des musées nationaux.

Pelliot, Paul

1903 “Le Fou-nan.” Bulletin de l’École Française d’Extrême-Orient 3: 248 – 303.

1904 “Deux itinéraires de Chine en Inde : a la fin du VIII siècle.” Bulletin de l’École française d’Extrême-Orient IV,1-2 (Janvier – Juin): 131 – 413.

Rao, T.A. Gopinatha

1968 Element of Hindu Iconography. 2 ed. Delhi: Motilal Banarsidass.

Rooney, Dawn F.

2010 Khmer Ceramics: Beauty and Meaning. Bangkok: River Books.

Sato, Masahiko

1981 Chinese Ceramics: A Short History. New York: John Weatherhill.

Schiffer, Michael B.

1987 Formation Process of the Archaeological Record. University of New Mexico Press, Albuquerque.

Seidenfaden, Erik

1929 Guide to Nakon Patom. second edition. Bangkok: The Royal State Railways of Siam.

Singh, Prasad R.C.

1969 “Spouted Vessels in India.” In Potteries in Ancient India, 118 – 123. Ed., B.P. Sinha. Patna: Patna University.

Sircar, D.C.

1971 Studies in the Geography of Ancient and Medieval India. Second edition. India: Motilal Banarsidass.

Skilling, Peter

2546 “Dvavarati: Recent Revelations and Research.” ใน เอกสารประกอบการประชุมสัมมนาเรื่องความก้าวหน้าในการศึกษาโบราณคดีและเมืองโบราณในวัฒนธรรมทวารวดี. สุพรรณบุรี: สำนักงานศิลปากรที่ 2.

Srisuchat, Tharapong and others

- 1989 "Early Chinese Ceramics in Southern Thailand." Silpakorn Journal 33,4 (September – October): 15 – 18.

Stargardt, Janice

- 1990 The Ancient Pyu of Burma. Cambridge: PACSEA ; in association with The Institute of Southeast Asian Studies, Singapore.

Stark, Miriam T.

- 2000 "Pre-Angkor Earthenware Ceramics from Cambodia's Mekong Delta." UDAYA No.1 (April): 69 - 89.
- 2004 "Pre-Angkorian and Angkorian Cambodia." in Southeast Asia From prehistory to history. Eds., Ian C. Glover and Peter Bellwood. London: RoutledgeCurzon.

Tan, Hedidi

- 2003 "Remarks on the Pottery of Oc Eo." in Art and Archaeology of Fu Nan: Pre-Khmer Kingdom of the Lower Mekong Valley. 107 – 118. Ed., James C.M. Khoo. Bangkok: Orchid Press.

Thaw, Aung

- 1968 Report on the Excavations at Beikthano. Rangoon: Ministry of Union Culture.

Tingly, Nancy

- 2009 Arts of Ancient Vietnam From River Plain to Open Sea. New Haven: Yale University Press.

Wales, H.G.Quaritch

- 1969 Dvaravati: The Earliest Kingdom of Siam (6th to 11th century A.D.). London: Bernard Quaritch, LTD.

Welch, David J. and Judith R. McNeill

- 2004 "The Original Phimai Black Site: A New Look at Ban Suai, Phimai, Thailand." in Southeast Asian Archaeology: Wilhelm G. Solheim II Festschrift, 522 – 543. Ed., Victor Paz. Manila: University of the Philippines Press.

Wheatley, Paul

- 1973 The Golden Khersonese. reprint of the 1961. Westport: Greenwood Press.

Wilkins, W.J.

- 1972 Hindu Mythology (Vedic and Puranic). Delhi: Delhi Book Store.

Wolters, O.W.

- 1967 Early Indonesian Commerce: A study of the origins of Srivijaya. Ithaca, New York: Cornell University Press.

Woodward Jr., Hiram W.

- 1975 "Studies in the Art of Central Siam 950-1350 A.D." Ph.D. dissertation. Yale University.

Yamamoto, Tatsuro

- 1979 "East Asian Historical Sources for Dvaravati Studies." Proceeding Seventh IAHA Conference vol.II, 1137 - 1150. Bangkok: Chulalongkorn University Press.

Yasuda, Yoshinori and Chuch Phoeurn

- 2008 Preliminary Report for the Excavation in Phum Snay 2007. Kyoto: International Research Centre for Japanese Studies.

ประวัติผู้แต่ง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สฤณีพงศ์ ขุนทรง

ประวัติการศึกษา

มัธยมศึกษา โรงเรียนพระปฐมวิทยาลัย อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม
ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) เกียรตินิยมอันดับ 1 (ทุนภูมิพล)

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (2545)

ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ประวัติศาสตร์ศิลปะ)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร (2548)

ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร (2553)

ประวัติการทำงาน

อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
ตั้งแต่ พ.ศ. 2548 – ปัจจุบัน

วิชาที่สอน

โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ในประเทศไทย (ทวารวดี ศรีวิชัย ลพบุรี)

โบราณคดีปฏิบัติ

การใช้เอกสารโบราณประกอบวิชาโบราณคดี

อารยธรรมโลก

ความสนใจเป็นพิเศษ

โบราณคดีทวารวดี

การค้าสมัยโบราณตามเส้นทางสายแพรไหม (silk road)

ภาพการศึกษาชุดคันทางโบราณคดีที่เมืองนครปฐม พ.ศ. 2552 - 2553